

В.Т.Горбачук

**Український повстанський рух
на Берестейщині
в середині ХХ століття**

Спогади, матеріали, листування

Київ – 2013

В.Т.Горбачук

Український повстанський рух на Берестейщині в середині ХХ століття. Спогади, матеріали, листування. / Горбачук В.Т. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 214 с.

Видання присвячене розвідці українського національно-визвольного руху на Берестейщині, яка ґрунтується на спогадах свідків і особистих враженнях від зустрічей і спілкувань з повстанцями, а також на науково-історичних та джерелознавчих публікаціях, присвячених висвітленню діяльності Української повстанської армії на території Білорусі.

© Горбачук В.Т., 2013

© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Здавна виношував я в серці ідею написати нарис (спогади) про український національно-визвольний рух в 1942-1953 рр. на моїй Малій Батьківщині – Берестейщині. Першою спробою реалізації цього задуму є кілька газетних статей, опублікованих мною з нагоди 50-ліття УПА в 1992 – 1994 рр. Їх тут пропонуємо увазі читача цієї книжки (замість передмови).

Однак особисті враження, що залишились у «пам'яті серця» з часу зустрічей, спілкувань з повстанцями (а це були 1945–1948 рр.), важливо було б подати на ширшому історичному фоні, доповнити даними з різних джерел. Ряд обставин об'єктивного й суб'єктивного характеру, на яких тут не будемо зупинятись, на роки й роки відтягнули виконання цього задуму. Зрештою лише в останній час з'явилися науково-історичні та джерелознавчі публікації, присвячені висвітленню діяльності Української Повстанської Армії та інших збройних антирадянських формувань на території Білорусі.

Цілком усвідомлюємо, що пропонована читачам праця далеко не висвітлює зазначеної теми – славної й незабутньої в історії Берестейщини сторінки.

Спогад про зустрічі з вояками УПА (до 50-річчя УПА)

Мова йтиме про події на Берестейщині, що знаходиться зараз у складі республіки Беларусь. Зупинюсь тут на спогадах суто особистого характеру. Багато яких імен, подробиць, епізодів забулось, однак найважливіше, суттєве збереглось у пам'яті, залишило нестертий слід у душі.

Невдовзі після «звільнення» (середина липня 1944 р.) Радянською армією нашого району мобілізували мого батька на фронт у числі багатьох інших односельців. Декого з допризовного віку почали зтягати в «истребительные батальоны по борьбе с бандитизмом». Мені цієї участі вдалось уникнути. Восени 1944 р. я вступив у восьмий клас, як тільки була відкрита школа в райцентрі (м.Береза).

Ще за німців ходили чутки про діяльність українських партизанів на півдні області й на Волині, тому нова влада так поспішно готувалась до боротьби з ними.

Одного разу, здається, навесні 1945 р., моя мати, принісши (транспортного зв'язку між нашим селом і віддаленим від нього на 20 км. райцентром не було) харчів, повідомила, що «у нас були партизани, українські, бо говорять по-українському». Перше, про що я її запитав – що взяли? Адже, як правило, грабунками закінчувались відвідини радянських партизанів. Її подальша розповідь свідчила, що поведінка цих воїнів контрастувала із тими звичаями, які встановились під час діяльності

червоної партизанки за німців (у нас був так зв. «партизанський край»): за короткий порівняно час у селян не стало свиней, овець, телят – усе «відстріляли», забрали кращі речі хатнього вжитку, чоловічий і жіночий одяг, перевертали все, шукаючи сховане, пиячили. Деякі «народні месники» наживались награбованим. Складались в основному із «восточних», говорили по-російському, а місцеві активісти підлаштовувались до них.

Одного разу в суботу ввечері, коли я прийшов із міста переодягнутись, взяти продуктів, постукавши в двері, заходять у хату чоловік десять. Мене охопив і страх, і цікавість. Запитавши, чи нема в хаті сторонніх, з'ясувавши, хто я такий, попросились повечеряти й заночувати. Мама пішла поратись коло печі, а ми (нас було п'ятеро дітей у батьків), допитливо й з острахом придивлялись і прислухались до них. Вони розпитували мене про навчання, новини, якими слухами повниться місто. Відповідав я сухо й незв'язно, в стані нервової напруги.

Накрили стіл, повечеряли (без випивки!). Їх командир запропонував заспівати, «трохи розважити гостинних хазяїв», і ось неголосно, але якимось дружно й зворушливо полилась пісня «Ми українські партизани, нащадки славних козаків...» Не знаю, чим пояснити: чи раптово спало нервово напруження, чи ті, з ким було страшнувато зустрітись, виявились доброзичливими хлопцями, чи заговорило якесь національне почуття під звуки української, до того ж героїчної пісні – у мене бризнули сльози. Потім ще і ще виконувались різні пісні – патріотично-партизанські, й розважально-жартівливі (про комуну, колгоспне життя та ін.). Сиділи без світла, досить пізно прилягли спати, а вранці вже пішли в ліс.

Пережита гама почуттів, несподіване відкриття, що це не вовкулаки, як переконувала офіційна пропаганда, – усе це залишилось теплим спогадом на все життя.

Після того пам'ятного вечора відбулось ще чимало зустрічей. Склад груп дещо: мінявся, хоч завжди хтось був із «старих», уже добрих знайомих. Не раз приносили якусь нову літературу – листівки, журнали, брошурки (десь діяла підпільна друкарня), а головне – пісні. Хвилювали серце й западали в душу слова: «Ну і що ж, як судилося вмерти у похідній шинелі, житах, ми у вічі сміємося смерті, а умерти прийдеться лиш раз...», «Моя Україно прекрасна, борні і крові сторона...», про тугу повстанця за ріднею, про наше рідне Полісся. Уже згодом, навчаючись в університеті, я відкрив, що слова деяких пісень належать відомим поетам, однак значна більшість з них була складена самими повстанцями. Це ще один доказ того, що сюди пішов цвіт нашої молоді, герої-романтики, які без надії сподівались вибороти волю Україні.

Отже, пісня, яка фактично вберегла українську націю, формувала ментальність нашого народу, і тут була одним з головних засобів пробудження національної свідомості, патріотизму серед селян, своєрідним «євшан-зіллям».

Значна увага приділялась друкованому слову. Пригадуються невеликі за форматом журнали («Український перець», «До зброї», брошурки, які для камуфляжу мали цілком «колгоспно-радянські» назви, напр., «Про хід ремонту тракторів» і под.). Досі запам'ятались дотепні карикатури з відповідною текстівкою: «Не для пса ковбаса» (про марні намагання німецької окупаційної влади пожитись добром України); «Сталін вирівнює» (Сталін відрізає значний шмат українських земель на користь ПНР); про урядове звернення до загонів УПА із закликом здаватись та ін. Не можу не згадати статті про Т.Г. Шевченка в одному з березневих чисел якогось журналу, сатиру на місцеві органи влади («На периферії») та ін. Той факт, що це збереглося у пам'яті ось уже протягом півстоліття, говорить про високий емоційно-мистецький рівень та актуальність цих матеріалів, про безперечний талант їх авторів.

І все ж, мабуть, найважливішою складовою частиною пропагандистської роботи були особисті контакти з населенням, індивідуальні розмови. Командир підрозділу Конопленко, а також рядові Липа, Веселий та ін. могли годинами вести цікаві бесіди про трагічну долю України, жертвну визвольну боротьбу, викликати на дискусії, дозволяли мені відстоювати «комсомольську» лінію, потім переконливо, аргументовано доводили облудність офіційних доктрин.

Про високий рівень усної пропагандистської роботи доводилось чути від інших осіб. Так, наприклад, один з військовиків розповідав колись мені: потрапивши в полон до бандерівців, «зазнав такої ідеологічної обробки, що й найкращий політрук позаздрив би їх умінню агітувати». Одна з моїх однокурсниць по університету, родом з Полтавщини, ділилась спогадом, як була послана в одне із сіл Галичини для проведення комсомольської роботи, проте невдовзі під впливом хлопців УПА «багато що зрозуміла по-іншому», «інакше стала дивитись на дійсність». Однак сила їх пропаганди була не в якихось спеціальних прийомах, а в поширюваній ними правді, у тому глибокому переконанні, що саме на їх боці справедливість. Звичайно, утвердити цю справедливість не було сил, панував терор, люди боялись. Чи можу забути відповіді Конопленка на одне з моїх запитань: «Чи вірите ви в перемогу? Погляньте на карту – яка величезна держава Радянський Союз і яка порівняно з цим невеличка латка території, на якій іде партизанська боротьба. Надто нерівні сили!» Він відверто відповів: «Дійсно, якщо

незабаром не вибухне третя світова війна, то наш рух раніш чи пізніш буде придушений. Але справа, за яку змагаємось, не загине. Незалежність вимагає жертв. За нами прийдуть нові борці. Так, як усі ми певні, що завтра сонце зійде, так само віримо, що відродиться Україна».

Вони боролись за велику справу, всенациональну правду. Ці мої знайомі загинули в різний час. Чим далі йтимемо в історичній перспективі, тим яскравіше сяятиме на нашому історичному небозводі зірка першої величини – славна Українська Повстанська Армія! Це були діти нашого народу, і вони вмирили за нас. Їхній подвиг, пролита кров, зазнані муки зміцнюватимуть наступні покоління в ідеї нації, це був необхідний етап на шляху до незалежності. Бійці УПА своєю смертю подолали смерть нації. В міру того, як спливатиме з наших душ гидкий намул офіційної брехні, щораз глибше усвідомлюватимемо значення їх вчинку. Героїка тих днів буде оспівана поетами, звеличена романістами. А я вдячний долі за те, що вона подарувала мені ці незабутні зустрічі (хоч дуже-дуже небезпечні, якби були виявлені нишпорками). У періоди розчарувань і гірких роздумів, переслідувань, життєвих успіхів чи невдач завжди освітлював мою душу спогад про цих героїв УПА.

Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик Тернопільської обласної організації УРП «Тернистий шлях», 1992, 17 вересня. №37. Цей же матеріал під назвою «Не тільки зброєю» був опублікований у донецькій обласній газеті «Східний часопис», 1992, №8, вересень, ч.8

Пам'ять свідчить

Уся республіканська преса, радіо, телебачення приділили увагу 50-річчю Української Повстанської Армії. Донедавна вояків УПА засоби офіційної масової інформації називали «найлютішими ворогами українського народу», всіляко паплюжили їх. Лише тепер з'явилась можливість неупереджено говорити про них, публікувати дійсні документи, а не фальсифікати про героїчну боротьбу тих, чиїм гаслом було: «Здобудеш Українську державу або загинеш у боротьбі за неї».

Одним з підступних міфів, які більшовицька пропаганда настирливо вживлювала у свідомість населення, було те, що формування УПА були створені й озброєні німцями для боротьби спочатку з червоною партизанщиною, а потім з наступаючою Радянською армією, а її провідники – німецькі ставленики.

Про що ж говорять факти?

Згідно з пактом Молотова–Ріббентропа Західна Україна опинилась під владою СРСР. Населення радо зустрічало визволителів, однак незабаром

розпочався масовий червоний терор, жертвами якого стали всі прошарки населення, члени всіх партій, в т. ч. й місцеві комуністи, почалася смуга насильницьких експериментів. Під «сонцем сталінської конституції» депортовано в Сибір, Казахстан 10 процентів населення Західної України. Жоден іноземний завойовник не приносив такого горя і нищення, спрямованого, передусім, проти кращої частини населення. Син Івана Франка – Петро – один з керівників Народних Зборів, які голосували за возз'єднання з Радянською Україною, – у перші дні війни був підступно вбитий. Під час відступу радянських частин ув'язнених розстріляли прямо в камерах тюрем, у підвалах. Можна уявити, у що перетворились масові поховання замордованих, яке невимовне горе пережили рідні й близькі невинних жертв.

30 червня 1941 р. у Львові керівниками Організації Українських Націоналістів проголошено Акт про відновлення Української Держави. Німці поставились вороже до цього Акту, заарештували Голову уряду, Провідника ОУН та ще багато націоналістичних функціонерів (близько 300 активістів та 2000 рядових членів). Більшість з них у перші дні були розстріляні або згодом загинули в концтаборах. Кому вдалось уникнути арештів, перейшли в підпілля. Відразу після цього почалася антинімецька боротьба ОУН, котра з посиленням репресій німців проти українського населення набирала щораз більшого збройного розмаху, повстанського характеру.

Так створюються на Поліссі, де умови для цього були найкращі, перші загони УПА, а вже до кінця 1942 р. їхньою діяльністю була охоплена вся територія Волині й Полісся, згодом їх акції стали швидко поширюватись і в інших регіонах. Чисельність УПА різні джерела подають різну: німецькі – до 120 тисяч чоловік, радянські – до 150 тисяч. «Насправді ж, – як стверджує останній головком УПА Василь Кук, – Українська Повстанська Армія в дні своєї найбільшої сили налічувала близько півмільйона чоловік, якщо рахувати не тільки вояків, але й усі допоміжні служби та структури».

Німецька й радянська пропаганда називали повстанців бандитами: німці – більшовицько-українськими (публікувались навіть фотокопії «документів» про зговір Кремля з оунівським підпіллям), більшовики – німецько-українськими, причому використовувались ті ж самі геббельсівські методи. Однак наперекір поширюваній брехні й провокаціям (наша преса уже не раз писала про те, як з метою компрометації бандерівців і щоб позбавити їх підтримки народу під їх виглядом діяли й творили беззаконня заслані чекістами групи) народ підтримував свою армію, бо без цього вона не змогла б вижити так довго в таких неймовірно жорстоких умовах (карателями ліквідувались буквально цілі села).

Під впливом офіційної пропаганди у багатьох склалось враження, що

націоналісти діяли лише в західних областях. Насправді це було не так. Уже в 1942 році почала розгортатись боротьба проти німецьких окупантів на півдні й сході України. Так, у Дніпропетровську сформувалось керівництво ОУН «Південь», яке охоплювало своєю діяльністю і Донбас, і Одесу, і навіть Крим.

Скрізь знайшлися кадри й підтримка серед місцевих жителів, були створені навіть підрозділи УПА. Націоналістичним підпіллям на Донеччині керував Євген Стахів, причому, на що вказують деякі факти, існував взаємозв'язок і взаємодія з молодогвардійцями (див. статтю «Молодая гвардия» под желто-синим флагом?» у газеті «Акцент» за 11.02.92).

Недавно прибув в Україну як гість професор із Канади Яр Славутич. Він – колишній повстанець, який у складі загону «Чернігівська Січ» воював під самотійницькими гаслами на Чернігівщині. Частина вояків цього загону об'єдналась з іншими підрозділами УПА, всі ті, хто повернувся до Червоної Армії, були заарештовані чекістами й загинули.

Як усе міняється на світі! Скільки вилито бруду офіційними радянськими ідеологами на пам'ять тих, чия слава зараз гримить усе гучніше. З часом ми будемо щораз глибше усвідомлювати історичне значення цієї боротьби. Дехто скрушно хитав головою: скільки жертв, скільки крові й сліз пролито даремно – адже УПА нібито була розгромлена. Однак категорії поразка-перемога в історичній перспективі виявляються відносними. Так, росіяни перемогли татар на Куликовому полі, але це не привело до ліквідації монголо-татарського панування, остаточно Москва звільнилась лише через сто років. У нас в 30-40-і роки обставини склались таким чином, що український народ так чи інакше не зміг би уникнути колосальних жертв: вище вже говорилося, яке нищення було організоване, як тільки більшовики з'явилися на західноукраїнських землях.

А що несли із собою німці? Масову депортацію української молоді на примусові роботи до Німеччини. Навіть при відсутності будь-якого опору все одно насувалось страшне винищення нашого народу. Збройний опір, навпаки, значною мірою перешкодив здійсненню канібальських планів і фашистів, і більшовиків, разом з тим він показав, що в свідомості українців щораз міцніше непереборне прагнення до створення власної хати, в якій «своя правда, і сила, і воля». Адже східні українці покійно перенесли і голодомор, і репресії 30-х років, загалом втративши понад 8 млн. своїх співгромадян. Чи не краще було б, якби вони хоч беззбройно піднялись і загинули на полі бою, ніж конали в смертельних муках голоду, в концтаборах, в енкаведистських камерах тортур?

І все ж, врешті-решт перемога виявилась на боці повстанців! Їхня мета – здобуття Української незалежної держави – здійснилась, національні

символи, які вели їх у бій, – тризуб, жовто-блакитний прапор, гімн «Ще не вмерла Україна», – утвердились у свідомості нашого народу, стали й символами незалежної Української держави.

УПА, як і козацтво, буде предметом гордості для майбутніх поколінь, фактором утвердження національної свідомості і самоповаги.

Громадсько-політична газета Слов'янщини
"Вісті", 1993, 22 червня, №90

УПА в роки війни

Останнім часом українська преса немало публікує матеріалів, присвячених 50-річчю утворення Української Повстанської Армії, про тернистий і трагічний шлях її вояків у боротьбі за самостійну Україну. 9 серпня у Києві та багатьох інших містах України відбулись урочистості з нагоди 50-річчя УПА. Однак у нашому суспільстві оцінка її діяльності, її історичної ролі продовжує бути неоднозначною, навіть кардинально протилежною.

Склалось так, що повстанці опинились між молотом і ковадлом, довелося їм вести боротьбу проти двох страшних, рідкісних в історії людства своєю люттю і підступністю сил. Геббельсівська пропаганда всіма засобами поширювала чутки, публікувала «факти», фотокопії «документів» про «злочинну діяльність» УПА, про її зв'язок із кремлівськими заправилками, звідки надходить зброя, про те, що бандерівці насправді є більшовицькими пособниками, що самостійницькі лозунги – просто вимушений маневр, камуфляж комуністів, які своїми репресіями себе скомпрометували, позбувшись підтримки населення, тому під іншою личиною намагаються обдурити наївних. Старанно мусирувалась вигадка, що загальне керівництво бандерівським рухом здійснює маршал О.М.Василевський. І це декому здалось правдоподібним: адже повстанці своєю боротьбою об'єктивно сприяли перемозі антигітлерівських сил.

Диву даєшся, що цю ж саму геббельсівську пісню затагнули сталінські агітатори, правда, у зворотному напрямку. Оскільки обробка умів йшла довго й підступно (преса вже писала, як під видом повстанців організовувались криваві провокації, щоб скомпрометувати цей рух серед населення), то в свідомості частини громадян залишилось уявлення про УПА як організацію, діяльність якої була спрямована проти власного ж народу.

Зацікавленому читачеві хотілося б порадити ознайомитись з публікаціями глибоко засекречених раніше гестапівських та енкаведистських документів, які стали з'являтися на сторінках центральної республіканської преси: «За що боролася УПА» («Голос України», 92, 18.VII), «Бандерівці в лігві Третього рейху» («Молодь України», 92, 3.VII), «Цілком таємно» («Літературна Україна», 91, 19.XII), «ОУН – УПА в роки війни» («Молодь

України», 92, 6.VIII) та ін. Хай кожен розбереться сам, пора видавлювати із себе дурман минулих років.

Хто особливо наполягає на вигадці про співробітництво націоналістів з німцями? Саме ті, що під час завоювання влади й утвердження комуністичної диктатури користувались усілякою, в т.ч. й фінансовою підтримкою німецького генерального штабу (див. «АиФ», 92, №29-30), нарешті згідно з пактом Молотова-Ріббентропа разом з фашистами злагоджено й старанно роздмухували пожежу Другої світової війни, ділили загарбані території.

Як відомо, 30 червня 1941 р. націоналістами у Львові був проголошений Акт відновлення Української держави. Німецька окупаційна влада поставила вимогу – анулювати цей Акт. Одержавши відмову, негайно розпочала репресивні заходи: вже 9 липня були арештовані Я.Стецько – Голова уряду, С.Бандера – Провідник ОУН та велика кількість інших функціонерів (більшість з них була розстріляна або загинула в концтаборах смерті, у тому числі два брати С.Бандери). З цього часу розпочалась інтенсивна підпільна підготовка до широких збройних акцій проти окупанта, а в 1942 р. вже стали діяти перші організовані підрозділи УПА, спочатку на Поліссі та Волині, потім цим рухом були охоплені значні простори України.

Варто зупинитись на деяких, вироблених радянською пропагандою міфах, які старанно поширювались, вкорінювались у свідомість обивателя.

Повстанців інакше не називали, як бандформуваннями; «бандерівець» було синонімом слова «бандит». Як відомо, збройний опір тривав близько 12 років! Чи могли б «бандформування» діяти так довго без широкої підтримки населення в умовах жорстоких репресій за це? Знову ж тепер, як тільки з'явилась можливість, проходять масові мітинги, збори на місцях боїв, перепоховання загиблих і замучених учасників руху, встановлюються пам'ятники провідникам, їхніми іменами називаються вулиці. Нещодавно вийшов 21-й том «Літопису УПА», видання це ще далеко не завершене, готуються до публікації засекречені досі документи з архівів гестапо та НКВД. Значить, є чим гордитись перед світом і потомками!

У рядах повстанців знаходились представники різних народів, що більшовиками замовчувалось. Українськими націоналістами був створений Блок поневолених народів. З 1942 р. почався широкий приплив радянських військовополонених у ряди УПА. Весною 1943 р. курінь «Остапа» напав на великий німецький концтабір біля села Лобачівки на Волині і в результаті запеклого бою звільнив багато радянських військовополонених. «Потрібно було б побачити теперішнім письменникам, – пише учасник штурму М.Семенюк, – як в'язні-комуністи обіймали своїх визволителів, націоналістів з УПА». До речі, росіяни вписали не одну бойову сторінку в літопис УПА.

9 вересня 1943 року в складі підрозділу, що захищав Новозагорівський монастир, загинуло 12 росіян. У 1942 р. росіянин, вирвавшись із фашистського полону, очолив сотню, яка робила надзвичайно сміливі рейди по тилах окупантів, зокрема із Берестечка вибила польську поліцію і німців. У 1945 році, оточений військами НКВД, він загинув у бункері, не знаючи, що за оборону Києва був представлений до державної нагороди. Євреї в складі повстанців служили переважно лікарями, перекладачами.

Серед населення Східної України під впливом певних чинників склалась думка, що націоналістичний рух був обмежений лише західними областями. Це черговий міф. Уже в 1942 році у Дніпропетровську був сформований керівний центр УПА–Південь, який охопив своєю діяльністю також Донбас, Одещину, Крим. Уже і центральна республіканська, і наша обласна преса писала про націоналістичне підпілля на Донбасі, його зв'язок з молодогвардійцями. Оунівське підпілля на Донеччині очолював Євген Стахів (читач може знайти розповідь про його діяльність у нашій обласній газеті «Акцент» за 11 лютого 1992 р.). Нещодавно урядова газета «Голос України» (за 7.VII) вмістила інтерв'ю з професором Альбертського університету (Канада) Яром Славутичем, який у 1940 р. закінчив Запорізький педінститут, війну зустрів у званні молодшого лейтенанта, командував ротою. У 1942 р. полковник Стрілець сформував з оточенців загін «Чернігівська Січ», який на північному сході республіки боровся за самостійну Україну, налічував у своєму складі понад 700 чоловік. До нього приєднався і Яр Славутич, тут він був командиром рою. Подібні дані раніше ніде й не згадувались. У своїх спогадах останній головнокомандувач УПА Василь Кук повідомляє, що на півдні і сході України оунівці «знайшли підтримку і здібні, міцні кадри з місцевих жителів».

Дехто з істориків, визнаючи загалом високий моральний дух, бойові якості, героїзм повстанців, все ж намагається поставити під сумнів доцільність цієї боротьби, тих величезних, трагічних втрат – адже УПА зазнала мілітарної поразки. Хто ж остаточно переміг, – запитаємо читача, – чия правда восторжествувала? Більшовицькі божища скидаємо з п'єдесталів, знімаємо таблички з їхніми іменами й натомість вшановуємо діячів УПА, а знаки національної символіки (тризуб, жовто-синій прапор, гімн), з якими повстанці боролись і вмирали, тепер стали державними й Україна стала незалежною, що було головною метою їхнього життя.

Щотижнева газета міста Слов'янська
"Совет», 1992, 22 августа, №34

Хто на кого, а чорт на попа (Проти очорнювачів УПА)

Прочитавши у «Вістях» (№71) виступ О. Прядка «Вбивці, яких дехто бачить героями», можна тільки подивуватись, наскільки правдивими є спостереження Козьми Прудкова: «Некоторые люди подобны колбасам: чем их начиняют, с тем они и ходят». Не вкладається з голову, щоб у теперішній час, після тої правдивої, документально засвідченої інформації, яку ми одержали з журналів, газет, по радіо, ще знайшлась людина, яка повторює заяложені, звапнілі стереотипи недоброго минулого.

Виникає запитання: чому на тих землях, де розгорталась діяльність ОУН–УПА, таке шанобливе до них ставлення: називають вулиці іменами визначних націоналістичних діячів, ставлять їм пам'ятники, біля місць їх поховання відбуваються молебні за участю великої кількості населення, їхні могили прикрашені квітами, а в східних областях знаходяться особи, заражені якоюсь незрозумілою зоологічною до них люттю? Тут щось плутають, мішають грішне з праведним, зрештою, і то правда: організатори гулагів, нечуваного в історії голодомору, систематичного винищення кращої частини свого власного народу не змогли б творити каїнових справ без відчуття ненависті. Все це «люди особливого складу», а вони ще продовжують жити серед нас.

Хулителям учасників визвольних змагань (а таких у нашій трагічній історії не бракувало) хочеться процитувати Т. Шевченка, який так відповів тим, хто хаяв гайдаків: «Гайдамаки не воины – разбойники, воры, пятно в нашей истории,...». «Брешеш, людоморе! За святую правду–волю розбійник не стане!». До речі, слово «гайдамака», як і донедавна «бандерівець», було лайливим в устах гнобителів українського народу та їх місцевих прислужників. З часом усе зайняло свої місця й одержало правильну, об'єктивну оцінку.

І на закінчення хочеться порекомендувати всім, хто так думає, як О. Прядко, прочитати твір великого російського письменника І. Буніна «Окаянные дни» – там вони знайдуть свої характеристики.

Громадсько-політична газета Слов'янщини
«Вісті», 1993, 22 червня, №74 (надруковано під
псевдонімом О. Василенко)

Відповідь ветеранам

Шановна Міська рада ветеранів війни, праці й збройних сил! У № 31 «Совета» ви виражаєте своє обурення з приводу моєї інформації в газеті «Вісті» про збір КУН'у і заодно висловлюєте інвективи на адресу націоналістів. Не доберу, чого тут більше – наївного невідання чи темної злості.

Візьміть хоч би те, що згаданій події присвятили великі статті республіканські газети, то чому ж ми маємо відгороджувати від інформації нашого місцевого читача?

Пишете: «Українські націоналісти, відірвавши Україну від братніх народів, зробили її жебрачкою». Адже всі акти про суверенітет республіки прийняли представники найвищих органів влади – ваші колеги-комуністи, в т.ч. й члени ЦК!

Крім того, розвалився увесь Союз, то невже ви переконані, що від Прибалтики й до Закавказзя та Середньої Азії діяли українські націоналісти? Абсурд?

Згоден, що Україна стала жебрачкою. А хто її до цього довів? Хто очолює органи влади й засідає в радах? Все ті ж, що поздавали свої партквитки, а свої суті не змінили.

З патологічною ненавистю згадуєте «злочини бандерівщини». А хто їх насправді провокував? Візьміть хоч би №6 за цей рік журналу «Віче», який видає наша Верховна Рада. У журналі опубліковано лише деякі документи, які містились у надсекретних раніше спецхранах. І про що ж ми довідуємось? У західних областях, негайно після їх визволення, цитую, «З осені 1939-го по осінь 1940-го року 318 тисяч сімей, або 1173170 чоловік, були репресовані, депортовані без суду й слідства. Це становило близько 10 відсотків населення». Як старанно й оперативно працювали: вигубивши голодомором і репресіями третину нації на сході, буквально за рік знищили кожного десятого «західняка». І хто все це робив? Може, ті, кого ви так припікаєте штампами?

Таке було при «перших советах», коли народ радо зустрічав визволителів, а що вже робилось при «других», коли, зазнавши «свободи», молодь побігла в ліси? Щоб заінтригувати вас і щоб ви звернулись у бібліотеку за журналом, процитую дещо в перекладі на українську мову, яку ви так «поважаєте»: «У с. Ляшове... Городовиков 15.10.1944 р. одержав від начальника райвідділу НКВС завдання затримати громадянина Партенюка, який нібито дезертирував з Червоної Армії... сам [Городовиков] увірвався до квартири і, щоб налякати Партенюка, застрелив з автомата його дочку. Після цього... застрелив матір, 15-літнього сина, другу дочку і 3-річну дитину... Перевіркою встановлено, що Партенюк знаходився в Червоній Армії і дезертиром ніколи не був». А якби був? Історія змовчала б, розцінили б, що так і треба. «Для ліквідації банди в с.Кривеньки біля Чорткова, – читаємо в іншому донесенні, – прибули бійці військ НКВС... але банди в селі не виявили. Перебуваючи в нетверезому стані, майор Полянський, мол. лейт. Молдованов розстріляли ні в чому не винних громадян у кількості 10 чоловік і спалили 45 будинків з надвірними будовами».

Підкреслюю, процитовані донесення писали не «люті вороги українського народу», а самі чекісти.

Приємно мені, признаюсь, що ваш лист написаний по-українськи. Незрозуміло лише, з якого часу і з якої нагоди ви перейшли на українську мову, якою, наскільки мені відомо, ви у своєму середовищі не користуєтесь.

Щотижнева газета Слов'янська
"Совет», 1993, 31 июля, №32

Бандитизм у західній Україні в 40-ві роки

Люди старшого покоління добре пам'ятають, коли всі наші радянські газети майже в кожному номері під крикливими заголовками на зразок «Українські буржуазні націоналісти – люті вороги українського народу», «Народ не простить», «Вовкулаки» і т.п. розписували криваві злочини бандерівців, уживаючи це слово в значенні «бандит», а штатні пропагандисти, агітатори, різного рівня партійні функціонери влаштовували на цю тему галасливі кампанії. Тому не дивно, що багато хто й досі, будучи начинений цією «інформацією», носить у собі впроваджений тоді в його свідомість образ ворога.

І от відкриваються сховані за сімома печатками документи найтаємніших на той час служб. І що ми бачимо? Справді чинилось масове криваве беззаконня, але не тими, кому його приписували.

Нещодавно вийшов шостий номер теоретичного і громадсько-політичного журналу «Віче», що його видає Верховна Рада України. Тут опублікована невеличка частка документів із Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Наводячи тут деякі з них для ширшого ознайомлення (в перекладі з російської), просимо читача замислитись, які страхиття пережила наша нація, хто був її смертельним ворогом.

Автори підбірки пишуть: «Вересень 1939 року приніс жителям західноукраїнських земель тяжкі випробування... З осені 1939-го по осінь 1940-го року 318 тисяч сімей, або 1 173 170 чоловік, були репресовані, депортовані без суду і слідства... Це становило близько 10 відсотків населення». Із записки полковника юстиції Кошарського М.С. Хрущову довідуємось, що в західних областях для виявлення «українсько-націоналістичного підпілля широко застосовуються т.зв. спецгрупи, що діяли під виглядом бандитів УПА». Ці справжні криваві бандити переодягалися в цивільне, начіпляли на кашкети тризуби й вирушали на нічні операції – знущались над місцевими жителями.

Нечуваною жорстокістю відзначались каральні підрозділи НКВС. Так, у доповіді військового прокурора Барткова наводиться, наприклад, такий факт: вранці 22 жовтня 1944 р. «для ліквідації банди в с. Кривеньки біля Чорткова прибули бійці військ НКВС, близько 60 чол., на чолі з майором Полянським і представником УНВС мол. лейтенантом Молдовановим, але банди в селі не

виявили. Перебуваючи в нетверезому стані, майор Полянський, мол. лейтенант Молдованов розстріляли ні в чому не винних громадян у кількості 10 чол. і спалили 45 будинків з надвірними будовами, хатнім майном і великою кількістю намолоченого хліба».

«В Комарнівському районі (Дрогобицької області) за вказівкою начальника РВ НКВС тов. Рябова винищувальний батальйон був організований з осіб виключно польської національності. При проведенні операції проти банд бійці цього батальйону били мирних жителів, українців за національністю, забирали їхнє майно, палили будівлі, ображали людей, принижуючи гідність нації» (із доповідної Шугурова).

«В Заліщицькому районі Івашков 31.X.1944 р., – читаємо в іншому донесенні, – повертаючись із села Сеньки разом з працівниками райвідділу НКВС Герасимовим, Єрофєєвим і Конобєєвим і перебуваючи в нетверезому стані, затримали трьох жінок із с. Костільники, які працювали в полі, і розстріляли їх. Чоловік однієї з убитих служив у Червоній Армії... 26.10.1944 р. на хуторі Рокитня Великиборківського району начальник райвідділу НКВС Костильов з групою бійців винищувального батальйону приїхали для знешкодження банди, але банди не було. Костильов дав розпорядження підпалити будинки і надвірні будови. Було спалено 14 господарств, серед яких 3 господарства сімей військовослужбовців. 30.11.1944 р. у с. Киретка Великоборківського району дільничний уповноважений райвідділу Мірошкін з групою бійців пограбували п'ять господарств. Усі коштовності вони розділили між собою».

Читач, напевне, звернув увагу, що в наведених вище цитатах – донесеннях по секретних партійних каналах йдеться про жертви, невинні з точки зору навіть радянських функціонерів. Уявити навіть страшно той «беспредєл», який творився по відношенню до громадян, котрі були запідозрені в співпраці з бандерівцями, чи до справжніх учасників руху опору. У цьому випадку нечувана жорстокість, на яку здатна лише широка азіатська душа, вважалась цілком виправданою, законною, навіть схвалювалась, заохочувалась матеріально, подяками, медалями, орденами, підвищенням по службі. Тепер ці діячі спокійно доживають віку, за свої «подвиги» мають влаштований побут, одержують чималу пенсію. І їх не мучить сумління – ця химера, від якої їх звільнили більшовицькі вожді.

"Східний часопис», 1994, 11-17 жовтня, №40.
Стаття передрукована в газеті Донецької обласної організації УРП «Крапка над і», 1995, №1(9), березень.

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ БЕРЕСТЕЙЩИНИ

Коли говоримо про український повстанський рух на Берестейщині, виникає питання про національний склад місцевого населення в цьому регіоні, адже сучасна білоруська влада і офіційна наука заперечують наявність тут автохтонного українського етносу. Це нібито підтверджують й дані останніх переписів населення. Так, згідно з радянським переписом 1959 року тут зафіксовано лише 2,2 відсотка українців, а перепис, проведений уже в 1999 році, тобто в умовах незалежної республіки Білорусь, засвідчив 3,8 відсотка (менше 60 тис. осіб і то значною мірою прибулих з України).

Чим же тоді пояснити такий тривалий (понад 11 років), упертий, безкомпромисний спротив місцевого населення радянській окупаційній владі під українськими національними символами в ім'я незалежності України? Чим же місцевих «білорусів» могла захопити українська національна справа? І разом з тим відомо, що за межами певного ареалу, вже на етнічно білоруській території, цей рух не мав підтримки, практично не був там присутнім.

Від офіційних істориків, які намагаються пояснити цей феномен, ми нерідко чуємо, що тут зіграв важливу роль той факт, що південно-західна Берестейщина під час німецької окупації (1941-1944 рр.) була включена в Райхскомісаріат України, а це дало можливість українським націоналістам здійснювати відповідну ідеологічну обробку населення, розгорнути тут сітку націоналістичних осередків. Ці т.зв. «історики» не знають чи роблять вигляд, що не знають, якого переслідування з боку німецьких окупантів зазнавали будь-які найменші спроби вести серед населення освідомлювальну патріотичну роботу. Крім того, хіба за такий короткий період – чотири роки – можна було б хоч на мінімальний рівень національної свідомості підняти денационалізоване населення, яке до того ж не вважало себе українцями? Насправді тут діяли глибинні, закладені в підсвідомість чинники: вояки УПА (чи вони походили з Волині, чи це були місцеві хлопці) сприймалися тут як свої, рідні, борці з поневолювачами, і населення, за винятком перевертнів, завербованих сексотів, ішло на великий ризик, жертви заради підтримки, спасіння в небезпечних ситуаціях борців з грізними, жорстокими зайдами.

Щоб хоч у загальному показати, в чому полягає суть справи, наводимо тут два матеріали (з незначними скороченнями) із краєзнавчого бюлетеня-дайджесту «**Гістаричная брама**» (№1 за 2000 р.), що видається в Березі-Картузській на Берестейщині, а також статтю В.Г. Леонюка про Поліську розмежувальну лінію та етнографічну карту Ю.Ф. Карського.

1. Фрагмент із книги Володимира Сергійчука «**Етнічні межі і державний кордон України**».

«Коли впала Галицько-Волинська держава, то Північне Підляшшя, перебуваючи тривалий час у складі Великого князівства Литовського, зберігало свою українську самобутність. І лише підпорядкування з 1569 року Польському королівству призводить до різких змін у житті тутешнього українського етносу. Особливо негативний вплив мала полонізація.

Втім, утиски, яких зазнавали українці Північного Підляшшя під час польського, пруського, а потім і російського панування, не могли стримати розвою українства.

У подібному становищі опинилась й інша українська етнічна територія, розташована на північному заході, – Берестейщина, пов'язана з Підляшшям спільною історією. Місцеве населення залишилося вірним рідній мові і традиціям своїх предків; на початку ХХ століття воно залишилося тут у переважній більшості українським. Це й зумовило те, що умовами Берестейської угоди в 1918 році вказаний регіон був уключений до складу української держави. Від Пружан кордон ішов до Вігонівського озера. Ця лінія в основному відповідала етнічному розселенню українців на тутешніх територіях.

Зважимо, що з цим погоджувалася і Радянська Росія. Голова її делегації на переговорах з Україною про розмежування – Християн Раковський 22 липня 1918 року повідомляв до Москви: «Украинской территорией считаем Холмщину, Брестский и Кобринский уезды Гродненской (губернии – В.С.), отошедшие Украине по Брест-Литовскому договору».

Не пред'являла в той час претензій на Берестейщину і Білоруська Рада, що оголосила себе виразником волі білоруського народу в створенні незалежної держави. Більше того, перебуваючи на початку жовтня 1918 року в Києві, білоруська делегація звернулася до гетьманського уряду з проханням узяти під свій захист від більшовиків населення тих повітів Могилівської та Мінської губерній, які залишили німецькі окупаційні війська, та приєднати ці території до України.

Тому відродження українського життя на Берестейщині відбувалося досить швидко. Місцеві власті підпорядковувалися безпосередньо Києву. В Бересті в 1918 році організуються спеціальні курси для перепідготовки вчителів-українців. Цікавою щодо цього є інформація в берестейській газеті «Рідне слово» від 7 січня 1919 року: «Чуть не на кожному кроці на стінках домів та парканів (не тільки на афішах) бачиш оголошення на українській, єврейській та на російській мові, що закривають собою колишні німецькі. Рано о восьмій бачиш, як школярі йдуть покvapно на науку до школи. Вже функціонує українська державна вища початкова школа (прогімназія),

функціонує й приватна єврейська прогімназія, а з 10 січня має розпочатись навчання ще в одній приватній єврейській прогімназії. Ще в місті багато німецького війська, але вся влада місцева знаходиться в руках української адміністрації. Потроху починають іти в рух українські гривні...»

Перепис від 9 грудня 1931 року засвідчив: на Берестейщині (на неї припадало 31 200 кв.км) мешкало понад мільйон жителів (Кубійович В. Українська людність в Польщі в світлі перепису з дня 9.XII.1931 // Вісник (Львів). 1933. – Т.III. – С.575)...

Спроби відродження українського національного життя в цьому регіоні після прилучення його вольовим рішенням до БРСР в 1939 році, зустріли опір нової влади. Вчителів української мови, літератури та історії називали не інакше, як петлюрівськими недобитками. А таких тільки в Берестейському, Кобринському та Пинському повітах виявилось близько двохсот, де школи працювали по-українськи.

Нова влада ставить за своє завдання білорусити українські школи. Завідуючий Кобринським повітовим відділом освіти Гоберман, наприклад, організовує «викорчовування петлюрівських недобитків», присилаючи в українські школи випускників з Мінська. За свідченням І. Хмеля, в «одну школу Кобринського повіту приїжджали білорусити з залогою НКВД проти волі цілої громади, мотивуючи, що для українських шкіл нема підручників... Селяни, батьки дітей, у відповідь кидають: «Дозвольте, а ми самі принесемо на плечах підручники з Києва!» (Хміль І. Українське Полісся. – Чикаго, 1976. – С.173). Цей же автор стверджує, що були цілі села, які писали петиції до Москви з проханням приєднати їх до УРСР.

Однак у відповідь – арешти національно свідомих українців. Так, у ніч з 17 на 18 червня 1941 року НКВС арештувало 30 учителів-українців тільки в Берестейському та Кобринському повітах (Там же. – с. 175).

Але, природно, сталінські циркуляри про білорусизацію Берестейщини і Підляшшя, масові арешти інтелігенції не могли знищити дух українства. Він особливо яскраво виявився за часів діяльності Організації Українських Націоналістів. Найбільш національно свідомими були Кобринщина і Дорогичинщина. Активність ОУН в Кобрині, зокрема, була широко відома. Викриті НКВС і кинуті до Берестейської в'язниці Григор Шварко (с. Болото), Леонтій Кватерук (м. Кобрин), Василь Пархотик (с. Здишів), Бойтик (с. Дивин), Юліан Шумінський (с. Табинка) витримали всі знущання, а після звільнення їх німцями з цієї катівні продовжили свою патріотичну діяльність.

Треба враховувати те, що на початок війни Гітлера і Сталіна українське населення цього регіону значною мірою зденаціоналізувалось, оскільки в умовах Польщі воно мало вільний доступ лише до польської школи, а в 1939-

41 роках навчання здійснювалось російською і білоруською мовами.

Українські школи з'явилися тільки за німецької окупації. І хоча в них заборонялося викладати географію й історію України, ці навчальні заклади дієво сприяли зростанню національної свідомості української молоді. Національний рух поволі набирив сили. Передусім, він проявився у діяльності ОУН-УПА в роки гітлерівської окупації.

Незважаючи на німецький, а з 1944 року терор НКВС, українство Берестейщини підтримувало боївки УПА.

Втім, з утвердженням радянської влади в повоєнні часи українцям знову запропонували «перелицюватися» в білорусів. Хто з цим не погоджувався, зазнавав репресій. Так, директора Вотчинської сільської школи Кобринського району Луку Волосоюка у 1945 році заарештували тільки за те, що обстоював навчання українською мовою. Українське життя на радянській частині Берестейщини фактично згасло.

Сучасна Берестейщина як район компактного проживання українців – це Малоритський, Берестейський (Брестський), Кам'янецький, Жабинківський, Кобринський, Березівський, Дорогочинський, Іванівський, Пинський і Столинський райони Брестської області повністю та Пружанський, Івацевичський, Ганцевичський, Ляховичський і Лунинецький райони частково. Мовою постійного спілкування корінного населення Берестейщини є берестейсько-пинський діалект української мови.

Відомий білоруський учений – професор Ю. Карський 1903 року писав про українців і білорусів у регіоні Підляшшя та Берестейщини: «Полудневу границю білорусів проводимо так: річкою Нарев по Білоруському повіту Гродненської губ. до Біловезької Пущі, далі вона перетинає останню по р. Нарев і до м. Шерешова, а звідти на північ од м. Пружан на схід до р. Ясельди, до Картуз-Берези; звідти, захоплюючи Стригинь, майже рівнобіжно до варшавсько-московського шосе скеровується до р. Шари, потім по останній переходить до Мінської губ. Тут по р. Шарі білоруська границя йде приблизно по р. Бобрику в полуднево-східному напрямі до м. Лунин недалеко від стан. Лунинець, захоплюючи в білоруську область с. Хапиничі, Маньковичі, Дятловичі. Тут, отже, ми доходимо до північної частини Пинського пов.».

Надзвичайно важливим для нас є і спостереження про українську людність Берестейщини, які 1918 року занотував 70-річний священик Никанор Котович, уродженець Кобринського повіту.

Цікавим є повідомлення священика Котовича про те, що на той час у багатьох церквах Берестейщини ще зберігалася велика кількість древніх документів з підписами: «Єпископ Володимирський і Берестейський». Значить, цим стверджується багатовіковий зв'язок південних повітів

Гродненської губернії (тобто Берестейщини) з Україною. Більше того, саме київські митрополити благословляли особисто в цьому регіоні будівництво православних церков, а посвяти в духовний сан відбувалися виключно в Києві, Володимирі-Волинському і Почаєві, а не в Москві, Петрограді, Гродно чи Вільно».

2. Докладная записка Министру народного просвещения священника Кобринского уезда Гродненской губернии Никанора Котовича:

«Я сам уроженец южной части Гродненской губернии, прожил в ней более 70 лет и поэтому знаю ее превосходно во всех отношениях: этнографическом, историческом и экономическом, и только по приказу военных властей и по случаю занятия ее неприятелем в 1915 году я вынужден был уехать оттуда.

В этой Гродненской губернии имеется девять (9) уездов, а именно: Гродненский, Сокольский, Белостокский, Волковысский, Слонимский, Пружанский, Бельский, Брестский и Кобринский. Первые пять уездов, т.е. Гродненский, Сокольский, Белостокский, Волковысский, Слонимский и северная часть Пружанского уезда, как населенные белоруссами, литовцами и поляками, не могут поэтому служить объектом моего исследования и доклада. Но что касается остальных уездов Гродненской губернии, как-то Брестского, Кобринского, Бельского и южной половины Пружанского уезда, смежных с Волынской губернией и Холмщиной, то все они населены сплошным украинским населением, говорящем украинским языком, у которого все обычаи, песни, обряды, вся психика и даже внешний тип или облик, затем такие общеупотребительные имена, как, напр., Гриць, Остап, Пилип, Ничипор, Хома, Данило, Тарас, Пантелей, Улас, Хведот и женские: Палажка, Параска, Катерина, Оксеня, Огапа, Хведора, Юхымка, Ганна, Хрыстына, Явдося, Мелаха, Наталка, Олена, и фамилии: Коляда, Тур, Гук, Шевчук, Кравчук, Степанюк, Вакулук, Рогачук, Мигура, Бич, Сиротюк, Ярощук, Стасюк, Дубина, Манишка, Козлюк и множество других признаков ясно доказывают ту непреложную истину, что все население всех этих 3½ уездов, достигающие ныне, в общем, цифры почти миллион, есть чисто украинское, в среде которого нет ни единого даже белоруса, а поляки, в большинстве помещики, вкраплены оазисами в таком ничтожном количестве между здешними украинцами, что, напр., на 200 000 слишком православных украинцев Кобринского уезда приходится не более 10 000 поляков. А между тем, последние желают господствовать над первыми, о чем сказано будет ниже. Такое же точно % соотношение существует и в других уездах: Брестском, Пружанском и Бельском, за исключением небольшого при слиянии р. Нарева с Западным Бугом, где имеется

несколько сплошных польских поселений.

Но кроме такого состава населения в этих уездах, есть еще авторитетные научные данные, подтверждающие принадлежность всех этих уездов к Украине.

Во 1-х, этнографический атлас Западной России – Риттиха, изданный в 1860-х годах, великолепное, роскошное издание, в котором самым точным образом показаны этнографические границы всех решительно народностей, населяющих западный край, как-то украинцев, а по терминологии атласа, «малороссов», белоруссов, поляков, литовцев, жмудяков, латышей, немцев, евреев, татар, причем весь юг Гродненской губернии, т.е. вышесказанные 3 ½ уезда: Брестский, Кобринский, Бельский и южная часть Пружанского, показаны на этой карте или атласе населенными исключительно «малороссами», или украинцами, с самою ничтожною примесью польского элемента, что вполне соответствует действительности, а самая крайняя северная граница этого племени, т.е. украинского, опирается о речку Нарев и идет далее на восток между гор. Пружаны и с. Сельце и доходит до Огинского канала, у озера Выгоновского. Затем она врезается в пределы Минской губернии и направляется к гор. Мозырю, на р. Припять, включая весь Пинский и Мозырский уезды, по составу преобладающего в нем населения, тоже в пределах Украины. А с Западной стороны этнографическая граница украинского племени показана на сем атласе от р. Нарева до р. Западного Буга, пересекая последнюю вблизи заштатного ныне города Дрогичина, где в 1253 году короновался знаменитый русский князь Данила Романович Галицкий, и, затем, входит в пределы Холмщины. В данном случае этот атлас имеет громаднейшее значение в том отношении, что он составлялся несколько лет целой группой ученых специалистов, большею частью филологов, которые несколько лет путешествовали тогда по всему западному краю, изучая на месте все населяющие его народности, и, наконец, труды свои увековечили изданием сего прекрасного, а потому редкого и дорогостоящего атласа, устраняющего всякие споры и сомнения. А побудительной причиной к такому детальному изучению края и составляющего сего этнографического атласа послужило то обстоятельство, что тогда, в момент смуты 1863 года, поляки уверяли и правительство и русское общество, что в западной крае нет ни одного даже русского, а исключительно лишь одни поляки, что этот край чисто польский, но труды сих ученых ниспровергли эту неправду и во всем блеске выяснили ту непреложную истину, что тут есть и другие национальности, и что весь юг Гродненской губернии и все Полесье заселены почти исключительно православными украинцами, или «малороссами».

Эту последнюю истину подтверждают еще исследования и других ученых людей, как-то: во 2-х , лекции по истории западной России Михаила Осиповича Кояловича, уроженца Гродненской губернии, ученого историка, этнографа и бывшего профессора Петроградской духовной академии.

В 3-х, памятники народного творчества в западной России, в которых помещены целые серии украинских простонародных песен, списанных народными учителями еще в 1860-х годах, со слов крестьян вышесказанных уездов: Брестского, Кобринского, Бельского и Пружанского.

В 4-х, памятные книги Гродненской губернии с 1880 по 1900 годы, издававшиеся Гродненским статистическим комитетом, в которых на основании официальных данных подтверждается тот же факт полнейшего преобладания украинцев, или, по выражению Статист. Комитета, «малороссов» в вышесказанных уездах Гродненской губернии.

В 5-х, ученые труды профессора и этнографа Карского, тоже лично, на месте, изучавшего народности Гродненской губернии.

В 6-х, недавно изданные 40 огромных томов «Актов Виленской археографической комиссии», тоже имеющие важное значение в данном случае.

Но, кроме вышесказанных данных, существует еще в наших церквях множество древних письменных документов с неизменными надписями на них: «Епископ Володимирський и Берестейський», значит, устанавливающих тот важный исторический факт, что даже с самых древних времен все вышесказанные южные уезды Гродненской губернии, в церковно-административном отношении, были подчинены Владимиро-Берестейскому епископу, кафедра которого существует с 992 года, значит, не Гродно и Вильно, как теперь, а Украине.

Эти уезды с Волынью целые века составляли одно нераздельное целое. Мало того: все наши предки: деды, прадеды и т.д. принимали посвящение в священный сан опять таки не в Москве или Петрограде, а также не в Гродно или Вильно, а исключительно только в Киеве, но чаще всего в Почаеве, значит, в той же Украине. Сами киевские митрополиты лично благословляли в этих уездах постройки православных церквей. Я прочел тысячи древних письменных документов, хранившихся до войны в наших местах, и между ними не нашел ни одного, устанавливающего духовную связь этих уездов с Москвой, Петроградом, Вильно или Минском – центром Белоруссии, а только с Киевом, Владимиром-Волынским, Львовом, а также Почаевом, значит, опять таки, с Украиной. Даже все наши старинные богослужебные книги печатались и разсылались по всем церквам нашим исключительно из Киева, Почаева и даже Львова и Перемышля, которые были тогдашними центрами умственной жизни. Эти

древние Евангелия и др. книги с датами: Киев, Львов, Почаев и Перемышль до сих пор хранятся в архивах наших церквей, ибо потом приказано было, для усиления синодальных средств, выписывать новые книги из Москвы или Петрограда.

Затем каждое лето массы крестьян Брестского, Кобринского, Бельского и половины Пружанского уездов ходят на богослужение, но не в Москву, Вильну и Гродно, а исключительно только в Киев, Почаев, а в последние два десятилетия отчасти и в Холм, значит, опять таки на Украину. И такие пилигримства их продолжаются целые столетия, по примеру их отцов, дедов и прадедов. Значит, даже в простом народе, вовсе не знающем своей родной украинской истории, для чего принимались все меры и средства со стороны прежней школы и администрации, исключительно великорусской, все-таки до сих пор еще живет непреодолимое, хоть и смутное, влечение к своей родной матери Украине. Я уже не говорю о том, первостепенной важности факте, что свод христовой веры пришел в нашу страну из Киева. Поэтому мы несказанно радуемся теперешнему воскрешению Украины и благодарим Бога, сподобившего нас хоть на закате дней нашей жизни дожить до такого счастливого времени.

Чтобы навсегда порвать эту духовную и административную связь между нашей местностью и Украиной, якобы заставить украинцев южной части Гродненской губернии совершенно забыть про свою исконную отчизну, состоялось в 1840-х годах такого рода мудрое административное распоряжение – все три украинские уезды южной части Гродненской губернии, а именно, Брестский, Кобринский, Бельский и часть Пружанского насильственно отторгнуть от Украины и раскассировать их по разным другим епархиям, совершенно чуждым и по языку и духу своего населения местным жителям, т.е. украинцам. И таким образом, чуть ли не каждое десятилетие нас перекидали, точно мячики, из одной епархии в другую, сначала в Минскую или Белорусскую, потом в Литовскую, а, наконец, в Гродненскую епархию с единственной целью, путем такого смещения и разделения убить в нашем народе всякое национальное самосознание. И, действительно, убили в такой степени, что теперь разве только один из ста здешних украинцев имеет кой-какое понятие о своей исконной родине Украине. В народных училищах всех типов и наименований запрещено было даже упоминать слово «Украина». А поскольку единственным сознательным элементом и проводником украинской идеи в среду народа являлось местное исконное духовенство, которое даже в своих семьях между собой употребляло исключительно украинский язык, то за то его систематически и всячески гнали, преследовали и вытесняли его бывшие тут архиереи, все

родом великороссы, и замещали его выходцами из Великороссии всевозможными авантюристами, скандалистами, отпетыми пьяницами, искателями всяких приключений, всевозможными неучами, невеждами, изгнанниками из духовно-учебных заведений, своими земляками и родственниками, вызванными или с берегов Оки, Волги, Камы, Ветлуги, Сухоны, Вычегды т.д., которые все под громким названием «обрусителей и просветителей западного края», стремились сюда с исключительной целью наживы и обогащения и открыто смеялись над языком и обычаями нашего народа и старались дескредитировать все украинское...

Родная мать Украина должна принять в свое лоно младших детей, защитить их и не дать им погибнуть. Это прямой ее долг, священная ее обязанность. Нужно теперь же прямо и открыто заявить всем претендентам на чужое достояние, что сии уезды, с безусловно преобладающим в них коренным украинским населением, составляют неотъемную часть Украины.

Крупчицкой церкви священник
Никанор Котович
г. Речица,
Минской губ. 28 мая 1918 года».

3. Стаття В.Леонюка (подається тут з деякими скороченнями) **«Поліська розмежувальна лінія»** опублікована в збірнику «Полісся: етнікос, традиції, культура» (Луцьк, 1997 р.). Володимир Гнатович Леонюк родом із с. Критишин Іванівського р-ну Брестської обл. – відомий знавець, дослідник Берестейського краю, автор багатьох наукових праць про Західне Полісся, зокрема енциклопедичного «Словника Берестейщини» (у двох томах).

В українсько-білоруських взаєминах – пише В. Леонюк, – існує, як між сусідами ведеться, проблема територіально-етнічного розмежування. Враховуючи мовну і культурну близькість обох народів, наявність перехідних говірок від однієї мови до другої, низки інших факторів, абсолютна більшість славістів, які вивчали названу проблему, проводять українсько-білоруське розмежування більш-менш однаковою лінією: від Дніпра на захід приблизно Прип'яттю, відтак до гирла Горині, далі через Вігонівське озеро, ще далі на захід – верхів'ям рік Ясельди и Нарви. Цю ланку українсько-білоруської межі на захід від Дніпра, з огляду на зручність у користуванні, пропонував би іменувати Поліською розмежувальною лінією (ПРЛ).

Поліська розмежувальна лінія, таким чином, відносить Берестейщину до українського народу. Поліська розмежувальна лінія об'єктивно розподіляє між обома мовами перехідні говірки залежно від переваги українських чи білоруських особливостей. До появи ПРЛ спричинилася така віддалена від нас хронологічно подія, як розпад у середині 1 тис. до н.е. балто-слов'янської спільноти на окремі слов'янську і балтську частини. Між

балтами і слов'янами природним рубежем пролягала Прип'ять з її болотами і пущами, з її комунікаційним значенням. Відтоді Прип'ять та її верхні притоки Цна, Бобрик і Ясельда стають основою ПРЛ.

З початку слов'янської колонізації Білорусі в VI-VIII ст., тобто з початком утворення білоруського етносу, ПРЛ поступово з балто- слов'янської межі трансформується на межу українсько-білоруську в її теперішньому вигляді.

Тисячолітнє балто-слов'янське, потім білорусько-українське сусідство відклалося кількома шарами слідів, що лягли в основу ПРЛ – археологічними, діалектологічними, на яких варто стисло зупинитись.

Опрацюванням вузлових моментів археологічної історії завдячує Полісся перш за все Юрієві Кухаренкові, якому належить серед іншого також відкриття та археологічне обґрунтування ПРЛ. Виникнення лінії кладе дослідник на середину неолітичної доби, тобто констатує практично перманентне її функціонування між різними археологічними культурами в зв'язку з визначальним чинником – Прип'яттю. «Більша частина цієї археологічної межі, – каже Ю.Кухаренко, – майже в деталях сходиться з визначеною за мовними даними межею розселення балтів і слов'ян у давнину. Потім Ясельда і Прип'ять стала межею між українцями і білорусами». Як гадає Ю.Кухаренко, Берестейщина задовго до слов'янізації Білорусі була заселена предками українців дулібами-волинянами, звідси й походить її національний характер. Спроби, отже, поширити на Берестейщину ареал дреговичів розминаються з істиною¹). На думку М.Брайчевського, територія між Дніпром і Бугом, включно з Берестейщиною, – це земля деревлян, спадкоємців пізньозарубинецької культури, фундаторів північного діалекту української мови²).

В аспекті лінгвістичному ПРЛ мотивується передовсім фактами і явищами живої мови, відкритої для досліджень і перевірки, а також поліськими діалектизмами та балтизмами, особливо в топоніміці. Українство говірок Берестейщини по ПРЛ на півночі, українська назагал національність краю фіксується авторами народознавчих і мовознавчих досліджень Східної Європи в XIX-XX ст., в тому числі на етно-лінгвістичних картах О. Риттіха, Т. Флоринського, Г. Ноберта, Л. Нідерле, Д. Шлефера, А. Дрекслея, В. Курашкевича, Л. Оссовського, авторів карти східнослов'янських мов Московської діалектологічної комісії, а також на картах К. Михальчука, В. Ганцова, М. Кордуби, І. Зілінського, С. Рудинського, В. Кубійовича, Т. Жилка, на картах «Атласу української мови». По ПРЛ українців і білорусів межував засновник білоруського мовознавства акад. Ю. Карський. Тому належність говірок Берестейщини «... до українського мовного масиву, – як підсумовує Й. Дзендзелівський, – ніколи не викликала сумніву»³). Українська

мова на Берестейщині скрізь по селах уживається в побуті. Намагання українську мову Берестейщини кваліфікувати як діалект білоруської, що безперервно чиниться в Мінську, науково неспроможні, некоректні, політиканські. Білоруська мова з боку України закінчується на ПРЛ; її позиції на Берестейщині анітрохи не зміцнилися з 1939 р., коли вона тут уперше з'явилася в школах за сприяння більшовицьких властей.

І, нарешті, кілька міркувань про антропологічну підоснову ПРЛ. Дослідники зовнішніх особливостей населення БРСР (В. Дяченко, А. Тегако, С. Саливон, В. Бунак, А. Микулич) однотайні в тому, що Білорусь і Західне Полісся (Берестейщина) не тільки не сходяться між собою за морфологічними типами, але й перебувають на протилежних полюсах⁴). Населення Полісся відрізняється від білорусів більш темною пігментацією очей і волосся, меншим зростом, більшою круглоголовістю, меншим діаметром вилиць, більш прямим носом⁵). Поліський варіант належить не до східнобалтійського типу, як білоруси, а до карпатсько-дніпровської зони, тобто до типу українського⁶). Згадані властивості поліської зони географічно накладаються досить точно на ареал українських говірок Полісся і на ареал проживання середньовічних волинян⁷).

У світлі археологічних, діалектологічних та антропологічних прикмет набуває значення ще одна грань ПРЛ – її адекватність межах політичних формацій упродовж, скажімо, останнього тисячоліття. Слід на цьому зупинитися хоча б з огляду на висловлену Т.Сулімірським думку, ніби ПРЛ, як її розумів автор, ніколи не мала політичного навантаження⁸). Виявляється, мала і не раз, і то вже в добу українсько-білоруського співжиття по Прип'яті.

В останній чверті X ст.. Київська Русь, як відомо, по західній частині ПРЛ межувала з територією ятвягів. Тому то, коли князь Володимир Великий у 981-983 рр. ходив з відплатним походом на ятвягів і погромив їх за грабіжницькі набіги на Підляшшя і Полісся, то, без сумніву, він уважав ПРЛ фактом дійсним, котрий не підлягав жодній ревізії, тим більше з боку ятвягів.

Історія українсько-білоруських взаємин знає кілька конфліктів у X-XII ст. ст. між Києвом і Туровом, з одного боку, та Полоцьком і Мінськом, з другого, – за північні землі Турово-Пінського князівства. Справа в тому, що князівство Турово-Пінське, волинсько-деревлянське за складом більшості свого населення і території, володіло одночасно ще й чималим шматом дреговицької землі на північ від Прип'яті, чим давало приводи для київсько-полоцької конфронтації. У цих конфліктах проглядається наявність і чинність ПРЛ, яку обстоювала зокрема білоруська сторона, намагаючись повернути собі дреговицькі землі.

Послідовну щодо Полісся політику протягом усього існування Галицько-Волинської держави провадили князі Романовичі. Як помічено дослідниками, Романовичі, за незначним винятком, байдуже ставились до земель і міст Білорусі, взагалі до білоруських проблем, але принципово боронили Берестя, Пінськ і Турів від північних сусідів⁹⁾.

Ситуація на ПРЛ змінюється докорінно з занепадом Галицько-Волинської держави і підкоренням більшості українських земель Великим князівством Литовським. Загарбавши в 1316-23 рр. Берестейщину і скасувавши незабаром інститут удільних князівств, Вільнюс прирівняв її адміністративно до воєводства Троцького, аби в такий класичний спосіб розширити територіальну литовську метрополію.

У 1566 р. в складі Великого князівства Литовського створено окреме воєводство з центром у Бересті. Воєводство Берестейське мало український характер за історичною та культурною орієнтацією, за етнічним складом населення та економічними зв'язками. Межі воєводства збігаються з межами скасованих литовцями князівств Берестейського і Турово-Пінського: на півночі, з боку Білорусі, це, як не дивно, – ПРЛ; на півдні, від Волині, – південна межа згаданих князівств.

Через збіг обставин, від українців і білорусів незалежних, південна межа воєводства Берестейського закріплюється Люблінською унією як південний кордон обтятого тоді ж політично і територіально Великого князівства Литовського. Відтоді цей кордон вважається білоруською стороною, хоч безпідставно, за південну етнічну межу Білорусі. Проведений у Любліні перерозподіл українських земель із зарахуванням Берестейщини до Литви стає тим фальшивим прецедентом, довільним, на який оглядались російські бюрократи наприкінці XVIII ст., коли адміністративно припинали Берестейщину до Гродненської та Мінської губернії, а також у 1939 р. – коли Сталін віддавав край поліщуків під БРСР.

Слід мати, проте, на увазі ось що: на час Люблінської унії білоруси, а тим більше українці як народності давно сформувалися, а ПРЛ між ними могла відзначити двотисячолітній ювілей свого існування. Тому вплив адміністративних комбінувань урядів Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, імперії Російської та імперії більшовицької на етнічні процеси був мінімальний, щоб не сказати ніякий: той вплив на державному рівні не міг змінити напрям і характер ПРЛ та вплинути на національну переорієнтацію Берестейщини – все залишилось на своїх історично зумовлених колах.

Що закономірно – під час унійного собору в 1569 р., на який полюбляють покликатись польські та білоруські патріоти, до Любліна принаймні двічі наїздили шляхетські делегати від воєводства Берестейського

з клопотанням приєднати край до решти українських земель, що тоді переходили з-під Великого князівства Литовського до Польщі. З аналогічним клопотанням перед делегаціями в Любліні виступали також представники Волинської землі й устами луцького судді Г.Бокія заявили, між іншим, що міста Берестя, Кобринь і Пінськ «аж по Ясельду», подібно як і Київ, це земля волинська, тобто українська¹⁰).

Тут напрошується однозначний висновок: пам'ять про ПРЛ як північну межу національної української території ніколи в нашому народі не вигасала, особливо на Волині. Волинь завжди була тим життєдайним мостом, через який поліщуки спілкувалися з усім українським світом. Взагалі тема «Волинь – Полісся» – вдячна тема, вона ще чекає свого дослідника. Тут і спільне походження від племені волинян, і належність до спільних мовних ареалів, і Галицько-Волинське князівство, і спільна володимирська єпархія, і поліське походження більшості княжих родин Волині (Святополків-Четвертинських, Порицьких, Воронецьких, Збараських-Корибутовичів, Вишневецьких, Острозьких), і зв'язки Полісся з волинськими культурними та релігійними осередками тощо.

Після втрати незалежності в середині XIV ст. в довгому перебігу несприятливих обставин іноземного панування на Берестейщині відбулися дві знаменні події, вплив яких на місцевих українців був величезний, а саме: входження краю в 1657-59 рр. в Українську козацьку державу у вигляді Пінсько-туровського полку та друга подія – воз'єднання в 1918-19 рр. з Українською Народною Республікою.

Згідно з Берестейським миром 1918 р., Полісся разом із Холмщиною і Підляшшям відходить до України. Берестя стає центром Холмської губернії УНР. Період від лютого 1918 р. по лютий 1919 р., незважаючи на воєнну руйну, на молодість українських державних інституцій, в історії краю – один з найсвітліших. Губернська влада УНР, очолена О.Скорописом-Йолтуховським, вживає жвавих заходів, аби полагодити зруйновану економіку, влаштувати сотні тисяч біженців, які повертались зі сходу, відродити шкільництво, пресу, театр, культурне життя взагалі. Але в лютому 1919 р. без оголошення війни УНР, скориставшись з більшовицької агресії проти України, край окупує польська воячина й брутально руйнує набутки українського державного життя.

Традиційно діє на Поліссі з 1939 р. Москва. Доля поліщуків вирішується не їх волевиявленням, а в Кремлі, в кабінеті Сталіна. Біді не зарадили ні виступи населення в Бересті, Кобрині, Пінську, в багатьох селах – за єдність з Україною, ні петиції з тисячами підписів, ні поліська делегація до Львова на так звані національні збори Західної України, куди поліських посланців

просто не пустили. Також не пустили поліських делегатів, шукачів найвищої справедливості, до Кремля. Не зарадила смілива позиція голови тодішнього уряду УРСР М.Хрущова, котрий наважився в Кремлі виставити офіційні претензії на Берестейщину як край національно український. Сталін у брутальний спосіб, згадавши Скоропадського і Петлюру, відхилив законні домагання українського уряду: більшовицький вождь розглядав Берестейщину як територіальну і демографічну компенсацію Білорусі за анексовану радянською Росією в 1919 р. білоруську Смоленщину. У цих імперських іграх навколо нашого краю вгадується рівночасно далекоюсяжний намір Кремля за допомогою берестейської карти пересварити між собою білорусів і українців.

Запопавши в 1939 р. з ласки Сталіна Берестейщину, більшовицький режим БРСР спокусився ідеєю будь-що-будь переробити один мільйон українців-поліщуків не так, очевидно, на білорусів, як на безликих національно і, розуміється, політично російськомовних «совків», що їм певною мірою і вдалося. До українського населення застосовано апробовані на сході методи національного знеособлення: заборонено самоназву українець, українська мова виганяється з офіційного вжитку, закривають українські школи та всі інші громадсько-культурні заклади. Репресії жорстокішають після 1945 р. у відповідь на активні акції УПА. Тисячі людей репресовано за причетність до повстанського руху, за елементарний український патріотизм.

Недоброзичливе ставлення Мінська до поліського українства за його національну самобутність і живучість триває досі. Наочним тому доказом є хвороблива реакція білоруських властей і громадянства на діяльність у краю «Просвіт» і Українського громадсько-культурного об'єднання Берестейської області.

Зведене до «домашнього» рівня українство Берестейщини уперто відновлюється, виявляє несміливі поки що ознаки суспільного і національного пробудження.

ПРИМІТКИ

1. Кухаренко Ю.В. Полесье его место в процессе этногенеза славян// Полесье. – М., 1968. – С. 18-46.
2. Брайчевський М. Походження Русі. – К., 1968. – С. 131-134.
3. Ж. «Мовознавство», К., 1968, №1 – рец. На «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы».
4. Тегако А.// Этногенез белорусов. – Минск, 1979. – С.100.
5. Там же. – С. 91.
6. Бунак В. Там же.
7. Микулич А. Там же. – С. 126.

8. Сулімірський Т. Стародавні сусіди балтійських племен на півдні. // Акта Балтіка-Славіка. – Білосток, 1974, №7.
9. Брайчевський М. Там же. – С. 190, 191.
10. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – С.404-05.

У розглядуваному нами аспекті якнайбільшої уваги заслуговують фундаментальні праці з білоруської діалектології видатного філолога-славіста академіка Юхима Федоровича Карського (1861-1931). Зокрема складена ним на основі зібраного великого фактичного матеріалу «Етнографическая карта Белорусского племени. Белорусские говоры». Згідно з цією картою смуга українсько-білоруського діалектного розмежування («граница белорусской области») і проходить (із заходу на схід): м. Біловежа (нині Польща) – Шерешово – Пружани – Селець – трохи північніше Берези Картузької – Косове Запілля – Волька – Липськ, від якого далі майже по прямій лінії через Лунін, Лунінець до ріки Прип'яті в районі впадіння в неї річки Цни – далі по Прип'яті до Мозиря, де повертає на південь... (див. карту, стор.29).

Про те, як Сталін ділив новоприєднані землі між Україною і Білоруссю в «золотому вересні» 1939 року, перший секретар ЦК БРСР П.К.Пономаренко згадує: «Приєднують до СРСР землі Західної України і Західної Білорусії. Мені дзвонять з Москви: «Ви вже намітили план розмежування з Україною на нових землях?» Відповідаю: «Я і не знав, не думав про це».

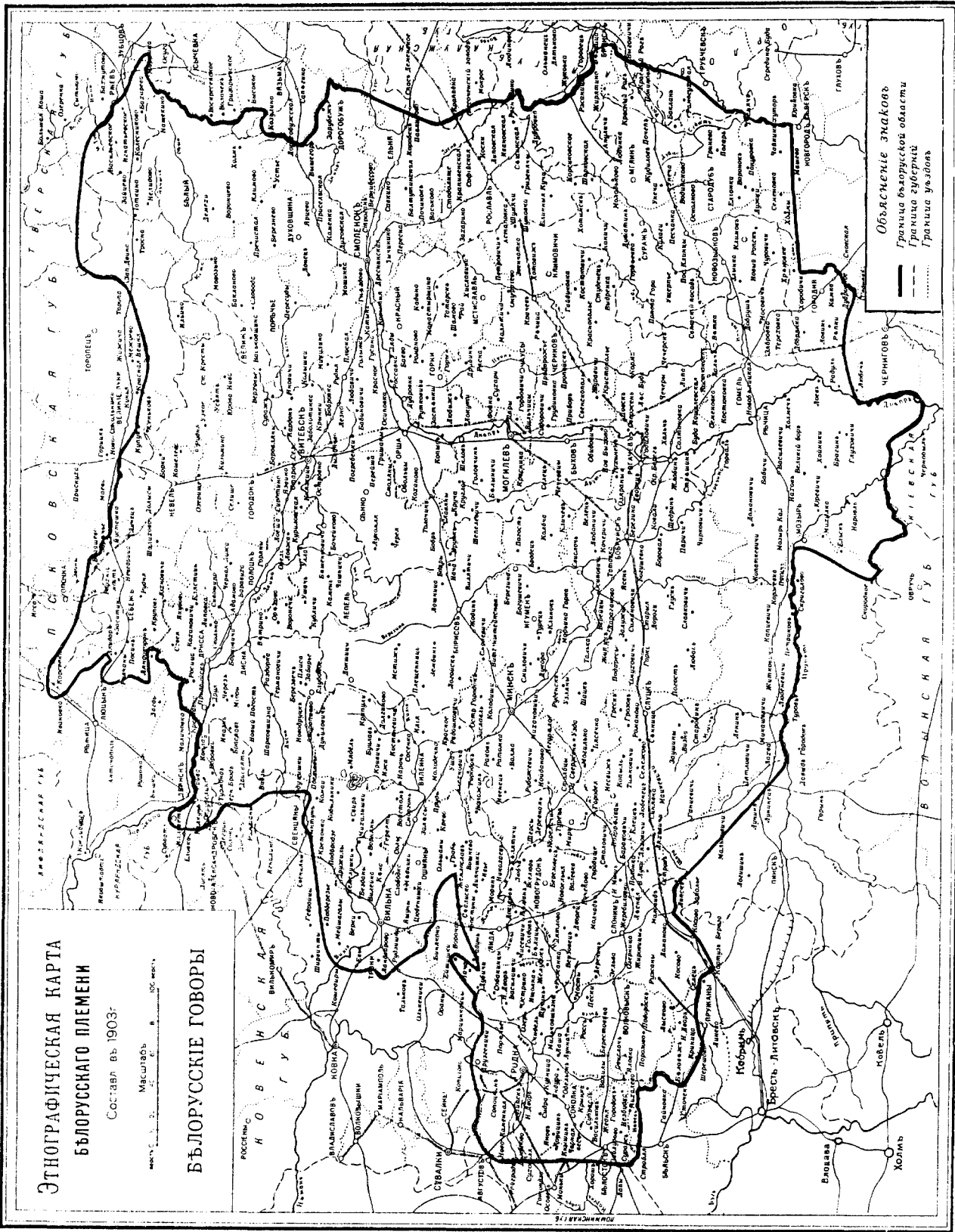
– А Микита Сергійович уже представив.

Присилає мені Микита Сергійович свій план. Майже все забрав собі, перейшов Мазурські болота, вторгся в ліси, приєднав Біловезьку Пущу, Пінськ, Двінськ, Брест. З п'яти нових білоруських областей нам, грубо кажучи, залишається ось таке співвідношення.

Підготувався, поїхав у Москву. Зустрічаємося з Хрущовим у приймальній у Сталіна. Він спитав, чи бачив я їхній план розподілу. Я кажу, що не з усім згідний, поняття Західної Білорусії фактично знищено, а цього не можна допустити. Він страшенно розсердився. Лає мене мало не хлопчаком, загрожує, що мені це дорого обійдеться.

Увійшли в кабінет до Сталіна. Сталін: «Здорово, гетьмани!» – з посмішкою. Микита Сергійович першим вийняв свої схемки. Сталін: «Ні, на схемках абстрактно, давай по карті, там і рельєф видніше, і все». Микита Сергійович по карті не дуже орієнтується, сунувся було в Східну Пруссію. Сталін усміхнувся: «Тобі і це подавай?». Ну, Микита Сергійович розібрався, показав.

Потім моя черга. Я повторив свої аргументи, заявивши, що поняття Західної Білорусії зникне, а це політично неправильно. Слухав мене Сталін, слухав, потім до Микити Сергійовича: «Петлюри вже нема. Скоропадського нема. Винниченка нема, так хто ж це складав?» Микита Сергійович аж об

мер. Сталін бачить, що удар дуже важкий, ну, пом'якшує, на жарт пішов. «Що, скажи правду, браток, тобі ліску захотілося?» Раз намітився вихід, Микита Сергійович з полегшенням підхоплює: «Саме так. Все степи, без свого лісу важко».

Сталін: «Ну, так на тобі!» На карті зелений масив. Сталін провів ризику, так що частина зеленого масиву (невелика смужка) ввійшла до України. «Ну, так?» Микита Сергійович зрадив, що вдалося позбутися халепи (після Петлюри-то!), погоджується.

Того ж дня по апарату ЦК пішло – перемиг Пономаренко, по його вийшло. А згодом виявилось, що на карті зеленим позначалися не лише ліси, але й болота. Той район, що Сталін прирізав Україні, звався Жаб'ячий. Там одні нетрі та жаби. Ніякого лісу!

Микита Сергійович приїде в ЦК, а його піднімають на кпини: «Ну, як там у Жаб'ячому районі? Як твої жабки?» (Газета «Волинь», 1992, 22 грудня).

Важко стверджувати, наскільки ця версія відповідає дійсності, однак суть правди полягає в тому, що комуністичні можновладці вирішували доленосні питання, не беручи до уваги якихось вагомих, об'єктивно зумовлених підстав, волі «ощасливленого» ними народу. Швидше всього це був продуманий батьком усіх народів крок – кинути яблуко роздору між українцями й білорусами, які віками жили між собою безконфліктно. Приєднання до Білорусі майже всього Поліського воєводства, де населення відзначалось в силу історичних умов недостатньо розвинутою національною свідомістю, було водночас і компенсацією за відторгнуті до Росії населені білорусами території (передусім на Смоленщині). Усіх мешканців Західного Полісся оптом записали білорусами.

Вартий уваги з точки зору національної самоідентифікації західних поліщуків матеріал знаходимо в книзі «Памяць. Афганістан» (Мінськ, 1991. – 495 с.) – про жителів (громадян) Білорусі, які загинули в Афганістані. Нас, звичайно, найбільше зацікавив розділ про Берестейщину, з якої упокорених, з накинutoю їм національністю, погнали за тридев'ять земель проливати кров і вмирати за чужі імперські інтереси. Загибло з цієї області 84 чол., з них значаться росіянами 8, поляками – 1, решта – білоруси. Ні одного записаного українцем! Серед «білорусів» часто знаходимо осіб, що походять з етнографічно українських і україномовних регіонів, де й донедавна діяли повстанські загони, мають типові українські прізвища: Дудар з Кам'янеччини, Кирисюк із с. Хабовичі Кобринського району, Сушко із с. Марковичі на Дорогичинщині, Токарчук із Малоритського району, Боярчук, Головка, Грудницький, Захарчук, Карпук, Крисюк, Куліш, Левчук, Шпаковський і т.д. Список можна продовжити. Усі білоруси!

У книзі з метою характеристики загиблих наводиться їх листування з рідними, друзями, коханими, відгуки про них. Жоден з цих білорусів не залишив ні рядка по-білоруськи! Що ж виходить? Ця паспортна національність не пов'язується із самоідентифікацією. Це справді несподівана категорія населення. Як розцінювати це явище навіть з точки зору національних інтересів самих білорусів? Ті білоруські патріоти, які боляче зреагували на відродження українства на Берестейщині в 90-і роки, боячись сепаратизму, фактично підтримали існуючий режим, сприяючи утворенню ще одного доволі потужного чинника русифікації на південному заході Білорусі. В дискусіях про національний склад населення Берестейщини офіційні й опозиційні до влади автори посилаються на сучасні «дані» статистики: «Па дадзеных перепісу 1979-га года у Брэсцкім Палессі беларусамі лічаць сябе 84 працэнта ад ўсіх жыхароў» («Заря», 1990, 5 марта). Однак на цій же території, де за останні століття суттєвих змін у складі сільського населення не відбулося, «за даними перепису 1897 в Берестейському та Кобринському повітах кількість українців [«малоросів»] становила відповідно 64,4% та 79,6%. Натомість білоруського населення не зафіксовано» («Берегиня», 2000, №1, с.25).

Щоб проілюструвати, як українців Берестейщини перетворювали в білорусів і таким чином досягали потрібних статистичних показників, наведемо фрагмент листа відомого на Берестейщині педагога, громадського діяча Георгія Мусевича до редакції газети «Навіны Камянеччыны» від 19.12.2011 р.: «Коренное население Каменетчины украиноязычное, хотя по паспорту все белорусы. Взять хотя бы меня. В паспорте меня записали – белорус. Папа украинец, мама украинка, а я белорус. Как такое может быть? В соответствии с белорусским законодательством я обращался в ЗАГС, райисполком с просьбой правильно восстановить мою национальность, но райисполком отказал. В семье разговариваю по-украински... В межвоенный период (1920–1939 гг.) польские власти в удостоверениях личности не указывали национальность, только вероисповедование. После войны всех записали белорусами, а эти люди как говорили, так и разговаривают по-украински» (архів автора). Тут ідеться про північно-західний регіон Берестейської області. Прочитуємо дещо із записаних нами спогадів повстанця, що служив в УПА, в'язня ГУЛАГу Ф.О.Кравчука, жителя с.Повітте (на прикордонні з Україною, тобто на півдні Берестейщини) Кобринського району: «На вечорницах троє дівчат, які гарні голоси мали, заспівали кілька пісень, в т.ч. й українських. Хтось доніс, дали кожній по 10 років... Мене білорусом записали. Кажу секретарші: що ви зробили? Нащо білорусом записали? – А какая разница? – відповідає вона» (архів автора).

Під час великих змін, зініційованих Михайлом Горбачовим, у політичній

системі СРСР, гострих дискусій на актуальні теми серед обговорюваних проблем на місцях виявилось у колі зору і питання етномовної ситуації в південно-західному Поліссі. Наприклад, в 1990 році місцевим Народним рухом за перебудову видано збірник матеріалів «Тисяча років стремління Берестейщини до єдності з Україною», в якому, крім стислого огляду історії краю, подані деякі опубліковані на сторінках березівської районної (російськомовної) газети «Маяк коммунизма» тексти виступів про національні стосунки. Наводимо тут лише окремі фрагменти (див. згадану брошуру, с.18-21).

«Факт существования украинского населения в Брестской области до сих пор официально властями не признается: то есть мы есть, но в то же время нас как бы и нет. Этакый рецидив застойных времен – неугодное явление объявляется несуществующим, и все в упор его не видят и не замечают. Конечно, совсем игнорировать наш украинскоязычный диалект они не могут. Но самое большое, на что они согласны пойти – это признать наш диалект белорусскоязычным. Но такой подход не только не решает эти вопросы, а еще больше запутывает и отдаляет от истины, так как сходства с белорусским языком у нашего диалекта не больше, чем, скажем, с польским.

Напомним об интересных результатах Всеобщей переписи населения России в 1897 году, которые вообще приводят к сомнению в вопросе нашей национальной принадлежности. Посудите сами. В Брестском уезде в то время преобладали украинцы, белоруссов только чуть больше одного процента, а по переписи 1979 года – аж 84 процента. О чем это говорит? Правильно, о том, что на бумаге украинцы постепенно превращались в белоруссов, пока процентное соотношение не поменялось местами.

Десятилетиями предписывалось народу, как ему мыслить. Теперь кое-кто хотел бы предписывать народу, как ему говорить. А то, насколько чужд навязываемый нам, жителям Брестчины, язык, показывает социологический опрос на предприятиях г. Бреста. На вопрос: «Желали бы Вы изучать белорусский язык?» положительно ответили только 7 процентов...

Если же обратиться к проекту районной программы «Родная мова», то она, как и Закон «О языках в Белорусской ССР» ничего, кроме сожаления, не вызывает. В основе и того, и другого – игнорирование реального положения языковой ситуации, интересов людей, их традиций и сложившихся исторических реалий».

К. Сирисько, С. Рахуба, П. Самута, П. Карпович,
Ю. Зарубин, В. Борушко, В. Демчук,
Г. Отводников, члены бригады Березовского
ХРСУ. («Маяк коммунизма», 1990, 10 июля).

«Прочитал письмо группы рабочих ХРСУ и в основном согласен с высказанным в нем мыслями. В моем паспорте указана национальность

«білорус», я непліхо знаю гэты язык і дажэ люблю білорусскую хужошэственную літэратуру, аднак украінскі язык, котары́ я не учы́л в школе, мне бліжэ білорусскаго.

Я сябя счытаю караным жытэлем Брэстчыны: роды́лся, вырос і жыву здысь постаянна, то я і думая, все караные жытэлі раёна могу́т счытацца білорусскамі доволна условна, па адміністраывнаму дэленію.

Все мы как-то стыдывліво молчалы, когда нас абывнялы в незнаніі «роднаго» языка. Молчал і я, хоть нікогда не бы́л согласен с теми, кто упорно доказывае́т, что білорусскі́ язык для нас являе́тся родным. Да, у нас е́сть родной язык, но это не білорусскі́...» (Н. Омелюсык, г. Белоозерск. – «Маяк коммунызма», 1990, 21 іюля).

«Я і сейчас помню, как не хотелы жытэлі Дрогычынскаго раёна, где я роды́лась і жыла, отдавать сыох дэты́ в білорусскую школу, где их заставлялы разговарыва́ть на непрывычнэм для местнаго населенія языке. «Родная беларуская мова» в результа́те прыказнаго вынедренія не стала і за дэсятылетія́ родной для тех, кто кончал білорусскую школу на нашэм Полесье...

Стыдно прызна́цца, что мы ве́дь не знае́м історыі і культуры сыогаго края, нашэй рэспублывкы. Горько, что дэты і внуку́ могут забы́ть і потэрять наш язык і пэсны...» (В. Горбачова. г. Белоозерск – «Маяк коммунызма», 1990, 2 августа).

Ось такімы є́ сучасна мо́вно-э́тнічна сытуацы́я на Берэстэ́йшыні, стан нацы́ональна́й ідэнтыв́кацы́і місэваго населенія, вытокы поня́тты «паспортны́ білорусы».

ПЕРША СЫТОВА ВІ́ЙНА ТА Ї́ НАСЛІ́ДКЫ

Перша сы́тыва вй́на вогненным смерчем – кровопролытнымы і руйні́вымы фронтамы багаторазыво прокотылась по землях Укра́іны і Білорусы́. Вй́на была затыжноу, спочатку йшла з переміннымы успі́хамы між імперыалыстычнымы загарбныкамы, што змагалысь між собою за розподы́л тэрыторы́й, рэсурсыв. Укра́іна і Білорусы́ выявылысь у выры́ вое́нны́х дй́й спочатку між царськоу (затым радянськоу) Росы́йськоу імперы́ю та Нымеччыноу і Австро-Угоршыноу. Вй́на прызвела до краху цых імперы́й.

Перша сы́тыва вй́на сколыхнула стары́й, повны́й протывры́ч, несправедывых міжнацы́ональных стосункыв сы́т. Однак вй́на, што забрала дэсяткы мільйоныв людськых жэртыв, розв'язавшы одны́ прэблэмы (зокрэма утворення ряду незалежных нацы́ональных дэржав), породыла або увывразныла іны́.

Потэрпыла поразку Нымеччына. Переможцы́ оголысылы і́й выныватыцеу в розв'язанні вй́ны, нав'язалы і́й прынызвывы, грабывжыныцькы́й мыр, наклавшы

непосильні репарації, обкарнавши її національну територію (деякі частини німецької етнічної території відійшли до Польщі, Чехословаччини, Франції) та відібравши заморські колонії, повністю роззброїли, дозволивши утримувати невелику армію – Reichswehr, необхідну для підтримування внутрішнього порядку. Тобто німецький народ переможці поставили на коліна, обібрали до нитки (наклали величезну контрибуцію), силоміць нав'язаними договірними умовами унеможливили відродження мілітарної сили, що могла б у майбутньому чимось загрожувати аліянтам.

Особливо драматичні і сутнісно докорінні зміни відбулися на неосяжних просторах Російської імперії. Цей колос, побудований на соціальній і національній несправедливості, вже до цього підточуваний течіями радикального характеру, не витримавши кризи, став на очах світу розвалюватися. Лютнева 1917 року революція започаткувала бурхливий процес демократизації суспільно-політичного життя народів Росії, на її уламках почали формуватись національні органи самоуправління, які спочатку функціонували в межах старої імперії, однак вели справу до поступового утворення незалежних держав. Процес цей нагадував суверенізацію народів в Австро-Угорщині. Так, уже 20 березня 1917 року в Києві пройшли збори делегатів від різних громадських організацій і партій, на яких ухвалено створення Української Центральної Ради. Цей орган самоуправління 23 червня 1917 року оприлюднив свій Перший універсал, яким проголошувалась автономія України в складі Російської федерації, а вже Третім універсалом (20 листопада 1917 року) – утворення незалежної Української Народної Республіки (УНР).

Під впливом подій в Україні, де національний рух був більш розвинений, аналогічні процеси відбувались і в Білорусі. Так, 25-27 березня 1917 року в Мінську проведено з'їзд представників білоруських партій та громадських організацій, на якому йшлося про необхідність добиватись державно-територіальної автономії Білорусі в складі федеративної демократично-республіканської Росії. 8-10 липня 1917 року на черговому з'їзді, який також висловився за автономно-територіальний статус Білорусі в складі Російської федерації, утворено Центральну раду білоруських організацій і партій.

Таким чином, у процесі розвитку демократичних перетворень, які стали можливими як наслідок лютневої революції в Росії, українці й білоруси (і багато інших народів) добились для себе автономного статусу в рамках імперії.

Однак напруження в суспільстві, анархія наростали, розвалювався фронт. 28 жовтня (7 листопада за новим стилем) 1917 року більшовики вчинили переворот, захопили владу, в результаті чого виникла зовсім інша

політична ситуація. Це спонукало Українську Центральну Раду видати III Універсал, яким проголошено цілковиту незалежність України. Невдовзі і виконком Ради Першого усебілоруського з'їзду (8 січня 1918 року) оголосив утворення Білоруської Народної Республіки (БНР) в етнографічних межах.

Можливості реалізації проголошених урядом БНР програм були вкрай обмеженими: частина етнічної території знаходилась під німецькою окупацією, інша – під радянською. Зважаючи на обставини, уряд БНР пішов на співпрацю з німцями, однак вони не спішили визволяти Білорусь від більшовиків і опікуватись білоруською державою, внаслідок чого наступила гостра криза всередині самого уряду БНР, частина партій вийшла з його складу, збройний опір окупантам фактично припинився.

Але і в цих умовах за короткий час уряд БНР зумів відкрити біля 350 початкових шкіл, кілька гімназій, Мінський педінститут, видавати біля трьох десятків газет, надруковано підручники для шкіл, досягнуто ряду інших значних успіхів у культурному будівництві.

Обидві держави (і УНР, і БНР) проіснували недовго – вони стали жертвами агресії з боку «братньої» більшовицької Москви. До речі, до захоплення влади більшовицькі керманічі в численних виступах і публікаціях гарантували право народів на самовизначення, на словах підтримували національно-визвольні рухи, коли це було вигідно їм з тактичних міркувань. Утвердившись при владі, більшовики стали якими «собірателями» під благовидним виглядом «русских земель», відновленням імперії під новою назвою – СРСР.

На руїнах Росії, Німеччини, Австро-Угорщини почали утворюватись і утверджуватись національні держави, зокрема відродилась Польща, яка заявила свої «історичні» права на значну частину української та білоруської етнічної території. У результаті польсько-радянської війни і розгрому Червоної Армії польськими збройними силами (і при допомозі українських частин) під Варшавою, був підписаний у 1921 р. Ризький договір, на підставі якого Західна Україна і Західна Білорусь опинились у складі Польщі. На решті ж території Білорусі, як і України, встановилась радянська влада (правда, значна частина української етнічної території відійшла ще до Румунії та Чехословаччини). У підрадянській Білорусі й Україні продовжувалась до 1922 р. братовбивча громадянська війна. Особливо масовим і впертим був спротив радянській владі в Україні.

Отже, в результаті змагань і великих жертв, неймовірних страждань, руїни українці й білоруси не змогли звільнитись, відстояти свою незалежність, яка так недовго їм світила: УНР і БНР були по-хижацькому

розшматовані. Лише прибалтійські народи (литовці, латиші, естонці) та фіни зуміли вирватись з ведмежих обіймів східного сусіда.

Отже, наслідки Першої світової війни для українців і білорусів були катастрофічними у національно-політичному, економічному, демографічному плані. Українсько-білоруська етнічна територія виявилась у складі різних держав, живий етнічний континуум був порізаний кордонами. Однак умови матеріального, духовного, політичного життя під різною займанщиною були не однаковими, національний гніт був різної тяжкості. Оскільки абсолютно переважна більшість українських і білоруських земель знаходилась під Польщею та СРСР, розглянемо стисло умови буття саме в цих частинах.

Спроби українців і білорусів заявляти про свої національні права на різних Європейських конференціях, зокрема на мирних переговорах у Версалі не увінчалися успіхом. Версальський мирний договір від 28 червня 1919 року й документи Паризької мирної конференції (18.01.1919 – 21.01.1920), на якій головну роль грали Великобританія, Франція, США, не передбачали механізмів вирішення українського і білоруського питання. Країни Антанти були зацікавлені в створенні сильної польської держави, яка була б буфером між Західною Європою і радянською Росією. Тим не менш недовге існування української і білоруської державності, підтримка цієї державності значною кількістю населення змусили московський більшовицький уряд піти по шляху створення «соціалістичних» української та білоруської республік – цих форм квазідержавності.

Під польською займанщиною (1920–1939 рр.) громадсько-політична ситуація зазнавала з часом політичних змін: перші кроки польських властей були досить поступливими, однак з часом здійснювалось поступове «закручування гайок» – проводились досить жорсткі заходи колонізаційного характеру: закривались білоруські та українські школи, заборонялись неугодні панівній верхівці громадські організації, політичні партії.

Підписавши Версальський договір 28 червня 1919 р., польський уряд зобов'язувався захищати свободу всіх громадян, сприяти діяльності демократичних інституцій, зокрема партій та громадських організацій, забезпечувати за державний кошт навчання дітей національних меншин рідною мовою, вільний розвиток мови, культури. Ці права були проголошені й конституцією Польщі (від 21 березня 1921 р.).

На ділі ж правляча верхівка здійснювала політику полонізації українців та білорусів, насаджувала католицьке віросповідання, переслідувала національно орієнтовані партії та організації. Так, на території Західної Білорусії до 1924 р. нараховувалось біля 400 білоруськомовних шкіл, 2 учительські гімназії, 5 загальних гімназій. З року в рік кількість цих закладів

зменшувалась, у 1938/39 н.р. білоруських шкіл не стало, залишилась одна гімназія у Вільні (І.А. Саракавік. Гісторыя Беларусі ў кантэксте сусветнай гісторыі. – М.: 2006. – С.301). Край цей був занедбаний економічно. Тяжке соціально-економічне становище білорусів змушувало їх до масової еміграції.

Важливим заходом, який мав посилити й закріпити польську присудність на Східних Кресах, було осадництво – надання польським переселенцям земельних ділянок та фінансової допомоги для їх господарювання. Тут не розвивалась промисловість, не приділялась увага господарському розвитку краю, який розглядався урядом як аграрно-сировинний додаток промислових районів, що знаходились на етнічних польських землях. На «східних кресах» було масове безробіття, низька заробітна плата. Усе це викликало соціальну напругу, спричиняло політичні виступи проти режиму.

Східна (й основна) частини України й Білорусі у результаті більшовицької агресії опинилась під московською займанщиною, тобто в складі «Союзу нерушимых республик свободных», який «навеки сплотила великая Русь». Ще перед жовтневим переворотом В.І. Ленін запевняв, що пролетарська держава зробить усе для надання повної «свободи для Фінляндії, України, Білорусі, для мусульман і т.д.». На ділі ж після здобуття влади більшовики почали знову збирати до купи уламки імперії, тільки під новою вівіскою – під виглядом «добровольного и нерушимого союза трудящихся всех наций, населяющих территорию бывшей Российской империи» зі своїми «урядами», в складі яких практично не було представників корінних народів, усі справи «державності» українців та білорусів вирішувались у ЦК Російської комуністичної партії у Москві.

У грудні 1917 р. утворена т.зв. Українська РСР, яка в 1922 р. «ввійшла» в склад СРСР, а в січні 1919 р. проголошена Білоруська РСР. У Білорусі, а особливо в Україні утвердження радянської влади було непростим – йшла запекла громадянська війна, лише аж у 1922 р. більшовикам вдалося в основному придушити численні селянські повстання в Україні.

Ці т.зв. «республіки» були створені виключно для дезорієнтації місцевого простого люду, більшовики вдавались до нечуваних раніше форм популізму: селянам – землю, робітникам – заводи, кінець – війні. «В царство свободы дорогу грудью проложим себе». Невдовзі ці селяни й робітники переконались, у яке «царство свободы дорогу» вони грудьми й кров'ю проклали собі.

ІМПЕРІЯ ЗЛА І ТРАГЕДІЇ

Більшовицький переворот. 15 березня 1917 р. Тимчасовий уряд Росії ухвалив провести всезагальні демократичні вибори депутатів до

установчих зборів, які, як легітимний орган, мали визначити форму правління державою та прийняти конституцію. Більшовики ж, на словах підтримавши це рішення, продовжували енергійно боротись за поширення свого впливу в масах, вдаючись до нічим необмеженої демагогії, виступали під зрозумілими й спокусливими для загалу лозунгами: «Мир народам», «Земля – селянам», «Фабрики – робітникам». До початку вересня вони завоювали більшість у Радах Петрограда і Москви. Вночі з 6 на 7 жовтня за допомогою озброєних робітників, солдатів петроградського гарнізону та матросів вони захопили Зимовий палац, арештували членів Тимчасового уряду.

Влада більшовиків початково швидко поширювалась перш за все у великих містах імперії («тріумфальне шестя радянської влади»). Однак невдовзі путчисти стали втрачати підтримку мас, ширилось переконання, що ця влада довго не протримається, про це писали й світові газети. Зрештою, й сам Ленін неодноразово твердив, що владу втримати важче, ніж захопити. У листопаді-грудні 1917 р. на виборах до Установчих зборів за більшовиків проголосувало лише 25 % виборців. Засідання депутатів, яке відбулось у середині січня 1918 р. в Таврійському палаці і не підтримало деяких вимог путчистів, було розігнане, а демонстрації на підтримку Установчих зборів розстріляні.

Ця та подібні акції сколихнули громадянство, став швидко наростати опір насильству, набирала оберти громадянська війна, яка поглинула мільйони жертв, кинула більше сотні мільйонів громадян на дно виживання, зруйнувала економіку «до основи». Створення каральних органів (ЧК) для боротьби з «контрреволюцією», масової Червоної Армії та інші рішучі й жорстокі заходи забезпечили перемогу більшовиків, утвердження однопартійної диктатури.

Подаю нижче характерний образок із статті Олеся Козулі «Севастополь – місто української слави і трагедії»: «Після евакуації армії Врангеля восени 1920 року у Криму залишилися тисячі офіцерів і солдатів Білої армії, цивільних і військових чиновників, біженців, що не зуміли чи не захотіли залишити країну. Усі ці люди були приречені на розправу, тому що, на думку радянського керівництва, уособлювали собою джерело потенційної загрози.

Відразу ж після захоплення півострова військами Південного фронту в Криму почалася кривава бійня. Спочатку винищування «буржуазії» мало переважно стихійний характер. Вступ частин Червоної армії ознаменувався масовими вбивствами поранених, залишених Врангелем під захистом Міжнародного Червоного Хреста. Нещасних витягували із лікарняних ліжок у

двір і там убивали. Медичний персонал, який намагався перешкодити злочинам, знищувався одночасно з пацієнтами.

Крім кривавих розправ, значно поширилось серед червоноармійців і матросів пограбування жінок та осель. Кожний матрос мав по кілька коханок, головним чином із дружин розстріляних та офіцерів, які емігрували. Якщо жінка відмовлялася ставати іграшкою – її розстрілювали...

Стихійну фазу терору незабаром змінила організована. Ленін, консулюючи Троцького щодо проведення «необхідних заходів» у Криму, наголошував, що український Крим відстав на три роки у своєму революційному русі. Його потрібно швидко «підтягнути» до загального революційного рівня Росії.

Був утворений Кримський Ревком, який очолив Бела Кун. Його правою рукою стала «більшовичка з немалим стажем» Розалія Самійлівна Залкінд (Землячка).

17 листопада 1920 року був виданий наказ Кримревкому № 4, що оголосив 3-денну реєстрацію офіцерів і солдатів Білої армії. Багато хто з колишніх врангелівців подумав, що реєстрація – справа суто формальна.

Спочатку людей реєстрували і розпускали по домівках. Однак незабаром вийшов новий наказ, що оголосив повторну реєстрацію, і всі, хто на неї з'явився, були арештовані і розстріляні. Розстріли проводилися не поодинці, а цілими партіями, по кілька десятків людей разом.

Окрім розстрілів, відбулися масові страти через повішення. «Нахімовський проспект у Севастополі, – згадує очевидець, – ряснів трупами офіцерів, солдатів і цивільних осіб, арештованих на вулиці і тут же страчених без суду. Офіцерів вішали обов'язково у формі з погонами. Невійськові звисали напівроздягнені. Були використані всі стовпи, дерева, навіть пам'ятники. Історичний бульвар увесь «красувався» трупами, що погойдувалися у повітрі. Така ж картина була на Великій Морській, Катеринівській, на Приморському бульварі». Розалія Землячка іноді особисто брала участь у розстрілах і катуваннях, але це було тільки її «хобі». Вона впродовж ночей займалася збиранням, обліком і транспортуванням золота та інших цінностей, награваних у Криму» (Кримська світлиця», 2012, №№11,12).

Такі ж звірства чинили червоноармійці, які під проводом Муравйова захопили Київ – «осередок української буржуазної контрреволюції»! Вбивали на місці тих, хто говорив по-українськи чи був в українській вишиванці або на кого доброхоти вказували: ось – петлюрівець. Так лише в перші дні загинуло біля 5 тисяч осіб. Цілковитого погрому зазнали українські культурні установи.

Ми згадали про лише краплю того моря зла, яке залило Україну і проти якого в обороні нації виступали кращі представники українського народу.

Великий голодомор в Україні. Підрадянська Україна пережила три штучно організовані більшовиками голодомори – в 1921, 1932-1933 та 1947 роках. На етнічних українських землях за Дністром (у межах Румунії), в Закарпатті (яке входило в склад Чехословаччини) та за Збручем (Галичина, Волинь, Полісся) голоду не було. Цей факт викриває брехні тих сучасних політиканів, які, намагаючись виправдати злочинну діяльність своїх ідейних попередників, роблять спроби пояснити голодування населення несприятливими природними умовами, неврожаєм. Найстрашнішим, що забрав найбільшу кількість жертв, був голодомор тридцятих років. Наведемо тут скорочений виклад розділу із фундаментального дослідження англійського історика Тимоті Снайдера про влаштований компартією на чолі зі Сталіним голодомор-геноцид в Україні (див.:Тимоті Снайдер. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним. – К., 2011. – с.34-67).

У Харкові, Києві, Сталіно, Дніпропетровську сотні тисяч людей щодня в 1932 р. стояли в чергах по окраєць хліба. Люди вже з ночі займали чергу під магазинами, які відчинялися о сьомій ранку. Дехто так ослаб від недоїдання, що не міг стояти без сторонньої допомоги. Біля хлібної черги жебрали голодні селяни, які помирали від голоду на тротуарах. Ідучи вранці в школу, учні бачили людей при смерті, а повертаючись з уроків – трупи. Селянські діти нагадували «живі скелети». В українських містах міліція затримувала по кількості дітей на день. Найбільше в республіці загинуло селян – тих людей, чия праця давала містам хліб.

Голодні селяни йшли в міста вздовж залізниць, непритомні від слабості просто на коліях. У Харцизьку селяни, яких вигнали з вокзалу, повісилися на сусідніх деревах. Артур Кеслер згадував, як поблизу харківського вокзалу селянка показувала «у вагонне вікно страшних дітей з величезними головами, неслухняними кінцівками і спухлими, гострими животами». Українські діти, за його словами, з вигляду були мов «заспиртовані у пляшці зародки».

У 1928-1932 роках Сталін здобув усю повноту партійної влади. В результаті його політики десятки тисяч людей було вбито, сотні тисяч втратили здоров'я, мільйони поставлено на межу голодної смерті. Колективізація викликала велику конфронтацію між найчисленнішою групою суспільства й радянською державою. Передбачаючи цю боротьбу, Сталін у грудні 1929-го оголосив, що «куркулів» слід «ліквідувати як клас». Рішучий наступ органів влади на цілу категорію населення, яка не вчинила жодного злочину, підтримувала потужна пропаганда. На одному з плакатів під гаслом «Знищимо куркулів як клас!» було зображено куркуля під колесами трактора, другий куркуль, мов мавпа, запасався зерном, а третій смоктав молоко

просто з коров'ячого вимені. Мораль: ці істоти – не люди, а потвори. Долю конкретної особи вирішувала так звана «трійка», яка складалася з представника ОГПУ, місцевого партійного керівника та державного прокурора і мала повноваження оперативно виносити найсуворіші (смертну кару, заслання) і при тому остаточні вироки.

У перші чотири місяці 1930 року з радянської України було депортовано 113 637 осіб, яких вважали куркулями. Тисячі холодних товарних вагонів, повні заляканих, хворих людей, вирушили на північ європейської Росії, на Урал, у Сибір і Казахстан. Останнє, що бачили селяни вдома, – постріли, плач і крики. Холод і приниження в дорозі. Відчай і збайдужіння, коли селян висаджували в степу чи тайзі.

У 1929 році Сталін розширив модель Соловків на весь Радянський Союз, було організовано «спеціальні поселення» й концентраційні табори. У 1931 році спецпоселення й табори об'єднали в одній системі – ГУЛАГ (*Главное управление лагерей*). У систему ГУЛАГу увійшло 476 таборів, у яких відбули покарання 18 мільйонів осіб, з них 1,5-3 мільйони за час заслання померли. Вільні селяни перетворилися на рабів.

Будівництву Біломорканалу між Білим і Балтійським морями Сталін надавав особливої ваги. Кирками, лопатами, іноді черепками або й просто руками 170 тисяч осіб копали мерзлу землю впродовж 21 місяця. Від виснаження і хвороб люди помирали тисячами. Канал, який завершили 1933 року, не мав ні стратегічного, ні господарського значення.

Українське село втратило своїх природних лідерів, міцних господарів – їх заслани в табори під час антикуркульської кампанії. Решта селян намагалися врятувати себе, зберегти власні присадибні ділянки – маленькі острівці автономії. У 1930 році ОГПУ зафіксувало біля мільйона випадків індивідуального спротиву. Майже половина масових селянських заворушень у Радянському Союзі припала на Україну.

У 1930 і 1931 роках продовжувалась масова депортація сімей із УРСР. Понад половину збіжжя в 1931 році вивезли з України.

На пленумі ЦК КП(б)У 6-9 липня 1932 року в Харкові промовці скаржилися на неможливість виконати річний план хлібозаготівлі. Однак Лазар Каганович і В'ячеслав Молотов, відряджені з Москви, їх не слухали. Сталін велів розібратися з «українськими панікерами».

У серпні 1932 року Сталін (перебуваючи на відпочинку) розповідав своїм найближчим соратникам, що колективізації бракує лише належної юридичної основи. Соціалізм, заявляв він, так само, як і капіталізм, потребує законів, які захищають власність. Держава тільки виграє, якщо всю сільськогосподарську продукцію оголосити державною власністю, а будь-яке

недозволене збирання їжі вважатиметься крадіжкою і негайно каратиметься. Голодного могли застрелити тільки за те, що він підібрав картоплину із землі, яка ще недавно була його власністю. Закон узагалі перестав захищати селян від насильства з боку всевладної держави. Сам факт володіння харчами став доказом гіпотетичного злочину. Закон вступив у дію 7 серпня 1932 року.

На полях пильнували, аби селяни не підібрали собі який харч. По селянських хатах ходили спеціальні бригади, в складі яких працювали комсомольці, реквізуючи в селян знайдені харчі. Активісти використовували довгі металеві стрижні («щупи») для пошуку в стайні, свинарнику, в печі. Вони зазирали скрізь і забирали все, аж до останнього зеренця. Вони ходили селом, «ніби чума», забирали всі продукти без розбору, не гребуючи готовими стравами з печі, які самі й з'їдали.

Мов армія загарбників, комуністи спустошували країну, забираючи все підряд, не забуваючи при цьому про себе. Почуваючись безкарними, вони скрізь принижували селян. Бувало, мочилися в діжки з квашениною, ставили на коліна в бруд і змушували молитися. Жінок, спійманих на крадіжці з колгоспу, роздягали, били і гнали голяка селом.

Звісно, голодні люди крастимуть продукти. Але проблема українського села полягала не в крадіжках і обмані, а в голоді й смерті.

У Сталіна виникла цікава нова теорія: опір соціалістичному уряду посилюється у міру його успіхів, бо перспектива неминучої поразки наповнює ворогів відчаєм. У такий спосіб будь-яку проблему в Радянському Союзі можна було представити як приклад ворожої діяльності.

Опір радянській політиці в Україні, доводив Сталін, має певні особливості, непомітні неуважному спостерігачеві. Опозиційні погляди більше не висловлюють відкрито, тому вороги соціалізму тепер «тихі» – навіть «благочестиві». «Сьогоднішні куркулі, – твердив Сталін – м'які люди, ввічливі, майже святі». Люди, які мали цілком невинний вигляд, викликали особливу підозру. Селяни, які повільно вмирили від голоду, були, як вважалося, саботажниками, які грали на руку капіталістичним державам, котрі хотіли дискредитувати Радянський Союз. Сталін навіть самих голодних селян вважав ворожими пропагандистами.

Українці в Польщі збирали гроші на продовольство, але радянський уряд категорично відмовився від будь-якої допомоги.

В останні тижні 1932 року, коли не існувало жодної зовнішньої небезпеки, жодної загрози всередині країни, жодної причини, за винятком довести твердість свого правління, Сталін волів убити мільйони людей у радянській Україні. Він якось особливо затявся і уявляв українських селян

агресорами, а себе жертвою, глибина людських страждань ніби приносила йому якесь задоволення.

28 листопада 1932 року радянська влада запровадила чорні «дошки». Згідно з постановою, колгоспи, які не виконали плану хлібозаготівлі, негайно обкладалися великим штрафом, усі харчі конфісковували в цілої громади, ці села втрачали також право отримувати будь-які зовнішні поставки. Занесені на чорну дошку українські громади, а це робили з далекої Москви, перетворилися на зону смерті.

Призначений Сталіним керівник українського НКВС Всеволод Балицький заявив, що справа хлібозаготівлі потребує каральних заходів серед керівництва української компартії. Голод в Україні, на думку Балицького, слід вважати результатом змови українських націоналістів, зокрема емігрантів. Зв'язок українських націоналістів з голодом виправдовував покарання тих, хто раніше активно підтримував політику українізації.

У перші тижні 1933 року, коли в Україні лютував голод, Сталін закрити кордони республіки, щоб селяни не могли втекти, і доступ у міста, куди селяни приходили просити хліба. 14 січня 1933 року в СРСР запровадили внутрішні паспорти, без яких легально проживати в місті було неможливо. Селяни паспортів не отримали. 22 січня 1933 року Балицький попередив Москву, що селяни втікають із республіки, Сталін і Молотов наказали органам правопорядку зупинити потік людей. Наступного дня продаж селянам залізничних квитків на далекі відстані було заборонено. Сталін пояснював ситуацію тим, що селяни-біженці насправді не хліба шукають, а виступають живою пропагандою в інтересах Польщі та інших капіталістичних держав.

Україна нагадувала гігантський концтабір – сторожові вежі, закриті кордони, тупа й важка праця, смерть і безнадія. Останні ревізії зерна фактично були вбивством, люди масово вмирали з голоду. Скрізь можна було бачити жінок і дітей з роздутими животами, посинілих, які все ще дихали, але були з порожніми, неживими очима.

На початку 1933 року після партійних активістів, які збирали в Україні зерно, лишилася смертельна тиша. Відрізані від світу державою, яка контролювала газети і пересування іноземних журналістів, відрізані від допомоги і співчуття партійною лінією, відрізані від решти країни суворими правилами і міліцейськими кордонами люди, родини і цілі села помирили на самоті. Через два десятиліття політичний філософ Ханна Арендт писатиме про голод в Україні як важливий момент у творенні «атомізованого» суспільства, відчуження всіх від усіх.

Голод призводив не до повстання, а до аморальності, злочину, байдужості, божевілля, паралічу і, врешті-решт, до смерті. Селяни

переживали місяці невимовних страждань – невимовних у своїй тривалості і болі. Смерть була повільна, принизлива, повсюдна і нерозбірлива.

Лічені іноземці стали свідками голоду і змогли зафіксувати, що трапилося у найбільш жахливі місяці. Журналіст Гарет Джоунс сам оплатив поїздку в Москву і, попри заборону, відвідав Україну, сівши на харківський поїзд 7 березня 1933 року. Він навмання вийшов на маленькій станції і пішов на села з рюкзаком, повним провізії. Джоунс побачив «голод у колосальних масштабах». Куди б він не прийшов, скрізь звучали ті самі дві фрази: «всі спухли від голоду» і «ми чекаємо смерті». Якимось він поділився їжею, і маленька дівчинка сказала: «Я так смачно поїла, що помру щасливою».

Один із чиновників записав у травні 1933 року: «Під час поїздки я часто бачив спецпоселенців. які тинялись селом, мов тіні, у пошуках шматка хліба або якого-небудь сміття. Вони їли мертвечину, собак і котів. Селяни тримали хати на замку. Якщо комусь вдавалося зайти в хату, він падав на коліна перед господарем і благав зі слізьми шматок хліба».

Виконати батьківські обов'язки було неможливо. Шлюби зазнавали удару, бо дружини, іноді з болісної згоди чоловіків, мусили віддаватися місцевому партійному начальству за борошно. Повноцінна сім'я з живими батьками і найкращими намірами не могла потурбуватися про своїх дітей. Один батько у Вінницькій області прийшов на цвинтар ховати двох своїх дітей, а повернувшись, побачив, що ще одна дитина померла. Одні батьки зачиняли своїх дітей у хаті, щоб врятувати від людоджерів. Інші відправляли дітей подалі в надії, що ті знайдуть порятунок серед чужих людей. Зневірені селяни, які протягували немовлят у вікна вагонів, не жebraли хліба: дуже часто вони хотіли віддати свою дитину чужим людям, які, ймовірно, жили в містах і тому не пухли від голоду. Батьки відправляли дітей жebraти в міста, що давало дуже малі результати. Деякі діти помирали в дорозі або вже в місті. Інших забиравала міліція, вони помирали в притулках, а їхні тіла опинялися в братській могилі.

Служба державної безпеки, ОГПУ, зафіксувала, що «в сім'ях убивають найслабших членів, зазвичай дітей, і вживають в їжу їхнє м'ясо». Одна матір зварила свого сина в їжу для себе і доньки. Врятована родичами шестирічна дівчинка востаннє бачила свого батька, коли той гострив ножа, щоб її зарізати. У ширшому сенсі, сім'ї на додачу до голоду руйнувала радянська політика – молодше покоління налаштовували проти старшого. Комсомольці працювали в бригадах, які шукали в селян зерно. А наймолодші, піонери, мали бути «очима і вухами партії у своїх сім'ях». Здоровішу молодь відправляли на поля пильнувати від крадіжок. Діти мали доносити на власних батьків.

Добрі люди помирали перші. Ті, хто відмовлявся красти або продавати своє тіло, помирали. Ті, хто ділився їжею з іншими, помирали. Ті, хто бридив їсти мертвечину, помирали. Ті, хто відмовлявся убивати сусіда, помирали. Батьки, які засуджували канібалізм, умирали раніше за своїх дітей. В Україні 1933 року було повно сиріт, іноді люди впускали їх до себе. Але, не маючи їжі, і найдобріший з чужих людей мало що міг зробити для цих дітей. Діти лежали на ліжку і їли власні екскременти, чекаючи на смерть.

Канібалізм – табу і в літературі, і в житті, тому в селах намагалися якось врятувати гідність громади і приховували відомості про такі вчинки доведених до відчаю людей. І в ті часи, і потім українці за межами Радянського Союзу дуже соромилися випадків канібалізму. Проте канібалізм в Україні у 1933 році свідчить не про українців як народ, а про радянську владу. Канібалізм був спричинений голодом. Настав момент, коли в Україні не лишилося зерна, а єдиним видом м'яса стало людське. Довкола людської плоті виник чорний ринок. Не виключено, що людське м'ясо навіть потрапляло в офіційний економічний обіг. Міліція допитувала торговців м'ясом, а державні органи пильно стежили за м'ясними крамницями і різницями. Дим з димаря у селі був підозрілою ознакою – чи не канібали раптом готують свою жертву або родина забила котрогось зі своїх. На дим виходила міліція і проводила арешти. У 1932–1933 роках за канібалізм в Україні було засуджено 2505 осіб, хоча справжня кількість таких випадків, поза сумнівом, набагато більша.

Одна з останніх функцій, які ще виконувала держава, – поховання трупів. Вози об'їжджали рано-вранці, щоб позбирати трупи за минулу ніч. На селі здорові люди створювали бригади, які збирали і ховали трупи. Вони не мали змоги або бажання копати глибокі могили, тож, бувало, з могили стирчали п'ясти або ступні. Похоронним командам платили залежно від кількості зібраних тіл, тому разом із мертвим могли забрати і поховати живцем слабкого. Бувало, такій людині пояснювали дорогою, що вона все одно скоро помре з голоду, тож яка різниця. Бували випадки, коли такі люди видряпувалися з мілких спільних могил нагору. Грабарі, своєю чергою, слабли й помирали, а їхні тіла так і лишалися лежати, де їх застала смерть. Один агроном згадував, що трупи потім «гризли здичавілі собаки, яких не поїли люди».

Восени 1933 року урожай в українських селах збирали червоноармійці, партійні активісти, робітники і студенти. Змушені працювати навіть при смерті, голодні селян навесні 1933 року посіяли пшеницю, але дожити до жнив багатьом не судилося. Порожні сільські хати займали переселенці з Росії, й перше, що їм доводилося зробити – прибрати тіла попередніх меш-

канців. Український «етнографічний матеріал» змінився. Подібно до ситуації в Казахстані, демографічний баланс в УРСР змінився на користь росіян.

Юрист-міжнародник Рафал Лемкін, який придумав термін геноцид, назвав згодом український випадок «класичним прикладом радянського геноциду». Було сплюндровано і знищено саме ядро сільського суспільства в Україні. Українські селяни масово помирали, зазнавали принижень, їх депортували у віддалені райони Радянського Союзу. Сотні тисяч сиріт виростуть, усвідомлюючи себе радянськими громадянами, а не українцями. Традиційна українська родина і українське село виховали б їх інакше. Українські інтелектуали, які пережили цю катастрофу, втратили віру у світ. Український письменник Микола Хвильовий та один з головних політичних діячів КП(б)У Микола Скрипник покінчили з собою – перший у травні, другий у липні 1933 року.

Але голод сприяв перемозі соціалізму в сталінському розумінні цього слова. В одному українському селі під аркою на честь виконання п'ятирічки лежали трупи селян. Радянські чиновники, які знищували куркулів, мали більше статків, ніж їхні жертви, а міські партійці мали значно кращі життєві перспективи. Селяни не мали права на продуктові картки, натомість партійна еліта вибирала собі делікатеси у спецмагазинах. Колективізація крапа в українського села ідентичність, крім того, що знищувала селян морально, а відтак і фізично. Сталін, Каганович і Балицький пояснювали репресії в Україні відповіддю на прояви українського націоналізму.

Попри те, що європейська і американська преса іноді писала про факт голоду й масової загибелі людей, але майже ніхто не говорив, що Сталін хотів заморити голодом українців; навіть Адольф Гітлер волів засуджувати марксистську ідеологію загалом. Не вірили твердженням, що голод взагалі має місце. Гарет Джоунс надрукував про це кілька статей. Впливовий кореспондент «Нью-Йорк Таймс» Волтер Дюранті доклав чимало зусиль, щоб заперечувати правдиві репортажі Джоунса.

Навіть людям, щиро зацікавленим ситуацією в радянській Україні, зокрема закордонним українцям, знадобилися місяці, щоб збагнути масштаб голоду. У сусідній Польщі жило до 5 мільйонів українців, їхні політичні лідери активно намагалися звернути увагу міжнародної спільноти на масовий голод в Радянському Союзі. Але й вони зрозуміли масштаб трагедії лише у травні 1933 року, коли більшість жертв голоду були мертві. Українські газети писали про голод, а українські політики організовували демонстрації і протести. Було кілька спроб вийти на Франкліна Рузвельта, президента Сполучених Штатів, але це не дало результатів.

27 серпня 1933 року французький політик Едуард Еріо прибув у Київ з

офіційним візитом. Він був з неабияким апетитом. До приїзду Еріо місто Київ заблокували, населенню наказали скрізь поприбирати і навести лоск. Вітрини гастрономів, цілий рік порожні, раптом наповнилися продуктами – не для продажу, а для очей одного-єдиного іноземця. Міліція в чистенькій новій формі мусила розганяти здивовані натовпи. Еріо провезли по Хрещатику. На вулиці було повно автомобілів, спеціально зібраних з кількох міст, за кермом сиділи партійні активісти – все це мало створювати картину енергійного і заможного міста. Еріо був захоплений.

Варто до щойно наведеної розповіді про голодомор-геноцид в Україні додати досить промовистий образок із книги спогадів видатного організатора повстанського руху на Поліссі Тараса Бульби-Боровця «Армія без держави»

«Починаючи від 1920 року, через советсько-польський) кордон ввесь час тікає дуже багато людей в Польщу. Пробираються даліше на захід. Це були головним чином колишні царські урядовці, поміщики, промисловці, купці та духовенство. Вони кублилися з родинами попід польськими урядами. Оповідали людям жахливі речі про большевицьку революцію.

Десь від 1925 року через той самий кордон почали переходити все більші і більші маси людей. Це вже не буржуї, не куркулі, не великі купці і не духовенство. Це була головним чином українська трудова інтелігенція: професори, інженери, агрономи, народні вчителі, кооператори, лікарі та всякі службовці. Вони так само в жахливому вигляді скупчуються при польських урядових установах, чекаючи оформлення документів. Вони також оповідають людям макабричні факти з щоденного життя в ССРСР.

Але починаючи з 1930 року, польсько-советський кордон на Поліссі заливає нова хвиля втікачів. Між втікачами та пограничними військами ГПУ ведеться справжня війна. Цілими ночами строчать кулемети та сяють ракети та прожектори, наче на фронті. Такого видовища ще цей кордон не бачив.

Біля польських прикордонних урядів хмари народу. Хто ж це такий? Це вже не буржуї, ні куркулі, ні інженери, ні кооператори, ні професори, ні агрономи, ні урядовці. Це звичайні робітники і селяни рятують своє життя. Тікають під градом кулеметних куль, наче на фронтівій лінії. Біжать наосліп через непрохідні багна та ліси, аби тільки де-небудь потрапити поза межі ССРСР. Несуть на плечах поранених та побитих дітей, тягнуть покалічених, обдертих до наготи жінок.

Вони розповідали тим, хто цікавився, що в ССРСР проводиться насильна колективізація, в людей відбирають худобу, землю та реманент – все те, що недавно дала їм революція, що мільйони голодують і вмирають як мухи по всій Україні, що бідних жертв нікому й ховати, що люди їдять листя, траву, котів, собак і не обходиться й без людодства.

Я порівняв те, що трубить київське радіо, з тим, що розказують втікачі, і вирішив, молодий та здоровий, «скочити» на Україну і побачити на власні очі, що там діється, бо втікачі, мені здавалось, розповідали неймовірні речі. Від 1932 року я не раз і не два переходив нелегально кордон. Пробивався в глибину України до Житомира, Києва та Харкова.

Щойно тоді я побачив соціалізм на практиці: цілі області абсолютно спустошені, покриті бур'яном. Мільйони людей попухли від голоду, а гори хліба гниють на залізничних станціях. Трупи та півмертві люди валяються, наче після чуми, по селах, стежках, полях та дорогах. Серед розвалених вчорашніх осель не своїм голосом виють сухоребрі собаки. І все це в «мирний час соціалістичного будівництва».

Комсомольські бригади, наче сарана, гасають по всіх селах та кутках. Налітають на поодинокі господарства, грабуючи чесних трударів села. Розвалюють печі та комини в хатах, шукаючи хліба для «пролетарської держави». Лишають на волю стихії голих, босих та голодних людей на морозі. Так насправді виглядала «добровільна» колективізація, про яку так красномовно горлало київське радіо.

Міста переповнені безпритульною дітворою та жебраками. Селяни буквально душаться та гинуть в кілометрових чергах за хлібом попід міськими хлібними крамницями. Їх розганяють. Щоб повитягати від людей золоті «п'яторки», «пролетарська» держава організувала так званій «Торгсін». Там за золото чи срібло можна все купити. Почалися грабунки недограбованих комсомольцями церковних храмів.

В Житомирській області жили мої кривні по матері. Я хотів їх відвідати, але з їх скромної оселі не лишилося ні сліду. Мого двоюрідного брата вивезли на Сибір. Старого діда, бабу та дружину з 7-літньою дитиною серед зими викинули з хати. Розвалили піч та комин, повибивали всі вікна та двері. Вони примостилися в яру, в «собачій ямі»... А скільки було випадків зникання людей, які, як виявилось потім, були спожиті приватно або продані людям у вигляді ковбаси чи інших виробів?

Це був жах, якого я не в силах описати. Коли я сьогодні собі уявляю ті макабричні сцени з «соціалістичного раю», мені холоне кров у жилах, а попід горло починає щось душити...

В самому Житомирі були ще інші наші кривні. Від цих інтелігентних людей я довідався, що тотальний терор, грабунок та голод в Україні – це ніщо інше, як наслідки генеральної лінії комуністичної партії. Що ціла акція переводиться навмисне, за планом, для того, щоб фізично знищити українську націю. Діється це тому, що вона не піддається ні комунізації, ні русифікації.

Мені стало ясно, що тільки в своїй суверенній державі кожна нація може розвинути своє многогранне життя як культурна людська спільнота. Без своєї держави навіть найкультурніша нація стає об'єктом обкрадання та визиску з боку окупанта. Натомість у своїй державі навіть найвідсталіша нація, користаючись досвідом світової історії, маючи свободу дії, може піднятися до найвищого рівня соціального розвитку. З таких причин я вирішив віддати всі свої сили на активну боротьбу за відновлення Української суверенної держави.»

Отже, кожна нормальна людина, що почувалась сином свого народу, не могла стерпіти чинене більшовизмом (і не тільки) зло, вважала своїм моральним обов'язком ставати в ряди борців з ним. Коло таких лицарів поступово розширювалось, однак власних сил для досягнення мети було абсолютно недостатньо, доводилось маневрувати, зважаючи на різні обставини, міжнародні кризові процеси, надіятись на, як згодом виявилось, примарні можливості. Показовими в цьому зв'язку були перипетії життя й боротьби самого Боровця.

Великий терор. Усього через чотири роки після Великого голодомору-геноциду наступив період Великого терору. Великий терор 1937–1938 рр. охопив весь Союз, а в Україні це була друга після Голодомору 1932–1933 рр. більшовицька акція, спрямована на винищення уцілілого від Голодомору народу.

Терор, як і нічим не обмежена брехня, був органічним компонентом радянської влади, власне тим засобом, який у вирішальній мірі допоміг більшовицьким верховодам утвердити свою диктатуру. Про масові винищувальні акції під час громадянської війни вже говорилось. Не припинялись вони і в наступні роки, тільки в дещо стихеній, більш завуальованій формі, причому в окремі роки першорядного значення набирають кампанії по виселенню певних категорій населення з насиджених і обжитих місць. Аж ось у цілком мирні, нібито вже стабільні 1937-1938 роки наступає щось нечуване в історії людства явище – планова (тобто згідно зі спущеними з гори від вождя) система відлову своїх громадян з наступним їх засудженням кого на каторгу (повільну загибель), кого до смертної кари, яка тут же без найменших зволікань виконувалась. Уперше під великим секретом розповів мені про цей вид дияволіади професор Запорізького педінституту І.С. Олійник під час нашої сумісної роботи над проектом нового підручника з методики мови в 1971 р. Не вірилось тоді, що таке могло бути!

2 липня 1937 року Йосипа Сталіна, який відпочивав на Кавказі, під час прогулянок серед розкішної природи, купання в ласкавих теплих хвилях Чорного моря раптом осінила ідея про необхідність для ошчасливленої ним

країни чергового і то масового кровопускання, причому настільки не відкладного, так що він змушений був телеграмою повідомити народного комісара внутрішніх справ Миколу Єжова і керівників Комуністичної партії про термінову необхідність знищення й ув'язнення 270 тисяч ворожих елементів, переважно в Українській РСР. Сталін вимагав у найкоротший термін подати до Центрального комітету Комуністичної партії число осіб, які будуть розстріляні в регіонах, а також склад «трійок», які здійснюватимуть заплановані репресії. (Напрошується аналогія із маніяком А. Онопрієнком, засудженим у 1996 р. до довічного ув'язнення. Виправдовуючись, він заявив, що отримав з неба сигнал провести санітарну чистку суспільства. «Санітар» же на троні мав безмежні можливості.)

4 липня 1937 року народний комісар внутрішніх справ УРСР Ізраїль Леплевський наказав начальникам обласних управлінь НКВС до 6 липня скласти списки осіб, які будуть розстріляні, а 10 липня доповів М. Єжову, що в УРСР виявлено 23936 осіб, до яких будуть застосовані репресії, і просив вказати дату, коли слід розпочати розстріли. До 13 липня було сформовано 45 оперативних груп НКВД, яким доручалося проведення репресій в областях.

21 – 23 липня 1937 р. до Києва надійшли телеграми з областей про кількість призначених до розстрілу: Харківська область – 2000, Вінницька – 479, Одеська – 653, Дніпропетровська – 1 500... Але цю кількість на прохання місцевих каральних органів поступово було збільшено, у квітні 1938 року ліміт на розстріл сягнув майже 120 тисяч осіб. 28 липня 1938 р. на нараді НКВД УРСР на виконання акції було передбачено мобілізувати 5 000 активістів. Начальник відділу Матвій Герзон затвердив цей план, а відповідальний за місця ув'язнення Абрам Вольфсон повідомив, що в'язниці спроможні розмістити «за умов черговості при вилученні» 40 тисяч осіб.

30 липня М. Єжов наказав розпочати репресії 5 серпня 1937 року і закінчити за чотири місяці. У наказі йдеться про те, що всі «ворожі елементи підлягають негайному арешту, і після розгляду їхніх справ на трійках – розстрілові». Застережено «повне збереження в таємниці часу і місця виконання вироків». За статистикою НКВД в УРСР розстріляно вже в 1937 році 72 683 особи. Ще більша кількість арештованих потрапила до виправно-трудових таборів Сибіру і Крайньої Півночі. Таємниця Великого терору ретельно охоронялася в СРСР, незбагненними були його масштаби! З місць надходили прохання про збільшення числа приречених, яких слід розстріляти, зокрема додати в цю категорію служителів Церкви. Остання вимога була викликана ще й тим, що всесоюзний перепис населення 1937 року засвідчив велике число віруючих – 56,7 відсотка. НКВС Української РСР

наказав «розпочати рішучі дії з ліквідації церковників і прихильників сект».

16 липня 1937 року в Москві відбулася конференція, де М. Єжов і його перший заступник Михайло Фріновський докладно проінструктували її учасників про ліміти розстрілів, проведення арештів, дотримання таємниці, порядок звітності. З Харкова і Вінниці надійшли прохання додати до числа репресованих ще й «учасників повстанського опору радянській владі».

Усі деталі каральної кампанії були спрямовані на «остаточне вирішення проблеми внутрішніх ворогів радянського Союзу» (згодом німецькі нацисти діяли аналогічно з метою «остаточного вирішення єврейського питання»). «Трійки» збиралися вночі і розглядали лише списки арештованих. Жодного в'язня на засідання «трійок» не викликали, вирок не оскаржувався і виконувався негайно. Для збереження зовнішньої таємниці було впроваджено формулювання: «10 років виправних робіт без права листування», а насправді це означало – розстріл. Чорна хмара страху, розстрілів накрила Україну.

Розпочинаючи 5 серпня 1937 року так звану «куркульську операцію», Москва вимагала закінчити її за чотири місяці. Але на місцях вал репресій розгорнувся з такою силою, що його не можна було зупинити у зазначений термін. Москва і не хотіла обмежувати ініціативу областей у цій кривавій гонитві, тому 31 січня 1938 року дала вказівку про продовження репресій і визначила новий ліміт: щонайменше 48 тис. осіб, засуджених до розстрілу. Термін виконання — до 15 березня. Але з місць поступали «зустрічні плани».

В Україні перша половина 1938 року стала найбільш кривавим періодом Великого терору. До розстрілу було засуджено органами НКВС 122 274 особи і понад 73 200 осіб – до заслання, але вже 17 лютого 1938 року ліміт на розстріли в Україні було ще збільшено на 30 тис. осіб. Розпочалося масове знищення активної частини населення. Наприклад, у Вінницькій області від 26 березня до 10 травня 1938 року було розстріляно 3 200 осіб з 3 427-х арештованих за цей час. Особливу увагу НКВС приділяв стратам колишніх вояків петлюрівської і гетьманської армій, учасників патріотичних організацій. Вони становили дві третини репресованих у цей період.

Загалом другий етап акції терору закінчився на два місяці пізніше, ніж передбачалося, але з областей усе ще надходили прохання дозволити подальші розстріли.

3 березня 1938 року репресії набрали тотального, особливо спустошливого характеру щодо національних меншин в СРСР: передусім поляків, німців, естонців, латвійців, греків, меншою мірою щодо фінів, румун, китайців, болгар, іранців, македонців («Славься, Отечество наше свободное – дружбы народов надежный оплот...»).

На державному рівні заохочувалось донощицтво. Згідно з наказом Єжова від 17 квітня 1938 року в усіх НКВС організовано спеціальні приймальні, куди дозволявся вхід без спеціальних перепусток усім охочим повідомити ті чи інші дані. Були розроблені додаткові заходи по вербовці нових «стукачів».

17 листопада 1938 року масовий терор був загально завершений: «Партия Ленина, партия Сталина нас от победы к победе ведет». Уряд СРСР і Центрального комітет Комуністичної партії своєю постановою визначили, що чинним залишається лише один позасудовий орган – Особлива нарада при НКВС СРСР, що діяла до 1 вересня 1953 року.

Залишилося немало свідчень про знущання над арештованими в катівнях НКВС. Зрозуміло, що про це ніяких документів не складали, але періодично команди виконавців змінювались, новопризначені кати, як правило, знищували своїх попередників, злочини останніх були включені до висунутих проти них звинувачень.

3 серпня 1937 року Республіканський оперативний штаб, який очолював Матвій Герзон, наказав залучати до розстрілів випускників шкіл державної безпеки і міліції, а також оголосити «партійну мобілізацію». Масові розстріли здійснювались і в місцях позбавлення волі, щоб «розвантажити» табори.

Ініціатором Великого терору був Йосип Сталін. Збереглися його власноручні резолюції на телеграмах про потребу в додаткових «лімітах» засуджених до страти. Ось лише одна — від 15 серпня 1937 року: «Т. Єжову, за збільшення ліміту до 8 тисяч. Й. Сталін».

Коли начальник управління НКВС у Чернігівській області Марко Капелюс на нараді в Києві поскаржився народному комісарові внутрішніх справ СРСР М. Єжову на перевантаження в'язниць хворими і старими людьми, той відповів: «Ех, ви, чекіст! Вивезіть усіх до лісу і розстріляйте!».

Архівні документи свідчать, що слідчі НКВС «працювали» цілодобово, спали лише по кілька годин в кабінетах, місяцями не виходячи з них. До арештованих застосовували витончені «засоби фізичного впливу». У матеріалах оперативних нарад знаходимо свідчення, що «молодих людей, які прийшли в органи, вчили бити арештованих, вимагаючи визнання своєї вини». Наприклад, на станції Волноваха Південно-Донецької залізниці начальник відділу НКВС «задавав тон для допитування по-звірячому і записування до протоколу те, що потрібно, а не те, що говорив звинувачений». У Вінниці «увечері начальнику управління НКВС доповідали про число арештованих, які зізналися. Між відділами існувало змагання. У кожному відділі з районів дзвонили і повідомляли: сьогодні 15, 20, 25 зізналися».

Наприкінці 1938 року в терорі сталася зміна. У постанові Ради народних комісарів СРСР від 17 листопада 1938 року зазначалося: «Очищення країни від диверсійних повстанських і шпигунських кадрів відіграло свою позитивну роль у забезпеченні дальших успіхів соціалістичного будівництва. Однак, не слід думати, що на цьому справу очищення СРСР від шпигунів, шкідників, терористів і диверсантів закінчено. Завдання тепер полягає в тому, щоб, продовжуючи нещадну боротьбу з усіма ворогами СРСР, вести її досконалішими і надійнішими методами».

На той час попередніх карателів змінили нові, які вже нищили й своїх попередників. Так, в Україні влада арештувала за перше півріччя 1938 року 677 працівників НКВС, більшість з яких було розстріляно. На це було кілька причин. По-перше, Й. Сталін не хотів мати живих свідків злочину, перекладав власні провини на інших. По-друге, до влади рвалися в НКВС Лаврентій Берія, в прокуратурі СРСР — Андрій Вишинський, які раді були приводу для знищення своїх конкурентів на владні посади. Масові репресії в УРСР очолювали почергово народні комісари внутрішніх справ неукраїнці Всеволод Балицький, Ізраїль Леплевський, Олександр Успенський (усі троє розстріляні).

Страшні жнива зібрала репресивна машина і в Білорусії. У столиці республіки Мінську, в усіх обласних центрах, значних містах були свої тюрми, колонії, переповнені ув'язненими. А в яких умовах ці нещасні перебували? Білоруські історики А.Ф. Вишневецький та І.В. Лукошко у своїй статті «О некоторых проблемах исследования деятельности органов НКВД на территории Белоруссии накануне и в годы Великой Отчественной войны» наводять свідчення людини, яка побувала в катівнях НКВД і чудом вижила: «Из 13 месяцев, которые я был в минской тюрьме, 9 месяцев я находился в подвале, не видя дневного света... Сырость и плесень была в стенах круглый год... На 6 приставленных одна к другой коек приходилось по 20 и больше человек... Осенью и зимой по ледяной воде и снегу меня водили на допросы буквально босиком... Меня Морев [слідчий] направил в карцер после 5 часов избиения на «допросе» и после 5 суток карцера, когда я от истощения едва стоял на ногах, сразу из карцера взял на «допрос» и избивал в течении 5-6 часов подряд... Днем и ночью из кабинетов следователей неслись дикие крики, вопли и стоны избиваемых и пытаемых людей. С «допросов» люди возвращались в камеры с разбитыми головами, иссеченными, в кровоподтёках и синяках на спине и груди, с распухшими лицами, вырванными волосами, выкрученными руками, опухшими ногами... Многие подследственные говорили: «Напишу всё, что требуют...» (28, с.111).

Автори наводять деякі види тортур, які застосовували доблесні радянські чекісти: 1) «стойка на конвеєрі: арештований стоїть «смирно» із стиснутими ногами, опущеними вздовж тулуба руками, не рухаючись кілька діб без сну, не дають йому ні їжі, ні води, від нервової перевтоми наступають зорові і слухові галюцинації; 2) прийом «секретний», або «мозги в потолок»: на шию людини накидається ремінь і сильний удар по ньому біля потилиці викликає струс головного мозку; 3) наступний метод — вливали в ніздрі нашатирний спирт, який обпалював слизову оболонку носа, рота, горла, від цього ніс розпухав, ішла кров, мучили нестерпні болі; 4) в ході був і «бригадний метод», коли нещасного мучила ціла бригада катів, застосовуючи одночасно різні прийоми: один рвав волоси, другий давив на горло, третій обплював лице, інші били по голові, грудях, животу; застосовувались також інші вишукані методи катувань» (28, с.112).

Пік планового «із'яття» кращої частини громадян білоруської нації (як і української) припадає на 1937 – 1940 рр. Білоруська земля швидко покривалась могилами масових поховань. Розстрільні команди задихались від безлічі роботи. Лише в межах Мінська та його околиць існувало вісім місць масових поховань, серед яких найбільш відомим є урочище Куропати — символ радянської влади в Білорусі. Білоруська національна інтелігенція була щільно, старанно викошена. Лише у Коропатах на території біля 30 гектарів виявлено 510 могильних впадин. Існують різні оцінки кількості розстріляних тут — від 100 до 250 тисяч. Справа в тому, що лукашенківський прокомуністичний режим чинить перешкоди для повного розслідування цього злочину. В 1988 р. відбулось масове шестя громадян до місця масових поховань. Силами внутрішніх військ людей почали розганяти, бити, арештовувати, травити газом із портативних балончиків. Встановлені громадські пам'ятні знаки, зокрема семиметровий «Крыж Пакуты» (Хрест Страждань), періодично руйнувались вандалами — нащадками колишніх убивць.

«Головним режисером кривавого спектаклю, який з благословення Кремля розігрався в республіці в 1937 – 1938 роках... першим катом у Білорусії виступав нарком НКВД Берман», — зазначають А.Ф.Вишневський та І.В.Лукошко (28, с.119). Його справу продовжили Насєдкін, затим Цанава — «одна із зловісних фігур епохи сталінізму», він очолював НКВД, МГБ республіки з грудня 1938 р. по жовтень 1951 р. (там же). Немало осіб, які брали активну участь у масових репресіях, пережили війну, їм були призначені високі державні пенсії.

Важко зараз пересічній людині уявити той період, повірити, що таке було. Чекісти збивались з ніг від надміру роботи: одні команди, т.зв.

«хапуни», їздили й хватали людей, ніби гицлі собак, запихали їх у «воронки», доставляли до тюрем, ущерть переповнених, майно жертв «ізималі» і реалізовували. Інші ж спеціалізувались на вибиванні потрібних зізнань. Наступна ланка, де також функціонували різні сектори різного рівня і спеціалізації — Головне управління державної безпеки, Головне управління виправно-трудова таборів і поселень, органи позасудової розправи — ОСО («Особое совещание») при НКВД і підлеглі йому «трійки» на місцях. Густа сітка «трійок» обплутала всю країну. Усі ці органи виносили свої безжальні присуди без «малейшої волокіти» — швидко, оперативно, абсолютно не рахуючись ні з якими нормами судопровадження, тобто «по поняттям». Наступна ланка — виконавча, що мала свої розгалуження. Оскільки місця ув'язнення були вкрай переповнені, проводились планові, а нерідко й позапланові «розвантаження». Наприклад, у Харкові на Холодній Горі в окремі періоди щоночі розстрілювали по 200 чол. В урочищі Сандармох у Карелії в честь 20 річчя Жовтневого перевороту капітан держбезпеки Михаїл Матвеев власноручно розстріляв протягом 5 днів (27 жовтня та 1,2,3,4 листопада 1937 р.) 1111 соловецьких в'язнів, за що отримав навіть позачергову відпустку для відновлення сил. Чисто більшовицький виверт: в усьому світі важливі дати прийнято відзначати амністіями, тут – масові розстріли. Схибнуті на вбивствах злочинці.

Хоч наближення німецько-радянської війни відчували всі, все ж вона для сталінського керівництва вибухнула несподівано передчасно. І от навіть у цей критичний момент Сталін та його підручні не забули «потурбуватись» про ув'язнених, бо вже в цей же день (22 червня 1941 р.) на місця була розіслана термінова директива ЦК ВКП(б) і НКВД СРСР за підписом Сталіна і Берії про негайне в прикордонних зонах фізичне знищення ув'язнених, що зараховані до категорії політичних. Прокотились масові криваві езекуції. До такої «практики» не вдалися навіть гітлерівці, коли під ударами Червоної Армії або армій Західних держав покидали свої концтабори.

Одним із серії безпрецедентних злочинів більшовизму, що також вражає нашу уяву, для нормальної людини здається незбагненим, є знищення українських кобзарів, лірників. Цих сліпих поетів-співаків, що були носіями й оберегами душі українського народу, будили національну свідомість, оминали навіть татарські людолови чи польські карателі – хто здатен підняти руку на сліпців? – а комуністи знищили!

Історія ця трагічна й неодномоментна. В міру зміцнення більшовицької влади посилювались репресивні заходи і проти кобзарства, яке вважалось одною з форм українського буржуазного націоналізму, петлюрівщиною. 1920 року вийшов наказ про реєстрацію жебраків, до яких були зараховані й

кобзарі. Із запровадженням паспортного режиму в 1932 р. ще більше посилювався контроль і переслідування цих представників «вільних професій», здійснювались конфіскації бандур та лір, вбивства мандруючих старців. Немало їх пропало під час голодомору, оскільки жили вони на пожертви населення, яке не мало чого подати. Апогеєм злочину було знищення біля трьохсот кобзарів, яких зібрали в середині тридцятих років у Харкові. Коли ж у 1939 р. улаштували т.зв. Першу республіканську нараду кобзарів і лірників, то вдалось зібрати їх лише 37 чол. Цілий пласт оригінальної української культури та її носії зникли.

Наведемо ще побутовий «образок» потойбіччя, жорстокої абсурдності режиму із книги історика, краєзнавця А.І. Зборовського «Історія рідного краю Приірпіння»: «В Ірпінь [Київська область] приїжджав уповноважений НКВД. Він повідомляв партактив про те, скільки людей заплановано арештувати. Партактив засідав і вирішував, кого забирати... Спочатку забирали тих, хто в роки війни перебував в українській чи білогвардійській арміях, а потім тих, чії родичі там служили. Але плани арештів були настільки високими, що почали брати ледь чи не всіх підряд. Слюсаря О. Ляха звинуватили в тому, що він нібито хотів збудувати літак і на ньому втекти в Америку... У Гостомелі викликали групу чоловіків нібито для виконання якихось робіт. Додому не повернувся жоден. За неповними даними, в цьому невеликому тоді селищі репресовано біля 500 чол.» (29, с.86-87).

Як результати «інтернаціональної» політики Всеросійської комуністичної партії (більшовиків) позначились на долі українського народу, достатньо рельєфно видно при зіставленні таких показників: загальна кількість населення СРСР згідно з переписом 1926 р. становила 147,03 млн. чол., у 1939 р. (тобто в тих самих межах) – 170,46 млн. чол. Із них росіян було відповідно 77,79 млн. (1926 р.) – 99,02 млн. (1939 р.), українців 31,19 млн. (1926 р.) – 28,07 млн (1939 р.). Якщо росіян в 1926 р. було в 2,49 рази більше, ніж українців, то в 1939 р. їх стало в 3,54 рази більше, ніж українців. Відсоток українців у складі всього населення СРСР зменшився за ці 13 років з 21,2% до 16,5%. Якби кількість українців збільшилась за цей період так само, як і росіян (на 24%), то їх мало б бути 38,7 мільйона. Як трапилось, що в мирний час, в умовах стабільності, в «царстві свободи» українська нація втратила понад 10 млн. чоловік? Відбулося винищення людей за національною ознакою. Ні один народ не поніс таких демографічних втрат. А скільки безмежного на його долю горя випало! Як стверджує гімн УРСР — «Живи, Україно, прекрасна і сильна, в Радянськiм Союзi та щастя знайшла!»

Білоруський народ у результаті масових репресій також поніс незворотні втрати – знищено найбільш свідому й працьовиту верству населення, правда, голодомору тут не було.

Що б хто не говорив про українських повстанців, як би не намагались злостивці їх обстріхувати, вони здобули вічну хвалу й славу хоча б тим, що в обороні рідного краю мужньо вступили у смертельний бій проти абсолютного зла. «За святу правду-волю розбійник не встане!» (Т.Шевченко).

Радянсько-німецька співпраця, її витоки, перебіг і наслідки. Перша світова війна в Європі закінчилась підписанням угоди у Версальському палаці (під Парижем) 28 червня 1919 р. Переможці нав'язали Німеччині принизливі, кабальні умови: Германія втрачала всі свої заморські колонії, поступилася значною частиною населеної переважно німцями території (73,5 тис. кв. км) – Ельзасом і Лотарингією, західною Пруссією, частиною Сілезії. Саарська область на 15 років перейшла під управління Ліги Націй, вугільні шахти відійшли до Франції. Встановлено контроль за роззброєнням, передачею військового майна союзникам, ліквідовано Генеральний штаб, військовий флот, навіть забрано велику частину торгових та риболовецьких суден. Армія мала нараховувати не більше 100 тис. чоловік і служити лише для підтримки внутрішнього порядку. Заборонялось створювати і мати сучасні види озброєння (танки, авіацію, військовий флот і под.). Німеччина примушена була визнати себе винною в розв'язуванні війни і тому компенсувати (сплатити контрибуцію) «жертвам нападу» їх величезні воєнні витрати (31, с.411).

Країна занурилась у безпросвітну пітьму, вийти з якої, здавалось, не було ніяких перспектив. Наступила економічна катастрофа, наслідком якої було масове безробіття, галопуюча інфляція, нестримний ріст злочинності, безперервні забастовки, страйки. Комуністи, нацьковувані московськими більшовиками, кілька разів (у 1918, 1919, 1921, 1923 роках) робили спроби влаштувати революцію в Німеччині, встановити, захопивши владу, диктаторський режим.

Намагаючись подолати кабальні й принизливі рамки Версаля, знайти вихід із цієї ситуації, керівництво Німеччини шукало союзників. З другого боку, вожді світового пролетаріату, перейняті божевільно-месіанською ідеєю світової революції, потерпівши поразку в її експорті в Польщу, Угорщину, Німеччину, з середини 20-х років взяли курс на скритне, невидиме для сторонніх держав відродження Німеччини як потенційної загрози передусім для Польщі, Франції та Англії – до того ж недругів Радянського Союзу. Комуністичними вождями був зроблений розрахунок на те, що зміцніла й озброєна Німеччина обов'язково за будь-яку ціну добиватиметься реваншу, розв'яже нову велику війну, яка в свою чергу викличе переможну світову

пролетарську революцію. Отже, саме таким чином «на зло мы всем буржуям мировой пожар раздуем».

Німеччина почала шукати вихід із цього тупикового і, здавалося б, безнадійного становища. І ось руку «братньої» допомоги німецькій вояччині подав великий Радянський Союз. Про це вже багато написано. Відсилаю зацікавленого читача до докторської дисертації Юлії Зорахівни Кантор, опублікованої під назвою «Заклятая дружба. Секретное сотрудничество СССР и Германии в 1920-1930-е годы» (СПб.: Питер, 2009). Дослідниця підняла величезний масив закритої, глибоко засекреченої досі інформації і відкрила вражаючі факти про добре законспіровану підготовку всупереч міжнародним домовленостям німецьких офіцерських кадрів – льотного складу, танкістів та ін. спеціальностей – на території Радянського Союзу, про всебічну допомогу більшовиків у розгортанні німецької воєнної промисловості та розпалюванні світової пожежі.

15 квітня 1925 р. в Москві підписано секретну угоду між німецькою і радянською сторонами про створення в Липецьку авіашколи, комплексу навчальних споруд та складів для авіаційних матеріалів. Коли підготовчі заходи були завершені, тут протягом наступних років навчались, удосконалювали свою льотну майстерність у просторому небі Росії німецькі офіцери, багато з яких стали в майбутньому заслуженими офіцерами Люфтваффе, мали на своєму рахунку сотні збитих радянських літаків. У розпорядження школи для тренувань були передані, крім липецьких, і авіаполігони під Воронежем. Курс навчання тривав 5-6 місяців. Викладацький склад прибув із Німеччини. Тут проводилась також велика дослідницька робота, випробувались нові зразки літаків, нові методи бомбардування та повітряного бою.

Обидві сторони (і німецька, і радянська) особливу увагу надавали збереженню глибокої секретності: німецькі льотчики й авіаінструктори прибували під вигаданими прізвищами в цивільному одязі під виглядом заробітчан, тут же носили радянську військову форму, але без розпізнавальних знаків. Випускники цієї школи, як зазначає Ю.Кантор, «составили костяк гитлеровских Люфтваффе» (35, с.78).

У 1926-1927 рр. була створена глибоко законспірована Школа хімічної війни під кодовою назвою «об'єкт Томека» — найбільш засекречена установа Рейхсверу в СРСР (30, с.84). Тут німецькі фахівці проводили досліди по використанню отруйних речовин у бойових умовах і в різних кліматичних зонах. У цій школі працювали видатні військові спеціалісти хімічної служби – лікарі й біологи, токсикологи, хіміки, піротехніки, метеорологи. Очолював підприємство доктор Людвіг фон Зіхерер.

Проводилися авіапольоти, під час яких розбризувалась отруйна рідина на різних висотах із зараженням місцевості (35, с.85).

2 жовтня 1926 р. в Москві був підписаний договір про створення танкової школи Рейхсвера біля Казані під кодовою назвою «об'єкт Кама». Школа включала військове містечко, танковий полігон та ін. об'єкти. Школа займалась підготовкою німецьких офіцерів-танкістів. Танки в розібраному вигляді доставлялись з Німеччини в Казань. У програму підготовки входило вивчення матеріальної частини танків, озброєння, засобів зв'язку, тактики ведення танкового бою в різних умовах, взаємодія з іншими родами військ. Існуючі тут умови для навчання отримали високу оцінку німецької сторони.

Робились певні кроки для налагодження взаємодії і в військово-морській сфері, однак негативна оцінка німецькими експертами Червоного Флоту і рівня підготовки його особового складу загальмувала дальший розвиток цієї ініціативи (35, с.97).

У 1925 р. група високопоставлених німецьких офіцерів уперше була присутня на маневрах Червоної Армії. Прибула вона в Радянський Союз у цивільному під виглядом робітників-комуністів. У свою чергу Червона Армія надіслала своїх представників під виглядом «болгар» для участі в маневрах Рейхсвера. Такі започатковані взаємообміни «спецами» практикувались і в майбутньому. Вражаючою на перший погляд є співпраця між радянськими органами безпеки і німецьким гестапо (видимо, чекісти ділились багатим досвідом організації концтаборів, вибивання потрібних зізнань з політичних противників, як нещасних ув'язнених не тільки упокорити, але й змусити їх працювати на режим до останнього подиху; до речі, й душогубки, широко використовувані в німецьких концтаборах, були винайдені більшовиками в Росії й апробовані на тамбовських селянах ще в громадянську війну). У грудні 1939 р. в м. Закопане (Карпати) створено спільний для НКВД і гестапо навчальний центр, де зустрічались і обмінювались досвідом високопоставлені чини цих структур (5, с.578).

Однак цікаво відмітити, що при зовнішній куртуазності тримали один проти одного ніж у халяві. Так, начальник Головного штабу В. Левенфельд характеризував більшовизм як «найбільшого ворога західної культури». Росіяни ж підтримали Гамбурзьке збройне повстання під керівництвом Е. Тельмана, одночасно ведучи переговори про співробітництво з буржуазним урядом, намагаючись проникнути в військові таємниці Рейхсверу. Багато в цьому плані вдалось зробити радянському командарму Уборевичу, розстріляному згодом Сталіним, під час його 13-тимісячного відрядження в Германію. Від самого початку співпраці Рейхсверу і Червоної Армії німці передбачливо, заглядаючи на багато років уперед, детально

вивчали чільних представників радянської влади і військового командування, завели картотеку, де детально описано соціальне походження, рівень освіти, кваліфікації, особливості характеру, уподобання і т.д. тої чи іншої особистості. Коротше кажучи, німецька розвідка встигла зібрати величезний, цінний розвідувальний матеріал, яким успішно скористалась, щоб підштовхнути малоосвіченого, хворобливо підозрливого й безоглядно жорстокого Сталіна на знищення перед самою війною цвіту Червоної армії.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

За всіма параметрами (кількість учасників конфлікту, людських жертв, втрачених матеріальних і духовних цінностей, масовістю проявів нечуваної раніше жорстокості, глибиною страждань десятків мільйонів людей та ін.) ця війна була найбільшою в історії людства катастрофою.

Усіх нас, що виростили в умовах радянської дійсності, офіційна пропаганда переконала, що підпалювачем тієї страшної війни, всесвітньої пожежі, була фашистська Німеччина. І відповідні факти, що наводились, нібито підтверджували цю тезу, робили її в нашій свідомості незаперечною. З розпадом Союзу ідеологічний диктат розвіявся, як дим, дослідникам стали доступні документи, що зберігались у найсекретніших спецхранах. Ці достовірні джерела та й деякі факти, що були, власне, й на поверхні, дають можливість ще раз виразніше усвідомити істину протилежного характеру: підпалювачем світу, промотором Другої світової війни був Радянський Союз!

Після успішно здійсненого жовтневого перевороту та в міру зміцнення своєї влади більшовики щораз більше почали перейматись ідеєю світової революції. За Леніним закріпився титул – «вождь світового пролетаріату», цей титул перейшов і до Сталіна (правда, його ще називали «отцом всех народов»). Це була не просто маячня схиблених на манії величності організаторів масового терору (ця хворість набрала нечуваних в історії масштабів: буквально в кожному населеному пункті були вулиці Леніна, Сталіна, значно рідше інших партбосів, їхніми іменами було названо безліч колгоспів, виробничих об'єднань і організацій, населених пунктів, навіть гірських вершин!). З метою створення неспокою, напруги в світі робились і конкретні кроки, реалізовувались відповідні заходи. Крім Інтернаціоналу – цієї міжнародної п'ятої колони більшовиків, що мала своїм завданням дестабілізацію ладу в своїх країнах, загострювати соціальні й національні протиріччя, коротше – сіяти колотнечу, непевність у світі, здійснювались різні заходи й по дипломатичній лінії, в міждержавних стосунках.

Початком Другої світової війни вважається день нападу Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. Хоч для українців ця війна почалась раніше –

нічим не спровокованим вторгненням угорської воячини на територію Карпатської України 15 березня 1939 р. Гітлер не наважувався розпочинати агресію проти Польщі, підтримку якій гарантували Англія і Франція, що загрозувало німцям війною на два фронти, поки не простяглась зі сходу дружня рука допомоги великого СРСР. 23 серпня 1939 р. в Москві був підписаний сумнозвісний (вірніше зловісний) Договір про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом з таємним протоколом про поділ Європи між учасниками змови («Пакт Молотова-Ріббентропа»). СРСР гарантував Німеччині всебічну допомогу – військову, ресурсами.

Уже 17 вересня радянські війська переступили кордон Польщі нібито з метою захисту українців і білорусів. Німці взяли Львів (якого невдовзі згідно з договором передали радянській стороні), зайняли майже весь Брест, крім знаменитої фортеці. Її гарнізон під командуванням генерала Костянтина Плісовського відбив усі атаки фашистського генерала Гайнца Вільгельма Гудеріана. Важка артилерія під командуванням червоного комкора Семена Моїсейовича Кривошеїна не забарилась допомогти фашистам – ударила в спину полякам (44, с.93).

Польські збройні з'єднання, згідно з директивою командування, уникали на східному фронті сутичок з частинами Червоної Армії, за невеликими винятками, здавались у полон без бою. Незважаючи на це, полонених офіцерів (а це були в основному призвані перед і під час війни резервісти – лікарі, вчителі, інженери, науковці – цвіт польської нації) радянська сторона вивезла на схід України (Харків, Старобільськ) та Білорусі (Катинський ліс), де полонених за вказівкою Сталіна було розстріляно! Нечуваний в історії людства злочин, хоча в контексті більшовицької практики зрозумілий – нищити кращих, як це з успіхом уже було здійснено в своїй країні. Навіть гітлерівці, вороги слов'янства, такого собі не дозволили: після недовгого утримування у таборах польських військовополонених відпустили, в тому числі навіть і тих, хто відзначився в боях на протинімецькому фронті (наприклад, Павло Шандрук, декорований польським урядом найпочеснішою військовою відзнакою – хрестом *Virtuti Militari*, не був репресований).

Переможну Робітничо-селянську червону армію українці й білоруси спочатку радо зустрічали. Скрізь влаштовувались триумфальні арки, проводились мітинги, присвячені визволителям.

Невдовзі (22 вересня 1939 р.) після придушення вогнищ опору в Бересті урочисто-помпезно проведено спільний німецько-радянський парад перемоги: комбриг Кривошеїн і генерал Хайнц Вільгельм Гудеріан стояли на трибуні поряд, майже в обнімку. Перед трибуною урочисто марширували, об'єднані «спільно пролитою кров'ю», німецькі та радянські загарбники.

Всього через два роки самі вони зчепляться в смертельному бою.

«Чесно» поділивши територію Польщі (Москві дісталось навіть більше, ніж Берліну), нацисти й комуністи на основі домовленостей при «братній» взаємодітримці швидкими темпами нарощували свої загарбницькі дії. Так, протягом лише 20 наступних місяців ними завойовано 13 європейських країн.

30 листопада 1939 р. Радянський Союз напав на Фінляндію. Фінські війська протягом трьох з половиною місяців під вмілим командуванням колишнього генерала царської російської армії Карла Густава Маннергейма героїчно стримували наступ у багато разів численнішої армії. «Фінська війна» закінчилась 12 березня, показавши всьому світові повну недолугість сталінського командування. Аналіз фінської кампанії вселив Гітлеру певність у швидке на випадок конфлікту завоювання СРСР. Британський історик Роберт Кершоу пише: «Першопочатково Гітлер сприймав Червону Армію всерйоз, однак після страшних втрат у радянсько-фінській війні в 1939 р. його ставлення до неї круто змінилось» (30, с.23). Сталінські чистки завдали непоправної шкоди офіцерському корпусу, радянський генералітет оцінювався як нікудишній.

Протягом липня 1940 р. без будь-яких причин з боку жертв агресії були введені радянські війська на територію прибалтійських держав (Литва, Латвія, Естонія) та Бессарабії (яка знаходилась у складі Румунії), а вже в серпні «на прохання трудящих» усі ці новооформлені «республіки» великодушно були «прийняті в дружну сім'ю народів Радянського Союзу».

Чим же непокоївся, про що турбувався люблячий батько всіх народів, «вождь мирового пролетариата», коли йому вдалось майже повністю, крім Фінляндії, відновити межі «дожовтневої» Російської імперії. Цікавим у цьому плані є свідчення Берії (сталінського малюти скуратова): «И почти сразу международные дела пошли. Пакт с немцами, потом поход на Западную Украину и Белоруссию, и почти сразу Прибалтика. Товарищ Сталин тогда сразу много задач поставил, особенно по чистке от антисоветских элементов. Помню, он меня вызвал одного, долго говорили. Он сказал, что война, наверное, будет, и ты, Лаврентий, должен понимать, что на новых территориях концентрация контрреволюции особенно высокая...» (30, с.32).

Почалася рішуча радянська, тобто «чистка від антирадянських елементів» безцеремонно «звільнених» країн – пошуки й ліквідація «ворогів народу», депортація в Сибір визначених категорій населення, здійснювались інші, випробувані вже раніше в себе вдома форми упокорення народу. Так, під час лише першої депортаційної акції зразу ж після «визволення» – в січні-лютому 1940 р. з Західної України і Західної Білорусі виселено 140 тис. осіб. Під час другої акції (в квітні 1940 р.) – понад 60 тис., третя відбулась у червні –

депортовано понад 75 тис., у травні 1941 р. (уже перед самою війною) встигли вивезти понад 11 тис. осіб (5, с.819-821). Ці акції супроводжувались численними арештами – лише за три останні місяці 1939 р., тобто зразу ж після «визволення», органами держбезпеки заарештовано 11744 особи, а з початку 1940 року скритно від населення розпочались масові розстріли (приречених вивозили в східні регіони України й Білорусі) (там же, с. 819-821).

Масові арешти й виселення проводились також у Молдові, Литві, Латвії, Естонії. Наприклад, 4676 заарештованих глав сімейств з новоутвореної Молдавської РСР були доставлені в концтабори Путивля і Козельщини (схід України), сюди ж привезли 6000 прибалтів. Усіх разом спіткала тут смерть. Польських військовополонених солдат і офіцерів (за деякими даними, до 40 тис.) розстрілювали переважно в Старобільську, Харкові, в білоруському Катинському лісі. І всіх без слідства і суду! (Див.: Нація і держава. – 2012, 1 березня).

Ця нечувана жорстокість, масові екзекуції ні в чому не повинного населення впливали просто з природи, суті більшовизму, що являв собою кримінальне угруповання нелюдів. Ці риси були властиві більшовикам уже на зорі їх утвердження. Для підтвердження цієї тези наведемо такі навмання взяті приклади із тисяч. Так, на листі Фелікса Дзержинського Володимиру Іллічу від 19 грудня 1919 р. про майже мільйон захоплених у полон козаків, друг дітей «дедушка» Ленін – «самий человечний человек» – наклав резолюцію: «Расстрелять всех до одного». 1 травня 1919 року цей нелюд і садист видав такий наказ: «Необходимо как можно быстрее покончить с попами и религией. Попов надлежит арестовывать ... расстреливать беспощадно и повсеместно» (ДЕНЬ, 2012, 29 лютого).

Радянізація західних областей України й Білорусі справила на місцеве населення вкрай приголомшливе враження. У багатьох сім'ях запасались сухарями на випадок несподіваного виселення. «Хапуни» зі своїми «чорними воронами» з'являлись уночі. Пригадую, мої батьки насушили великий мішок сухарів, хоч сім'я наша відносилась до незаможників. Але ж тут важили не майнові критерії. Ходили чутки, що потаємно складались списки «ворожих елементів», призначених на виселення. Як тільки вночі починав гавкати собака, батько схоплювався, підбігав до вікна і тривожно вдивлявся в навколишню темінь.

У нашому селі з'явились звідкись надіслані два «культпрацівники». Вони відвідували молодіжні вечірки, нав'язували «дружні» стосунки з місцевими жителями, передусім з молоддю, вели індивідуальні бесіди, розпитуючи про політичні настрої громадян, вияснюючи, хто в селі належав при Польщі до якихось партій чи організацій, товариств, формували місцевий

актив, вербувались сексоти. Заможніші господарі намагались задобрювати їх подарунками, частуваннями, щоб відвести від себе лихо. Багатьом було чого боятись: той бував за кордоном на заробітках, той вважався куркулем, а дехто за Польщі був членом громадсько-кооперативних спілок і т.д.

З 1940 року в нашій місцевості почалась організація колгоспів, що також страшенно лякало й пригнічувало селян, бо вже циркулювали з різних джерел чутки про злидні й голод у Країні Рад (раніше про це писала польська преса, але їй не вірили). Точились потаємні розмови про наближення німецько-радянської війни, яку навіть очікували з надією позбутись влади більшовиків.

Потай розповідали один одному антирадянські анекдоти, віршовані історійки, куплети. Наприклад, нібито в Кобрині в сквері хтось повісив курку, прикріпивши записку: «Я повісилась, бо неспроможна виконати податок» (нова влада оподатковувала селян залежно від кількості свиней, овець, корів, тяглової сили в господарстві). Циркулювали пісеньки типу:

У колхоз дорожка прямо, /із колхоза кривяком,/ Хто в колхоз іде обутий,
/ Той з колхоза босяком.

Запам'яталися ще деякі частівки непристойного характеру, тому тут їх не наводимо.

Московський більшовизм і німецький нацизм. Свою фундаментальну книгу про ХХ століття відомий український історик і філософ Мирослав Попович назвав метафорично «Червоне століття». Саме в цьому столітті людство понесло внаслідок соціально-політичних катаклізмів світового масштабу найбільших у своїй історії втрат. Особливо руйнівним, трагічним, смертоносним був цей період для українського народу, на землях якого в найжорстокішій формі розгортались події двох світових воєн, організованої більшовиками-зайдами братовбивчої громадянської війни, здійснювані ними ж голодомори, масові репресії, колективізація як форма новітнього рабства. Наша нація понесла немислимо великі людські, культурні, морально-духовні, матеріальні втрати. Дещо перефразовуючи Тарас Шевченка, можна риторично запитати: чи є у світі таке зло, яке б в Україні не було?

Найбільші спустошення, найлютіші, наймасовіші страждання в Україну за всю її історію приніс московський більшовизм. Оскільки він був також одним з найголовніших факторів, які породили й виростили німецький фашизм, роздули пожежу Другої світової війни, яка вогняним катком пройшла по багатьох країнах Європи і з найруїннішими наслідками по Україні й Білорусі, то доречно коротко зупинитись на якнайзагальнішій порівняльній характеристиці цих двох різновидів зла – більшовизму й нацизму.

Нерідко в літературі зустрічаються означення – «червоний більшовизм» і «коричневий фашизм». Насправді обидві сили виступали під червоними прапорами і постулювали себе як представники робітничого класу, трудящих та захисники їх інтересів. Спрямовуючими і визначальними силами виступали Соціал-демократична робітничка партія (з 1925 р. ВКП(б)) та Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини, очолювані надзвичайно близькими ментально кримінальниками – А.Гітлером (Führer великого німецького народу) і Й.Сталіном («вождь мирового пролетариата»). Обидва будували соціалізм в окремо взятих країнах з надією на глобальне утвердження їхнього раю, тобто з претензіями на світове панування. Обидва встановили режим нічим не обмеженої особистої влади, на утвердження якої було принесено величезні людські жертви. В обох країнах під суворою забороною вільної думки з тою лише різницею, що в Німеччині книги неугодних авторів спалювали публічно, а в СРСР – таємно, скрито, там і там існували індекси заборонених авторів.

Біографи звернули увагу й на деякі спільні уподобання цих диктаторів: жили напоказ скромно, вели простий, навіть аскетичний спосіб життя, не були вибагливими ні в їжі, ні в одязі (носили напіввійськову форму без розпізнавальних знаків, орденів чи медалей, правда, Сталін уже наприкінці війни хизувався в розцяцькованій під золото прикрасами формі генералісимуса), взували чоботи, не залишили після себе багатства, матеріальних цінностей. Гітлер пестив піжонські вуса, Сталін відростив масивні вусища. І їхні дружини (відповідно Світлана Алілуєва і Гелі Рубаль) чи самі застрілилися, чи були пристрелені їх судженими.

Обидва вожді зуміли максимально мілітаризувати свої країни, модифікувати всі форми життя громадян для виконання грандіозних агресивних планів. Були створені органи, засоби для здійснення масового, нечуваного в історії людовбивства: Гітлер вибирав свої жертви за національно-расовою ознакою, Сталін – переважно за соціальною («знищити куркуля як клас» і т.д.), а також і за національною (нищились цілі народи). Оголошувалися поза законом, відповідно ліквідовувались за якимось божевільним імпульсом великі групи, категорії населення.

І німецький нацизм, і московський більшовизм відзначались цілковитою, абсолютною аморальністю. В.І. Ленін, родоначальник більшовизму, не раз повторював, що моральним слід вважати будь-який вчинок, який служить утвердженню диктатури пролетаріату, зокрема на III з'їзді ВЛКСМ в жовтні 1920 року він заявив: «Наша нравственность подчинена вполне интересам классовой борьбы пролетариата». Гітлер, будучи епігоном, плагіатором більшовизму, вторив Леніну, виступаючи перед

активістами «гітлерюгенду» (німецький різновид комсомолу): «Я звільняю вас від химери, яка називається совістю».

Не випадково Гітлер і Сталін відчували і взаємне притягання, яке переростало в дружбу, взаємопідтримку, і були водночас суперниками, що й спричинило їх зіткнення, смертельну схватку, дорого оплачену народами. У цьому контексті заслуговує уваги таке свідчення Л.П. Берії: «Мы на эту тему [про війну] с товарищем Сталиным тоже не раз говорили. Он эту тему не очень любит, но как-то сказал, что могло быть по-другому, без войны. Сказал тогда: «И Гитлер сглупил, и мы сглупили» (29, с.46).

Обидва режими – абсолютне, патологічне зло, однак існували дещо різні величини, ступені виявлення цього зла. Як алкогольні напої бувають неоднакової міцності, так і тут «градуси» зла все ж були різними. У Гітлера були зовсім не ті масштаби й можливості, що в Сталіна, який покрив густою сіткою концтаборів увесь неосяжний СРСР, створивши унікальний у своїй диявольській суті, неперевершений за своїми масштабами ГУЛАГ, через який пройшло біля 18 млн радянських громадян – «будівників комунізму», зумів здійснити таку форму людинобвства, як масові голодомори, які в свою чергу забрали біля 10 млн життів.

Радянсько-німецька (Велика Вітчизняна) війна

Відчувалось наближення німецько-радянського конфлікту, хоч агітатори й преса твердили про дружбу й засуджували франко-англо-американський імперіалізм як призвідця війни, розписували перемоги німецької зброї.

Обидва організовані злочинні сили розуміли, що зіткнення між ними неминуче, до цього вони заздалегідь і готувались, демонструючи зовнішні жести щирої дружби й взаємопідтримки. Не тільки німці всілякими можливими способами збирали розвіддані про свого партнера, але й росіяни робили це не менш старанно. Кожна із сторін визначала для себе найбільш вдалий момент нападу, потай готувалась до цього. Першим напав Гітлер, випередивши на короткий час Сталіна. Буквально до останніх годин перед війною йшли залізницею на захід ешелон за ешелonom, а по Дніпро-Бузькому каналу каравани барж із стратегічними матеріалами – зерном, нафтою, бензином та ін. Залишились свідчення про те, що в останній ешелон, що перетнув ріку Буг і був відразу ж, як завжди, німецькими службами розвантажений, гітлерівське командування посадило автоматників. «Порожняк», як звичайно, був прийнятий радянською стороною – пройшов міст і зупинився біля вокзалу. 22 червня 1941 р. о третій годині тридцять хвилин на розвідані німцями радянські військові об'єкти несподівано посипались бомби і снаряди, а автоматники з ходу захопили

вокзал і весь привокзальний район міста. З берестейської тюрми втекла велика група в'язнів, в т.ч. й діячів ОУН, яких більшовики не встигли знищити, як це вони в жадливий спосіб зробили у Львові, Луцьку, Чорткові та інших тюрмах Західної України.

Якими були сили сторін на початок зіткнення? Володимир Литвин (колишній партфункціонер, затим спікер Верховної Ради України) у своїй «Історії України» (5, с.609) наводить такі дані: «Німеччина мала [напередодні війни з СРСР] в збройних силах 7,3 млн. солдат і офіцерів (разом із мобілізованими резервістами), 72 тисячі гармат і мінометів, 5,6 тис. танків, 5,7 тис. бойових літаків. У складі Червоної Армії було 4826,9 тис. військовослужбовців (але особовий склад буквально щодня швидко збільшувався внаслідок таємно оголошеної мобілізації – понад 80 дивізій знаходилось у стадії формування, тобто здійснювалась мобілізація резервістів, що свідчило про інтенсивну підготовку до нападу на Німеччину), 118 тис. гармат і мінометів, 18,7 тис. танків і САУ, 16 тис. бойових літаків». Отже, на озброєнні РСЧА було в 3-4 рази більше військової техніки, ніж у Вермахта.

Як відомо, сили атакуючої сторони, щоб забезпечити успіх, повинні не менш як троєкратно переважати сили противника. А тут було все навпаки, і тим не менш лише за перші два з половиною тижні радянська армія втратила 750 тис. осіб, 11 703 танки, 18 794 гармат і мінометів, 3985 літаків! Для порівняння: німці за цей період втратили 79 тис. чоловік, 1000 гармат, 350 танків, 826 літаків (Н.Шефов. Вторая мировая. 1939-1945. – М.: 2010. – с.139).

Чим пояснити такий разючий, просто приголомшливий, розгромно-катастрофічний результат? Вирішальною мірою раптовістю нападу. Якби атакував першим Радянський Союз, до чого велась шалена підготовка, то німецька оборона була б при такому співвідношенні сил умить зметена. Але сам упереджуючий напад, власне раптовість могли забезпечити лише недовготривалий, хвилинний успіх. Тут у розгромі червоного коліса спрацювали інші фактори.

По-перше, кремлівські злочинці обезглавили власну армію, позбавили її кваліфікованого керівництва. Якраз перед війною – неунікненним, як усім було ясно, ударом двох агресорів – Сталін та його поплічники були охоплені хворобливою манією боротьби з уявними ворогами, нищення яких було ідеєю фікс, темою розмов не тільки на різних засіданнях, зборах, але й у вузькому колі «собутельників». Так, наприклад, С.М.Будьонний у своїй записній книжці фіксує: «1 мая 1937 г. на квартире у Ворошилова Сталин сказал, что «нужно с врагами покончить, ибо они есть в армии, в штабах, и даже в Кремле. С ними мы должны покончить невзирая на лица» (9, с.31).

Іншим разом, К.Є.Ворошилов закликав «немедленно, сейчас же железной метлой вымести не только эту сволочь, но и все, что напоминает подобную мерзость» (Там же – с.32). І разом із Сталіним він підписував довжелезні розстрільні списки невинно звинувачених командирів Червоної Армії.

Нарком оборони К.Є. Ворошилов з почуттям гордості виконаного обов'язку на засіданні військової ради 29 грудня 1938 року заявив: «Весь 1937-1938 годы мы должны были беспощадно чистить свои ряды. За это время мы вычистили больше 4-х десятков тысяч человек» (9, с.110). Знищено не просто понад 40 тис. офіцерів, а кращих на всіх командних щаблях. Наприклад, з 5 маршалів були страчені Тухачевський, Єгоров, Блюхер, залишились у живих Ворошилов і Будьонний. Про їх військову некомпетентність свідчить хоча б той факт, що ставка не довірила їм управління бойовими операціями навіть у час гострої нестачі командних кадрів, коли навіть з тюрем (як Рокоссовського) повертали недостріляних воєначальників, хоч і понівечених у катівнях.

Чи схаменулись сокіл Сталін із соколятами під час поразок на фронті, яку помилку зробили, обезкровивши армію, репресувавши її кращі кадри? Навпаки, пожаліли, що мало стратили. У записках Л.П.Берії знаходимо такі красномовні пасажі: «Когда началась война, никто не ожидал, что так плохо все пойдёт... оказалось, что чистил Ежов армию, а не дочистил. ... мы больше потеряли не из-за растяп и дураков, а из-за предателей» (29, с.34). В іншому місці констатує: «Даже когда РККА почистил, гнили осталось много, как показала война» (29, с.94). Ось так розуміли й оцінювали кримінальні злочинці, що захопили владу, сподіяне ними.

Як виховувалась стійкість радянського солдата, його відпірність найгіршим умовам у бойовій обстановці, готовність переносити будь-які «лишения» в ім'я «великого дела» Леніна-Сталіна? Тут знову звернемося до записок С.М.Будьоного: «Мне, как инспектору РККА, приходилось часто ездить по округам, и я хорошо знаю их состояние... В армии были невыносимые бытовые условия... когда проводили зимой занятия с войсками, людей, как правило, обмораживали на 50% за одни сутки учений. В казарме был, как правило, собачий холод, а водоснабжение и канализация замерзали» (Там же, с.32). Панувала бездушна залізна дисципліна, солдат не мав ані найменшого права нарікати на такі умови життя навіть у колі найближчих співслужбовців – це моментально ставало відомим для «компетентних органів» з відповідними наслідками, адже всі, навіть найменші, військові підрозділи були нашпиговані стукачами.

Готуючись першими нанести удар (який планувався на початок липня 1941 р.) по Німеччині та її сателітах, більшовики зосередили свої сили

вторгнення на самому прикордонні (на вихідних позиціях перед нападом). Уся стратегія й тактика радянського керівництва виходила з переконання, що «ворог буде розбитий на його ж території і малою кров'ю». Так воно й було б при упереджувальному ударі: вермахт був би швидко зім'ятий, наступило б нове «триумфальное шествие советской власти» – звільнення від фашизму трудящих Європи, затим депортація «класово ворожих елементів» на простори Сибіру, на лісорозробки, в бараки ГУЛАГу.

Німецьке командування через свою розвідку мало точні дані про розташування радянських військових одиниць, технічних засобів, складів, польових аеродромів. Тому перші удари були прицільними й ефективними буквально по всіх точках.

У перші дні червоноармійці масово здавались у полон, або, помінявши уніформу на цивільний одяг, йшли групами переважно по 2-3 чол. на схід, просячи в дядьків поїсти, дозволу переночувати. Нерідко наймались на кілька днів попрацювати, адже було літо, у кожного хазяїна знаходилась робота. Пригадую, в нашій хаті на хуторі почергово по кілька чоловік «квартирували» день-два, відпочивали і відправлялись далі на схід.

Часто заходили групи з проханням просто підкріпитись – усі без зброї, в цивільному одязі. З їхніх розмов випливало, що переважна більшість з них не виявляла бажання захищати «вєлікую советскую Родіну», вірила, що так у міру просування фронту на схід їм удасться дійти додому.

Розповідали, що неподалік райцентру – Берези Картузької вийшов з лісу і здався німцям цілий озброєний підрозділ. Забравши зброю, полонених німці вишикували в колону, призначили серед них старшого й наказали йти на Кобринь, де їх «розмістять і нагодують». Колона організовано пішла без конвою.

Наведу тут згадуваний в історичній літературі випадок організованого переходу до ворога. Так, 22 серпня 1941 р. до командування німецької частини з'явився парламентар від 436-го стрілецького полку Десятої армії з пропозицією здатись. Отримавши дозвіл, командир полку майор І.М. Кононов (випускник Військової академії імені Фрунзе в Москві), зібравши підкомандних, запропонував: хто бажає продовжити боротьбу з противником, станьте зліва, хто бажає здатись, відійдіть управо. Весь полк, включно з комісаром, став справа. На базі цієї військової частини німцями згодом була сформована ціла колаборантська бригада (12, с. 178).

Дались взнаки голодомори, розкуркулювання, репресії: наприклад, батька згаданого Кононова в 1918 р. більшовики повісили.

Не відзначались, як правило, успіхами в боях навіть і ті частини, яких командирам вдалось утримати в послуху й задіяти в воєнних операціях.

Відомий історик Б.В.Соколов наводить такий епізод: «Практически предусмотренный предвоенным планом вариант удара на юго-западном направлении попытались осуществить в ходе танкового сражения в районе Луцк-Дубно, когда советские войска, имевшие почти шестикратное количественное и абсолютное качественное превосходство в танках и значительный перевес в авиации и личном составе, за неделю были полностью разгромлены, безвозвратно потеряны почти две трети бронетехники. Дело было в низком уровне боевой подготовки и руководства советских войск» (16, с.62).

І Україна, і Білорусь зазнали найбільших втрат у роки німецько-радянської війни, виявились у найскладніших умовах і після війн. Так, наприклад, людям, щоб вижити в умовах окупації, доводилось влаштуватися на роботу, яка «визволителями» була розцінена як колаборанство з відповідними наслідками. Німецька влада мобілізувала молодь чи на примусові роботи в Німеччину, чи в охоронні формування або інші структури, що також розцінювалось як співробітництво з окупантом. У населених пунктах обирались жителями органи самоврядування, які представляли громадян перед німецькою адміністрацією. Їх винищували партизани як пособників, а з поверненням радвлади їх судили й відправляли в ГУЛАГ. З іншого боку, німецька окупаційна влада влаштувала криваві езекуції у випадках непокори чи найменшого опору з боку місцевої людності.

Колаборанство (співпраця) з німецькими окупантами. У радянський час з глибоким гнівним осудом агітатори й пропагандисти, засоби масової окупації невтомно твердили, що українські націоналісти радісно зустрічали німецьких агресорів, нерідко й самі стріляли нашим у спину, ні одним словом не промовилося, чому, по-перше, наступила за два роки така разюча зміна в настроях населення західних областей України й Білорусі – від радісної зустрічі представників радянської влади у вересні 1939 року до гострої до них неприязні в 1941 році, по-друге, чи тільки західні українці й білоруси зустрічали німців прихильно? Але ж надію на те, що німці принесуть визволення від сталінського режиму, покладало й населення деяких глибинних регіонів СРСР. Так, відомі сучасні історики Д.Жуков та І.Ковтун у своїй книзі під шокуючою назвою «Русские эсэсовцы в бою» наводять багато неймовірних для нашої, сформованої на офіційних джерелах, свідомості фактів, наприклад: «Германские войска вступили... в поселок Локоть [Орловської області] 4 октября 1941 года. Практически сразу в поселке появились люди, изъявившие желание помогать немецкой армии... Население никогда не отличалось лояльностью по отношению к советской власти, и при первой же возможности открыто продемонстрировало эти свои

настроения. Тех немногих партийных и советских работников, которые не успели эвакуироваться, либо выдавали немецким военным властям, либо убивали собственноручно» (15, с.143-144). Формувались на допомогу Вермахту цілі дивізії з добровольців на Дону і Кубані. Прославлена радянськими письменниками Зоя Космодем'янська була піймана російськими мужиками й видана німцям на розправу. Навіть у дуже глибокому тилу на території Радянського Союзу вже на початку війни активізувались ворожі більшовикам елементи. Так, у підготовленій у 1944 році підсумковій доповіді «О результатах борьбы с бандитизмом, дезертирством и уклонением от службы в Красной Армии с июля 1941 г. по июль 1944 г.» комісар держбезпеки Леонтьєв, зокрема, зазначає: «Рассчитывая на победу фашистской Германии, бандитско-повстанческие и прочие антисоветские элементы... вели активную работу по подготовке вооруженных выступлений против советской власти» (15, с.118). Лише в 1942 році, наприклад, органами НКВД було ліквідовано 1381 антирадянську групу. Серед них були такі, як озброєна «повстанческая банда» на території Якутської АРСР в кількості 19 чоловік під назвою «Общество спасения России от большевизма» (15, с.118). «Менее активные, – говорить в згаданій доповіді, – бандповстанческие группы были ликвидированы Управлением НКВД Омской и Иркутской области» (15, с.119). Отже навіть на просторах Сибіру стихійно розгортався антибільшовицький рух. Подібні факти старанно приховувались владою від громадськості.

Більшовицькі агітатори тонни паперу списали, гнівно осуджуючи «запроданців українського народу», «лютих його ворогів — українських буржуазних націоналістів», звинувачуючи їх у злочинній співпраці з німецькими окупантами, участі в масовому винищенні мирного населення, зокрема євреїв. Про це безупинно писали в газетах та інших масових виданнях, надруковано, видано багато книжок, а в Західній Україні проводились спеціальні агітаційно-пропагандистські заходи: турпоходи по місцях «злочинів українсько-німецьких фашистів», постійно діяли так звані «пости ім. Я.Галана», за вказівками з гори в шкільних та інших навчальних закладах проводилась безупинна «роз'яснювально-виховна робота».

На Нюрнберзький процес, який засудив нацизм та його колаборантів, покарав учасників злочинних акцій, радянські прокурори доставили мішки «компрометуючих» документів, що «свідчили» про злочини «німецько-українських націоналістів», зокрема про такі зовсім різні українські формування, як батальйон «Нахтігаль», ОУН, УПА, дивізія «Галичина» та інші. Незважаючи на те, що ні одна з цих організацій, зокрема їх керівники й учасники, не визнані судом злочинними, радянські фальсифікатори історії

твердили та їх духовні й кровні нащадки продовжують просторікувати, що міжнародний трибунал нібито засудив український націоналізм у цілому та згадані структури за активну співучасть з німецькими нацистами в злочинах проти людськості.

Разом з тим були дійсно засуджені й понесли суворе покарання РОА («Русская освободительная армія» Власова), РОНА («Русская освободительная народная армія» Камінського), російські есесівські батальйони, козацькі військові формування. Цей факт сучасні блудослови, як і колишні радянські, старанно приховують. Про це можна писати багато, скажемо тут лише кількома словами, в чому полягає істина. ОУН, зокрема її очільники спочатку (під час підготовки до радянсько-німецької війни і в перші дні війни) намагались налагодити співпрацю з німецькими чинниками в ім'я звільнення України від більшовизму, здобуття хоча б відносної державної незалежності, йдучи на тимчасовий союз з ворогом навіть під німецьким протекторатом, щоб уможливити створення своїх збройних сил у війні проти більшовизму, але які в майбутньому стали б реальною опорою в домаганнях також від німців своїх політичних прав. Гітлерівська верхівка розгадала цей хід, блискучі перемоги над Червоною Армією вселили їй певність, що нема ніякої потреби ділитись плодами близької перемоги. Німці відчули себе нічим не обмеженими окупантами і почали знищувати будь-які непідконтрольні їм організації, в першу чергу патріотичні українські, незважаючи навіть на їх антирадянське спрямування. ОУН негайно у відповідь приступила до створення вже в 1942 р. партизанської армії й повела безкомпромісну кровопролитну боротьбу з німецькими окупантами. Для західних сусідів вимога радянської сторони була дивною – вимагати осуду тих, хто поніс великі жертви в справі звільнення світу від фашизму.

Так звана дивізія СС «Галичина» була контрактною мілітарною одиницею. Згідно з договором, дивізійники зобов'язувались воювати перш за все проти Червоної Армії. Вони не брали участі в придушенні Варшавського повстання. Ця дивізія стала важливою військовою одиницею Першої української армії під командуванням генерала Шандрука, що в свій час відзначився в боях на польсько-німецькому фронті, захищаючи польську державу.

Батальйон «Нахтігаль» був сформований на окупованій німцями польській території на контрактній основі з українців, що ніколи не були громадянами Радянського Союзу.

Донські козаки у складі Вермахту та військ СС. Теперішні можновладці на Луганщині постійно роздувають міф про співпрацю українських націоналістів з німецькими окупантами, спорудили навіть пам'ятник своїм землякам-карателям, які, виконуючи злочинні окупантські

функції в Західній Україні, насаджуючи тоталітарний режим, загинули від повстанців. Водночас духовні чи й навіть кровні нащадки червоно-коричневих наполегливо створюють героїчний образ Донського козацтва, яке нібито завжди віддано служило «родному отечеству», замовчують службу дончаків гітлерівській Німеччині під час Другої світової війни. У складі Вермахту та військ СС воювали козацькі полки, дивізії та навіть корпуси, поліцейські батальйони, вели боротьбу з радянськими партизанами, були наглядчачами в таборах військовополонених. Наведемо тут деякі факти, скориставшись матеріалом статті Ігоря Наєнка «Колаборанти святкують дев'яте травня» («Нація і держава», 2012, 3 травня).

Як відомо, наприкінці вересня 1942 року в Краснодарі на Луганщині створено підпільну молодіжну антифашистську організацію «Молода гвардія», яка розпочала боротьбу з німецькими загарбниками. Між тим 24 жовтня 1942 року в цьому ж місті відбувся парад, яким донські козаки засвідчили свою відданість гітлерівському командуванню та німецькій адміністрації. В урочистостях брали участь представники німецького командування та місцевих органів управління. З промовами перед казакками виступили бургомістр Краснодона П.А. Черников, отаман Гундорівської станиці Ф.Г. Власов, старий козак Г.Г. Сухоруков і німецький офіцер. Всі виступаючі закликали козаків установити тісну співпрацю з німцями-визволителями і об'єднати зусилля в боротьбі проти більшовизму й Червоної Армії. Було зачитано і прийнято вітального листа Адольфу Гітлеру. «Мы, донские казаки, остатки уцелевших от жидовско-сталинского жестокого террора своих соотечественников, отцы и внуки, сыновья и братья погибших в ожесточенной борьбе с большевиками и замученных в сырых подвалах и мрачных застенках кровожадными палачами Сталина, шлем Вам, Великому Полководцу, Гениальному Государственному Деятелю, Строителю Новой Европы, освободителю й другу донского казачества, свой горячий донской казачий привет! Смерть Сталину и его опричникам! Да здравствует Гитлер! Да здравствует наш организатор и полководец казак-генерал Петр Краснов! За окончательную победу над нашим общим врагом!...»

Формування козацьких частин здійснювалося під керівництвом генерала Вермахту Петра Краснова. За складеною ним присягою козаки, як і він сам, клялися на вірність «Фюреру германского народа Адольфу Гитлеру». А ось деякі висловлювання П.Н.Краснова: «Казакки! Помните, вы не русские, вы казакки, самостоятельный народ. Русские враждебны Вам. Москва всегда была врагом казакков, давила их и эксплуатировала. Теперь настал час, когда мы, казакки, можем создать свою независимую от Москвы жизнь. Русских необходимо запереть в рамки старого Московского

княжества, откуда началось продвижение московского империализма. Да поможет Господь немецкому оружию и Гитлеру!».

Варто згадати тут і такий випадок. Коли в середині жовтня 1941 р. танковий німецький підрозділ підійшов до річки Міус, то за лінією фронту йшов уже бій. Вважаючи, що це свої якимось чином опинились у тилу противника, танкісти з ходу кинулись їм на підмогу. Яке ж було здивування німців, коли вияснилось, що цими гаданими своїми була сотня козаків під командуванням лейтенанта М.Назаренка.

В листопаді 1941 року козаки станиці Синявської при підході німецьких військ перебили місцеву владу, забрали зброю і пішли в донські плавні, чекаючи приходу німецьких військ.

Наприкінці 1941 року в складі німецького війська було сформовано ряд козацьких частин, а в травні 1942 року по одній козацькій сотні створено в усіх армійських корпусах 17-ої польової армії Вермахту та ще дві козацькі сотні при штабі цієї армії. З літа 1942 року в складі військ Третього Рейху створювалися вже не козацькі сотні, а козацькі полки та дивізії.

Сучасна російська влада та її прислужники в Україні з усіх сил таврують українців-колаборантів, але не згадують російських колаборантів. У Москві, біля храму Всіх Святих, споруджено меморіальну плиту П.Краснову, козацьким генералам, отаманам і воякам 15-го козацького кавалерійського корпусу військ СС, які служили гітлерівській Німеччині: «Казакам, павшим за веру и отечество». У станиці Єланській Ростовської області стоїть пам'ятник генералові П.Краснову, в Луганську на вулиці Карла Маркса є пам'ятний знак, на якому написано: «Казакам, отдавшим жизнь за отечество».

За часів Російської імперії дончаки неодноразово приходили до Луганська для придушення страйків і заворушень серед робітників міста. У травні 1919 року донські козаки у складі білогвардійської армії Денікіна зайняли Луганськ, здолавши опір його оборонців. Луганськ бачив донських козаків і в складі війська «Великої Германії».

Хоч би хтось з луганських можновладців та численних місцевих «борцов с украинским фашизмом» обурився з цього приводу. Не спішать вони споруджувати пам'ятники навіть бійцям Червоної Армії та цивільним особам, які загинули на теренах Луганської області від рук вояків козацьких формувань, що були на службі гітлерівської Німеччини.

Від лютого до серпня 1943 року Червона Армія вела запеклі бої на Міусфронті. Тут проти неї у складі 29 го корпусу 6-ї армії Вермахту воювала «казачья группировка», в складі якої було близько восьми тисяч козаків.

Бої біля Ростова на Дону описані у спогадах «Дон, Кубань и Терек во Второй мировой войне» козацького ветерана П.Донскова. Автор пише: «В бою

под Батайском в начале февраля 1943 года, при поддержке самолетов германской военной авиации «Люфтваффе», казаки остановили танковый рейд красных силами противотанковой артиллерии, казачьей пехоты, конницы (в том числе конной казачьей полиции), отряда казаков-истребителей танков, вооруженных «противотанковыми кулаками» (гранатометами-«панцерфаустами»), и бутылками с горючей жидкостью. Оборона города Новочеркаска также была упорной. Казакам удалось разгромить передовые части 2-й гвардейской армии красных и захватить 360 пленных, чем они немало удивили видавших виды немецких офицеров».

Загальна кількість козаків, що воювали на боці Третього Рейху в 1941-1945 роках, сягала ста тисяч. Ці «борцы за отечество» воювали разом із гітлерівцями проти Червоної Армії до останніх днів війни. Кривавий слід за собою вони залишили від Сталінграда до Польщі, Австрії та Югославії.

Щороку 9 травня на Луганщині під час урочистостей з нагоди Дня Перемоги представники влади, промовляючи: «Мы чтим нашу историю и никому не позволим...», на почесному місці біля себе вишиковують донських козаків з «георгиевскими» відзнаками, якими під час війни декорували тих, хто служив у козацьких формуваннях.

Перемоги, що призвели до поразки. 22 червня 1941 року о 3 год. 30 хв. розпочались воєнні дії Німеччини проти Радянського Союзу. Лише протягом першої доби німці просунулися уперед на 10-50 км, зуміли знищити на аеродромах та в повітрі 1200 радянських літаків. «За 2,5 тижні після початку війни Червона Армія втратила біля 750 тис. чол., 11703 танки, 18794 гармат і мінометів, 3985 літаків. Радянські втрати в перші тижні війни різко контрастували з німецькими – 79 тис. чол., 1000 гармат, 350 танків, 826 літаків» (Н. Шефов. Вторая мировая. 1939 – 1945. – М., 2010. – С.139). 4 липня, тобто через тринадцять днів після початку наступу, Гітлер хвалькувато заявив, що Радянський Союз практично війну вже програв.

За короткий час німецькі дивізії вийшли на неосяжні простори Росії, ними були окуповані найбільш важливі в економічно-господарському й оборонному значенні регіони. І ось саме в цьому тріумфі німецьких і нищівній поразці радянських збройних сил на початку війни – значною мірою криються витоки, причини майбутньої поразки гітлеризму й перемога комуністів. Відомий фінал став наслідком збігу багатьох факторів, унікальних обставин. Такого остаточного результату не сподівались ні західні стратеги (американські політики вважали, що Вермахт пройде крізь Радянський Союз, як ніж через масло), ні гітлерівське командування.

Хочеться тут пунктирно назвати прорахунки («втрачені перемоги») нацистів, що впливали з їхньої людожерної ідеології й були посилені

очманінням від перемог, і драконівські заходи радянського керівництва, які можна було задіяти лише в умовах абсолютної диктатури вождя.

Так, гітлерівцями була проголошена приваблива для багатьох ідея єдиної європейської політичної структури – «Нова Європа». А вже задовго ще до Першої світової війни вже немало говорилося про «Сполучені штати Європи» – союз народів, що виключить нездорове суперництво та збройні конфлікти між ними. Однак гітлерівська реалізація цієї ідеї на основі расизму передбачала цілковите знищення деяких етносів, що вважались расово неповноцінними, крім того, здобуття Lebensraum'у для Herrenfolk'у загрожувало для багатьох народів виселенням із землі предків. Значну частину польської етнічної території інкорпоровано в склад рейху, саму залишкову Польщу названо Генерал-Губернаторством, стерто з карти Європи назву Польща. Україну також пошматовано: Закарпаття передано Угорщині, Одещину і Буковину – Румунії, Галичину приєднано до так званого Генерал-Губернаторства і т.д. «Східна» політика німців була позбавлена будь-якої раціональної основи й проводилась жорстокими методами. Союзників гітлерівське керівництво перетворювало в противників. Характерна тут історія з ідеєю української державності. У верхніх ешелонах влади перед війною не раз обговорювалось українське питання, в німецьких владних колах було немало прихильників, зокрема Альфред Розенберг, ідеї створення української держави, позитивно для Німеччини оцінювались геополітичні наслідки такого вирішення проблеми. Але як тільки націоналістами була проголошена незалежність України, Гітлер негайно відкинув цей план. Мало того, з його наказу почалися масові страти українських патріотів, особливо бандерівців, що викликало могутню хвилю спротиву, створення УПА. Під ногами окупантів загорілася земля гаданого їх союзника.

На сході Європи склалась унікальна ситуація: Сталін обезглавив Червону Армію, в багатонаціональній державі був розв'язаний нечуваний терор проти національно свідомої чи просто авторитетної частини місцевого населення, під виглядом боротьби з націоналізмом взято курс на знищення націй. Населення в СРСР було доведено до крайньої межі злиденності. До речі, ця бідність радянських людей неабияк вражала й дивувала німецьких завойовників. Усього вісім років перед війною був здійснений геноцид українського народу, добре всім пам'ятний. Здавалося б, досить було торкнутись цих проблем, як величезна імперія безвладно впала б. Однак Гітлером та його оточенням в силу їхньої злочинної сутності на окупованих територіях насаджувалось своє зло. Якщо спочатку радянські солдати масово здавались, а жителі сіл і міст часто зустрічали завойовників з хлібом-

сіллю як визволителів від сталінського режиму, то невдовзі ситуація кардинально змінилась.

Єврейське питання. Одним з важливих факторів, які заважили на гибелі III Рейху, було «вирішення єврейського питання». Ця акція нацистів своєю ірраціональною жорстокістю сягає рептильного рівня в розвитку живих істот. Практика нищення цілого народу перейнята, як і багато чого іншого (зокрема концтабори, душогубки), від більшовиків. Правда, для сталіністів організовані ними голодомори при мовчазній байдужості світової громадськості дали бажаний ефект – значне зменшення української популяції та упокорення її решти. Здійснений же нацистами голокост сприяв мобілізації антигітлерівської коаліції, скінчився Нюрнберзьким судом. Ще один парадокс: Сталін, натхненник і подільник Гітлера, виявився не серед підсудних, а серед – суддів!

У моїй пам'яті залишились деякі макабричні сценки розправи гітлерівців над євреями. Протягом 1942-1943 років я навчався у 7 класі в Березі Картузькій. Пригадую гетто – відділений високою огорожею один із кварталів міста. Звідти щодня виводили під охороною німців і поліцаїв колони нещасних на виконання різних робіт. Я був також випадковим свідком, як один з юнаків якимось чином перескочив паркан і побіг у напрямку річки Ясельди порослою кущами та вільхою долиною. Наздоганяти його кинулись троє шуцманів, кілька разів вистрелили по втікачеві, але його так і не зуміли догнати та спіймати.

Однак чи не рідкісний це був випадок, що випадково став мені відомий. Ходив слух, що місцевий рабин у своїх проповідях переконував вірних, що на євреїв упала покута за їх гріхи, що ці випробування наслані Богом, як не раз було в історії, ізраїльський народ має перенести їх стоїчно, не нарікаючи на Господа. Так призначено їм Богом. Чи не цим пояснюється той факт, що серед приречених дуже мало було втікачів із гетто, що євреї покійно чекали свого кінця: адже недалеко і Берези, й інших містечок, де єврейське населення становило великий відсоток, знаходились непрохідні поліські ліси, недоступні болота, починав розгортатись радянський партизанський рух. Серед місцевого населення у євреїв було немало прихильників, які забезпечували б їх харчами.

І ось одного осіннього ранку в жовтні 1942 р. наступила тривожна метушня, крики, постріли (я квартирував на вул. Углянській, по якій за метрів 200 – 300 починалося гетто). Хазяїн (на прізвище Оліфер, служив у якійсь німецькій установі) повідомив стривожено, притишено, що почалась ліквідація євреїв. Їх вивозять на Бронну Гору і там розстрілюють. Десь після полудня, коли акція в основному була завершена, потягло мене дізнатись,

почути, що сталось, не розуміючи, чим моя цікавість може мені обернутися (лише зараз думаю про це з острахом). Я вийшов на головну вулицю-трасу Брест-Мінськ. Догоряли окремі будинки за огорожею, поверталися з місця розстрілу вантажні машини, у кузовах яких знаходився одяг розстріляних. Під'їжджали до порожнього будинку, робітники (найняті чи примушені) швидко це лахміття заносили в приміщення. Було багато й дитячого взуття, платтячок.

Тут же недалеко, перед моїми очима розгорнулося роздираюче душу дійство: двоє німаків, у чоботях, добре одягнені, виволокли попід руки через хвіртку на вулицю дівчину, гарну на вид, але знеможену, не трималася на ногах, посадили на лавочку, щось у неї випитували і били. Вона зсунулась із сидіння, хватала обома руками за чоботи фашиста і, як мені здалося, намагалась цілувати їх, розпачливо ридаючи. А він продовжував її бити, топтати. Вона на щось нібито погодилась, обидва кати її знову підхопили за руки і поволокли у відчинену вузьку хвіртку в ґетто. Мучителі настільки були зайняті жертвою, що ні на кого не звертали уваги. Очевидно, вона в чомусь не зізнавалась: адже в ґетто була створена ціла система підземних ходів, замаскованих криївок, у яких надіялись нещасні сховатись, вижити, перебути небезпеку.

Повертаючись до своєї домівки, став я свідком нової моторошної сцени: підганяли з ґетто до накритої брезентом вантажівки, що стояла біля навстіж відкритих воріт, групу (біля півтора десятка) змучених, переляканих на вид, ніби з хреста знятих, чоловіків і жінок (напевне, тих, кого знайшли в якихось криївках). Вони ледве йшли, де в кого підгиналися ноги, похитувались, ніби від вітру. Конвоїри із зичними криками *schnell! Ferflucht!* підганяли їх, нещадно б'ючи киями. Коли підійшов гурт приречених впритул до машини, почалося завантаження. Двоє чи троє залізли в кузов по приставленій драбині, наступний чоловік безвладно скочувався вниз. На нього посипались з обох боків удари. Приречені колеги на руках підняли його. Відійшовши вглиб вулиці, через хвилину 10 я повернувся глянути здаля, чим усе закінчилося: машини вже не було, ворота зачинені.

Зараз, коли інколи впливають у пам'яті описані тут жахливі сцени, яких не можна забути, переживаю страх: адже моя цікавість могла вмить обірватись, якби кати так несамовито не займались своїми жертвами, не помічаючи хлопчину, який проходив неподалік, роблячи вигляд, ніби рахував ґав на деревах.

Ходили чутки про жахливі сцени страт «на Бронній Горі», що земля над нашвидкуруч прикритими ямами ворушилася ще кілька днів. Як би хто раніше не ставився до євреїв, зараз їм усі співчували, німці викликали і

острах, і ненависть. Посилювався рух опору завойовникам, які поступово й остаточно позбувалися ореолу визволителів від більшовизму. Вже можна було почути, що з часом так чинитимуть з іншими жителями краю з метою очищення Lebensraum'у для Herrenfolk'у.

Оскільки євреї розсіяні по всьому світу, а в деяких країнах можуть впливати на політику урядів, то відомості про brutальне нищення народу за національною ознакою були вкрай негативно сприйняті світовою громадськістю, сприяли консолідації й активізації сил опору фашизму, що стало одною з важливих причин краху нацизму.

РАДЯНСЬКІ ПАРТИЗАНИ НА ОКУПОВАНІЙ НІМЦЯМИ ТЕРИТОРІЇ

Ще в 1920 – 30-ті роки в західних регіонах СРСР розпочиналось проведення деяких заходів з підготовки партизанської війни в тилу ворога на випадок іноземної інтервенції (закладались бази, добирались кадри). Однак репресії 1937 – 38-го років, затим перенесення в 1939 – 1940 рр. державних кордонів Радянського Союзу на захід внаслідок загарбання (за згодою нацистської Німеччини) частини Польщі, Румунії, держав Прибалтики, переконання, що війну вдасться вести «на чужой території и малой кровью», всі підготовчі роботи в цьому плані, як і загалом уже майже закінчена оборонна лінія, були недалекоглядно, бездарно ліквідовані.

Коли ж розпочалась війна, радянський фронт у лічені дні розвалився, німці швидко просувались углиб «країни Рад», то в цей катастрофічний період партійно-чекістські органи спішно, похапцем стали готувати спецвідділи, бази, агентуру, конспіративні зв'язки для проведення диверсій в тилу ворога. Не дивно, що така пожежна спішка, відсутність досвіду в організаторів цієї справи мали своїм результатом часті провали. У перших донесеннях з місць нерідко фігурують такі факти: «... с приходом немецких захватчиков большинство отряда, в том числе и некоторые коммунисты, зарегистрировались в немецкой комендатуре и отказались от партизанской борьбы» (20, с. 22-23). В іншому звіті повідомляється: на місце збору з'явилося «только 15 партизан, остальные 45 не явились» (20, с. 27). Деякі командири самі здавали довірені їм загони. Наприклад, в одній із доповідних записок Народного комісара ВС УРСР С.Савченка від 21.06.1942 р. читаємо: «... Глухов, 1884 г. рождения, русский, член ВКП(б) с 1930 года, морской капитан 3 ранга запаса, с 1931 по 1937 г. прокурор по спецделам, назначенный командиром объединенных партизанских отрядов, сформированных в городе Киеве, вместо выполнения задания предал свой партизанский отряд, свыше 50 чел. и базу боеприпасов... выявил и предал

еще три партизанских отряда... в городе Харькове возглавил [німецьку – В.Т.] шпионскую резидентуру» (20, с. 37).

Цікаво б знати, чи не враження, отримані цим прокурором у спецорганах, мотивували таку рішучу його боротьбу з підпіллям? Ще деякі факти із цього ж документа: Бушарін Ф.Ф., 1905 р. н., кандидат у члени ВКП (б), командир партизанського загону, явився до німців і видав місце розташування своїх підлеглих і завербувався: «Окончив спецшколу разведчиков гестапо в гор. Львове, Бушарин был направлен в наш тыл с заданием внедриться в НКВД...» (20, с. 38).

Або: «... арестованы бывшие партизаны Постоленко, Беззубенко и другие, всего 12 человек, которые, будучи направлены в тыл к противнику, добровольно явились в гестапо, выдали базы оружия и продовольствия отряда, после чего все были завербованы» (20, с.38).

У доповідній записці про стан роботи партизанських підпільних організацій в Житомирській області за станом на 1 травня 1943 р. говориться: «Партизанские базы почти не использовались ни в одном районе, а оставленные люди выдали эти базы немецким властям и за счет этого оружия вооружилась значительная часть полиции и предателей советского народа... Ряд коммунистов перешли в лагерь фашистов и активно помогают немецким властям в проведении их мероприятий... Всего наиболее активных изменников, работающих на стороне немцев по 5 районам, 13 бывших коммунистов» (20, с.45-46).

У книзі Олександра Гогуня і Анатолія Кентія «Красные партизаны Украины» наведено багато задокументованих випадків провалу, а то й переходу на бік ворога на початкових етапах радянського партизанського руху. Як не парадоксально це може звучати, значного імпульсу цьому рухові, його поширенню надали саме німці: масове нищення в таборах радянських військовополонених, т.зв. «остаточне вирішення єврейського питання», каральні операції щодо мирного населення. Надії на звільнення від більшовицького гніту швидко вивітрились – встановлювався пихатим завойовником не менш жорстокий, до того ж чужоземний режим. Боротись проти цього зла, по суті захищаючи своє не краще, все ж вважалось актом патріотизму.

Основні завдання, які ставились перед партизанами, сформульовані у відомому виступі Й.Сталіна по радіо 3 липня 1941 р. (на 12-й день війни): «В занятых врагом районах нужно создавать партизанские отряды, конные и пешие, создавать диверсионные группы для борьбы с частями вражеской армии, для разжигания партизанской войны всюду и везде, для взрыва мостов, дорог, порчи телефонной и телеграфной связи, поджога лесов, складов, обозов. В захваченных районах создавать невыносимые условия

для врага и всех его пособников, преследовать и уничтожать их на каждом шагу, срывать все их мероприятия». «Вождь народів» вимагав від партизанів і частин Червоної Армії при вимушеному їх відході застосовувати тактику випаленої землі – нищити господарські і природні об'єкти, дезорганізувати економіку на окупованій території, не залишати ворогові пального та харчових запасів, руйнувати й спалювати населені пункти.

Партизанська війна, що з особливою інтенсивністю розгорнулася на території Білорусі, надто дорого обійшлась білоруському народові – загинуло понад чверть населення республіки. Тактику не тільки «випаленої землі» (нищення матеріальних і культурних цінностей), а й каральні операції щодо мирного цивільного населення, що вело до його радикалізації – посилення опору інтервентам, з часом партизани навчились здійснювати руками самих німців – скористались принципом колективної відповідальності, якого дотримувались окупанти: за вбивство німецьких військовослужбовців або акти диверсії нерідко повністю, разом з людьми, знищувались населені пункти. Це сіяло серед мирних громадян і страх, і відчай, і бажання помститися ворогові, чинити відплатні акції. Так маховик смерті розкручувався, обидві сторони ставали навзаєм щоразу жорстокішими.

Романтизований і героїзований радянською пропагандою образ «партизанського краю» (як прийнято було фігурально називати Білорусь) насправді являв собою надто жорстоку й криваву дійсність. Обидві воюючі сторони були по суті ворожі білоруському народові. Наведемо тут до теми скорочений текст статті «Партизани провокували окупантів», опублікованої в газеті «Літаратура і мастацтва» (за 3 квітня 1992 р.), свідка тих подій – професора, доктора технічних наук Я.Шираєва.

«Під час війни з гітлерівською Германією радянське командування почало засилати на Білорусь чекістів для організації й ведення партизанської війни. Широко використовувалися властиві для чекістів методи насильства: чоловіче населення сіл примусово забирали в партизани, силоміць відбирали продукти харчування, вбивали не тільки тих, хто був проти них, але й тих, хто був не з ними. З метою зміцнення партизанського руху чекісти йшли на провокування німців на каральні дії проти мирного населення. Обстановка воєнного часу стимулювала морально нестійких партизан на пограбування мирного населення. Серед партизан був немалий процент тих, хто був далекий від розуміння справжньої боротьби з ворогом, яка потребує героїчних учинків. Боротьбу з ворогом вони підміняли фізичним знищенням замішаних чи підозрюваних у колабораціонізмі. Особливо великі жертви несла білоруська інтелігенція, і, в першу чергу, вчителі шкіл. Знищувалися вони цілими сім'ями. Якщо в перший період війни ставлення німців до

білорусів було в основному лояльним, то пізніше, коли почався масовий партизанський рух, репресії німців досягли значних масштабів.

Широкий партизанський рух на Білорусі ще не характеризує справжнього ставлення білорусів до окупантів. Якщо по-справжньому вникнути в те, як організовувалася і проводилася партизанська війна, то ми отримаємо значні відмінності із загальноприйнятою точкою зору.

Необхідно відрізнити партизанський рух, який виник самостійно серед білорусів із участю оточенців, і організований з Центру за допомогою засланих енкаведистів. Стиль бойових дій останніх не відзначався розбірливістю у виборі засобів для досягнення мети. Доля місцевого населення їх цікавила в останню чергу, чого не скажеш про справжній білоруський партизанський рух...

Героїчне в партизанській боротьбі висвітлено в літературі досить широко, і треба сказати, із значним перебільшенням. Інший – тіньовий бік – майже не був показаний нашими письменниками, та й зробити це було неможливо в умовах тоталітарного режиму. Але сьогодні правду говорити можна...

Партизанська війна полягала в тому, що головним вважалося забити німця будь-якою ціною: ціною селянської сім'ї або ціною усього села. Такий характер дій був характерний більше партизанам, якими керували з Центру по лінії НКВС [НКВД].

Яскравий приклад цього – вбивство партизанами гауляйтера Білорусі фон Кубе, який дуже лояльно ставився до білорусів, за смерть якого були розстріляні тисячі мирних громадян міста Мінська. Яка ефективність цієї акції в справі наближення перемоги? Ефект був зворотним. На місце Кубе прийшли військові, які відразу ж розпочали широкомасштабні каральні операції. У результаті ця акція призвела до погіршення стану в партизанському русі.

Вбивство Кубе, як і вбивства окремих офіцерів чи солдат у населених пунктах, були малоефективними, дрібними за воєнним значенням і недоцільними, якщо уявити, якою ціною, якими жертвами це оберталось для мирного населення Білорусі. Ясно кожній людині із здоровим глуздом, що головним мало бути знищення поїздів із військовим вантажем і живою силою, станцій з військовими ешелонами та інших військових об'єктів.

Яке було справжнє ставлення білорусів у своїй більшості до німців? Чи були достатні підстави в білорусів ненавидіти німців?

Варто врахувати, що білоруси, які постійно відчували утиски з боку сильних сусідніх держав, особливо більшовицької Росії з її сталінськими таборами, не завжди вбачали в німцях своїх ворогів, в усякому разі, у

перший період війни. Населення західних областей за півтора року перебування у складі СРСР встигло розчаруватися в більшовизмі. Якщо ж говорити про німецьких окупантів, то тут не було ні особливої любові, а було почуття настороженості від постійної небезпеки, яка виходила від них.

Невелика ж частина білоруської патріотично налаштованої інтелігенції боролася за відродження і суверенітет Білорусі, вірячи в плани фашистської Германії стосовно їх батьківщини. Тому серед тих, хто боровся за відродження Білорусі, було немало сумлінних патріотів, які щиро вірили в німецько-фашистську пропаганду. Багато хто з них, пізніше розібравшись у сутності фашизму, змінили своє ставлення до німців і воювали на боці англо-американських союзників, а після закінчення війни роз'їхалися по різних країнах...

Дозволю собі навести деякі спогади із свого дитинства, виступити живим свідком подій того часу.

Пам'ятаю початок війни. Наступ німців був таким швидким, що радянські військові установи в селах Західної Білорусі не встигли мобілізувати призовників. Майже всі залишилися вдома. Фронт пройшов біля мого села Поляни Молодеченського району. Уперше ми побачили, коли вони зайшли купувати в селян яйця і курей. Тоді фронт був уже далеко за Мінськом.

Перший час особливої ворожості між білорусами і німцями не спостерігалось. Не було і вимагання чи грабежу населення з боку окупантів. Був тільки один випадок, коли в село неочікувано налетіла група солдат однієї із союзних з Німеччиною країн і, загрожуючи зброєю, почала забирати в населення продукти (курей, яйця, гусей, поросят та ін.). Найбільш активні селяни, порадившись, вирішили доповісти про те, що трапилось, коменданту найближчої залізничної станції Січки (напрямок Молодечно–Полочани), яка знаходилася за три кілометри від села, направивши туди бувалого селянина Якубовича, який трохи знав німецьку мову. Приведений Якубовичем німецький офіцер з солдатами встиг затримати і арештувати увесь цей відділ і повернути селянам награване.

Задля справедливості варто сказати, що німці брали державний податок тільки із забезпечених селян, причому менший, ніж у післявоєнний час при радянській владі. Більше того, малоземельним бідним селянам надавалася допомога. У нас у селі жила бідна сім'я Королевичів, яка отримувала цю допомогу.

Партизани заходили до нас рідко. У нас не було ні боліт, ні хоч трохи значних лісів. Невеликі гарні бори, що існували до приходу в 1939 році Червоної Армії, були чомусь майже цілком вирізані в сороковому році радянською владою. Тим не менш, трагічні події, пов'язані з діями

партизанів, доходили і до нашого села. Недалеко від нас на хуторі жила заможна сім'я Кожуховських. Господар – простий сільський хлопець, який одружився з дочкою поміщика, відзначався вмінням вести господарство. Партизани розстріляли всю цю сім'ю. Видимих причин не було. У відповідь за цю акцію партизанів німці розстріляли дві сім'ї селян у селах Цюрлі і Сакі, у яких зупинялися на нічліг партизани. Узагалі, партизани систематично знищували сім'ї польських і білоруських дворян, і так само сім'ї вчителів. Останні розглядалися ними як колабораціоністи тільки тому, що працювали в школах, навчали дітей...

Заслуговуючим уваги фактом лояльного ставлення німців до білорусів у перший рік війни є звільнення військовополонених з таборів і відправка їх по домівках. Для цього достатньо було батькам або родичам військовополонених звернутися до військових властей, охоронців табору, і військовополоненого відпускали додому. Подібний випадок мав місце з моїм далеким свояком. Деякі селяни йшли на ризик і таким чином виручали російських військовополонених...

Останнім часом почали з'являтися публікації про безчинства партизанів над мирним населенням. Нарешті настав час сказати правду про це. Методи партизанів часом нічим не відрізнялися від методів німецьких каральних загонів. Відомий білоруський письменник Янка Бриль написав про спалення партизанами на чолі із засланим з Центру командиром білоруського села разом із людьми, жителі якого чимось не догодили партизанам («Література і мистецтва», 22 лютого 1991 р.). Письменник Вячеслав Адамчик у своєму оповіданні «Візьми хрест свій» («Наша Ніва», №3, 1991 р.) розповідає, як партизани розправлялися з ні в чому невинними людьми, коли в них не виявилось золота, яке партизани забирали за завданням Центру. У листі в цю ж газету Ригора Лявонцева (м. Челябінськ) описується випадок розстрілу в Кличавському районі партизанами ні в чому невинного директора школи Василя Астровського. В ряді матеріалів наводяться і прізвища партизанських командирів, які творили ці звірства. Повсюдно, де здійснювалися такі безчинства, відчувається почерк енкаведистів, а простіше – бандитів, які розправлялися над мирними громадянами тільки за те, що вони вимушені були працювати на німецьких підприємствах чи в школах, заробляючи собі на хліб.

Не щадили вони і селян, які відмовлялися віддати партизанам свої небагаті пожитки. Не буде зайвим сказати, що це мало масовий характер.

Після війни обезкровлена, зруйнована, позбавлена своєї інтелігенції Білорусь опиналася в повній владі партизанів. Вони зайняли більшість начальницьких крісел, починаючи від керівництва республіки і закінчуючи

місцевими органами влади. Серед них були різні люди – справжні герої і ті, хто проявив «героїзм» тільки з метою набути партизанські документи. Саме останні виявилися найбільш активними в мирний післявоєнний час. Домінуючу роль тут відігравали колишні партократи, які пройшли через партизанщину. Не менш активними були й ті, з чиїх рук не була змита кров жертв сталінських репресій 30-х років. Усе життя не тільки політичне, а й культурне (література, мистецтво) було сповнене більшовицько-партизанською ідеологією. Ці псевдопартизани звичними методами насильства заганяли народ західних областей у колгоспи і грабували непомерними податками, якщо хто не бажав туди вступати.

У післясталінський період продовжувала функціонувати та ж машина партизанщини. У певному сенсі цим можна пояснити і консерватизм теперішньої Верховної Ради Республіки Білорусь, яка складається, як слід вважати, в невеликій частині з колишніх партизанів і осіб, тісно зв'язаних з ними родинними зв'язками чи по роботі в партійних і радянських органах.

Увесь світ і особливо молоде покоління білорусів повинні знати справжню історію партизанського руху в Білорусі».

Але особлива «безоглядність при проведенні тактики випаленої землі була властива якраз радянській стороні», – зазначають О. Гогун і А. Кентій (20. с. 77). Наприклад, відступаючими частинами Червоної Армії були заміновані, затим по приході німців наперекір оперативній доцільності підпільниками зірвані історичні, архітектурні пам'ятки Києва – Хрещатик, Успенський Собор Києво-Печерської лаври та ін. Для окупантів це шкоди практично не принесло (немає даних, чи взагалі серед них були жертви), однак велика кількість киян постраждала від вибухів, крім того, це спричинило масові каральні акції проти населення, передовсім проти євреїв.

Виконуючи накази головного командування, партизани, як зазначається в одному із звітів німецької служби безпеки, «підпалювали сараї з хлібом, стоги сіна і соломи, сільськогосподарські машини і реманент... зерно обливалося гасом... худобу, яку не можна було забрати з собою, вбивали...» (20, с.86).

Партизанський терор, боротьба радянських партизанів проти ОУН-УПА. На окупованих територіях німці налагоджували діяльність своїх адміністративно-господарських структур та поліційно-охоронних органів, залучаючи до цього місцеве населення, - призначали старост, бургомістрів (у містах), вербували молодь для служби в поліції, ставили управителів господарств, набирали службовців для установ, робочу силу для фабрик і заводів і т.д. Відкривались і школи, в яких працювали вчителі.

Перед партизанами, що залишались у тилу, диверсійними групами, окремими підпільниками, згідно з настановами Сталіна, наказами військового командування, директивами партійних органів ставилося завдання систематично, повсюдно і повсякчасно всіма засобами знищувати «фашистську адміністрацію, старост, бургомістрів, поліцаїв» та інші категорії населення, які можна було кваліфікувати як колаборантів. А в міру розвитку українського національно-визвольного руху розпочалась справжня війна проти ОУН, УПА, причому від терористичних актів, які здебільшого набирали макабричного характеру, потерпало в основному безборонне мирне населення.

У своїй директиві від 29 червня 1941 р. Рада Народних Комісарів СРСР і ЦК ВКП(б) вимагали: «У захоплених районах створити нестерпні умови для ворога і всіх його пособників, переслідувати й знищувати їх на кожному кроці, зривати всі їх заходи». «Протягом усього періоду війни «графа» «знищені поліцаї, старости, зрадники батьківщини» складала невід'ємний елемент партизанських звітів... з літа 1943 війна радянських партизанів проти окупантів, поліцаїв доповнювалась війною з ОУН-УПА», – зазначають О. Гогун і А. Кентій (20. с.106-107). Оскільки радянські партизани українське сільське населення вважали поспіль «зараженим націоналізмом», то з молоддю, передусім чоловічої статі, не церемонились.

Щоб не розтягувати розповідь про діяльність радянських партизанів, спрямовану на виконання директив «партии и правительства», процитую лише деякі окремі фрагменти з великої кількості документів (звітів, доповідних записок, щоденників та ін.), складених радянськими же функціонерами (командири партизанських підрозділів, відповідальні за проведення акцій, перевіряючі інстанції тощо), вміщених у книзі Олександра Гогун та Анатолія Кентія «Красные партизаны Украины», вказуючи лише відповідні сторінки з цього документального видання. Це все не висмоктані з пальця факти. Усе це жорстока правда так званої «всенародної війни проти окупантів». («Идёт война народная, священная война».) У звітах, як щось звичайне, наводяться такі випадки: «Я послал туда группу людей во главе с тов. Каминяр арестовать старосту и его семью, затем расстрелять... указанные были арестованы и расстреляны, а имевшееся в них имущество конфисковано...» (с.113). «Ликвидировано семей изменников с изъятием имущества 30/39» (20, с.115).

Як відомо, старосту обирала сільська громада, зобов'язувала його представляти свої інтереси перед окупаційною владою. На виконання цих обов'язків ішли дуже й дуже неохоче. Однак «народные мстители» не брали цього до уваги.

Письменник М. Шеремет, засланий для перевірки стану партизанського руху, доповідає М.С. Хрущову: «Особенной жестокостью отличились партизаны Федорова. Я был свидетелем, как полицаев били до крови, резали ножами, поджигали на голове волосы, привязывали за ноги и на аркане конем волочили по лесу, обваривали горячим чаем, резали половые органы...» (20, с.123).

Командир партизанського загону Г.Балицький у своєму щоденнику 4 квітня 1943 р. занотував: «... привели бургомистра... били этого мерзавца кто чем мог, кроме этого поливали кипятком... Пили водку, которая имела крепость 96 градусов. Настроение после этого было исключительно хорошее» (20, с.125).

Жага деяких партизанів бити і вбивати була такою великою, що вони намагались задовольнити її вже й після звільнення Червоною Армією певних територій, тобто йдучи на явне беззаконня навіть з точки зору радянського права. Так, в одному із спецповідомлень наводиться багато фактів самочинних розправ, наприклад: «В сентябре месяце с.г., уже после освобождения от немецких оккупантов Иванницкого района, бывший командир партизанского отряда Парченко в с. Иваннице и в других селах этого же района самочинно арестовал 25 человек полицейских, старост и других немецких ставленников, которых вывел из села в лес и расстрелял» (20, с. 128).

Інколи навіть доводилось начальству осмикувати занадто запопадливих виконавців сталінських вказівок. Так, начальник штабу партизанського руху Тимофій Строкач у шифротелеграмі командуванню волинського з'єднання докоряє: «Последние месяцы ваши отряды бездельничают... Ваша разведка 50 человек в начале декабря за р. Горынь истребила 48 мирных жителей из-за того, что был произведён один выстрел» (20, с.130). Прославились радянські партизани серед населення, особливо в Західній Україні та Західній Білорусі, своїми грабежами, відвертим бандитизмом. Це знайшло певне відображення і в документах, однак це лише незначна вершина айсберга. Подаємо нижче кілька прикладів із опублікованих О. Гогунтом та А. Кентієм документів.

Так, представник ЦК КПУ(б) І. Сиромолотний 27.01.1943 р. повідомляє начальника УШПР Строкача: «У него [Сабурова] много власти, но мало ума. По содержанию его отряд близок к банде. Народ от его отряда удирает так, как и от немцев в лес. Мародёрству нет предела» (20, с. 143). У листі від 23.03.1943 р. цей же автор пише : «Не знаю, что ты знаешь о Сабурове. Его отряды расползлись по многим местам, не прекращают мародёрства самого дикого» (20, с.144). І це йдеться про одне із найдисциплінованіших з'єднань

під командуванням Героя Радянського Союзу генерал-майора Олександра Сабурова. А що вже говорити про численні загопи-банди? Наведемо деякі факти, не обставляючи задля стислості вихідними даними, обмежимося лише вказівкою на сторінку цитованого видання: «... група во главе с Анисимовым забрала скот, хлеб, 30 головных платков, рубашки, брюки и т.д. Все это награбленное добро Анисимов менял на самогон и пьянствовал» (20, с.149). «Все эти партизанские отряды не боеспособные, занимаются пьянством, изъятием имущества у населения, конфискованное развозят по своим квартирам» (20, с. 152).

«Отряд им. Ванды Василевской, двигаясь через село Привитовка 30.X.1943 г., подверг население этой деревни форменному грабежу» (с.20, с. 157).

«Бойцы отряда [им. Ванды Василевской] без всякого контроля и руководства ходили по домам деревни и требовали всё, что попало. Брали одежду, бельё, обувь (не только мужское, а и женское, детское), посуду, сопровождая все свои действия руганью, угрозами и применением оружия, стреляя из винтовок и автоматов» (20, с. 157).

Із щоденника Г. Балицького – командира партизанського загону ім. Сталіна: «16 сентября 1942 г. Настало утро делёжки, делили хлеб, яички и свиней» (20, с. 167). «9 декабря 1943 г. Сегодня же получил сигнал о том, что в первом взводе первой роты царит мародёрство, которое организывает командир взвода Бочковский и политрук Бахтий» (20, с. 170).

Цікавий факт у своїх спогадах навів Герой Радянського Союзу Дмитро Медведєв: «Когда я беседовал с Шитовым и Ивановым о том, что их бойцы занимаются бандитизмом и грабежами, не говоря о пьянстве, и требовал навести порядок, дисциплину, бывший комиссар батальона Шитов сказал мне: «Что Вы хотите, чтобы нас в первом же бою убили наши партизаны?». Они боялись своих партизан» (20, с. 180).

Жахлива сторінка відкривається у свідченнях про сексуальне насилля, яке чинили радянські партизани. «Оперируя по сёлам, – читаємо в одному документі, – красные насильовали женщин... В с. Воромли во время насильования 5 девчат, вошёл красный старшина-лейтенант. Когда запретил этот поступок, чуть его не застрелили, и он ушёл» (20, с. 183).

У доповідній записці начальнику УШПР Строкачу політрук В. Мінаєв повідомляє: «Каждый командир подразделения или политрук женится независимо на ком и не обращая внимания на то, что он женат и имеет детей. Эту временную жену возят на повозке, создают мужья им отдельные

преимущества... Каждый муж старается одеть, обуть ее и дать лучшее питание» (20, с. 185).

Письменник М. Шеремет інформує Микиту Сергійовича Хрущова про моральний стан партизанів у з'єднанні Федорова: «...много пожилых командиров, родителей взрослых детей, взяли себе в жены молодых, легкомысленных девчат» (20, с.186).

Про прославленого командира партизанського з'єднання Героя Радянського Союзу Сидора Ковпака його ж комісар С. Руднев у своєму щоденнику занотував: «Ковпак ... страшно глуп и хитёр, как хохол, он знает, что ему есть на кого опереться, поэтому он пьёт, ходит к бабе, такой же дуре, как и сам, спать» (20, с. 187).

У своєму звіті про поїздку в тил противника лектор ЦК КП(б)У К.К. Дубина повідомляє, між іншим: «В соединении т. Сабурова почти каждый командир отряда, по образцу командира и комиссара соединения, – имеет «жен» (20, с. 188).

Партизани В. Буслаєв і М. Сидоренко в своєму донесенні народному комісару Державної безпеки УРСР С. Савченкові інформують: «По пути движения нашего отряда, личный состав отряда помимо выполнения своих прямых задач, имел большие недостатки, как-то: грабежи, мародерство мирного населения и насилие над женщинами. Примеры: 1. При переходе через город Горохов Волынской области старшина отряда Мезенцев Анатолий Гаврилович напился пьяным и избил ручкой нагана до потери сознания двух неизвестных граждан. 2. В с. Майдан-Гута... партизан Михайленко Анатолий ограбил старика и забрал ненужную ему женскую одежду... 3. В с. Голыбисы старшина Мезенцев в пьяном виде избил прялкой двух девушек, требуя от них согласия на сожительство... 6. В одном селе ... старшина Мезенцев, напившись пьяным, вынул пистолет и пытался изнасиловать девушку, которая убежала, тогда он изнасиловал бабушку ее, которой было 65 лет...» (20, с.195-196).

У численних документах відмічається пристрасть «народних мстителів» до алкоголю. Свідчення про це явище знаходимо як у звітах функціонерів оунівського підпілля, так і в різних радянських джерелах. Так, у документі ОУН «Громадсько-політичний огляд Берестейсько-Кобринської округи за серпень 1943 р.» відмічається: «На Берестейщині багато сільського населення втікає від німців і від червоних, так як червоні грабують, стріляють і навіть буквально вирізають найбільш свідомий елемент, а коли п'яні, то часто знищують кого попало» (20, с. 199).

У доповідній записці начальника Українського штабу партизанського руху Тимофію Строкачу про стан дисципліни в Сумському партизанському

об'єднанні, яким командував прославлений Сидір Ковпак, політрук цього об'єднання, між іншим, повідомляє: «...мат процветает во всю ширь и в бою, и вне боя... Пьянка уменьшила свои размеры, но не ликвидирована полностью... в с. Кодры 3-я рота вступила в бой в пьяном виде, где лучшие люди роты погибли. Очень много случаев, когда разведрота обстреливает своих разведчиков, не спрашивая пароля и не отвечая на пароль друг друга, т.к. в пьяном виде посчитали друг друга за полицейских» (20, с.209).

У щоденнику Григорія Балицького, командира партизанського загону ім. Сталіна, Героя Радянського Союзу, часто зустрічаються записи такого змісту: «30 марта 1943 г..... Приезжаю в отряд, там застаю т.т. Фёдорова, Рванова, Шеремета и других... Здесь было ведро самогона и несколько литров спирта 96 градусов. В 17.00 Фёдоров пригласил меня и моих командиров рот к себе пообедать. Обед начался, пили, веселились, были танцы, песни, анекдоты и прочее...

7 апреля 1943 г ... В часов 12 дня собрались 4 Героя Советского Союза – Фёдоров, Колпак, Наумов и я. Пили, гуляли и наконец начался бой на реке Припять...

9 апреля 1943 г. ... В часть выехали нас 3 Героя – Фёдоров, Колпак и я. Со своей свитой. Эх! И погуляли крепко, было очень много самогона и хорошей закуски...

2 мая 1943 г. Сегодня и вчера с утра был приглашён Фёдоровым на завтрак и обед. Была самогонка и хорошая закуска...

11 мая 1943 г. ... Фёдоров стал угощать самогонкой... И так прошёл день – выпивка и закуска свежей рыбой.

5 июня 1943 г. ... Ночью же пришлось погулять, водки достали 20 литров и 20 литров спирта. Гуляли крепко. По партизански.

27 июня 1943 г. ... Из гостей всё командование приехало пьяное, даже комсомолка Мария Коваленко приехала крепко выпившей, Г.Г. Кудимов – секретарь парткомиссии и Рванов – начальник штаба части № 0015 были в дрезину пьяные.

28 июня 1943 г. ... С утра пошёл в штаб части, там как раз завтракали, было много гостей, завтрак сопровождался водкой. Часть понапивалась до потери сознания.

15 октября 1943 г. ... Сегодня приехал тов. Медведев со своей свитой... Целый день почти пьянствовали в связи с приездом тов. Медведева.

22 октября 1943 г. ... В 9.00 час. подошёл тов. Медведев со своим отрядом, расположился севернее моего отряда. Почти весь день пили. У Медведева до черта самогонки, у него имеется свой аппарат...

28 октября 1943 г. С самого раннего утра начал заниматься разведкой. Пришлось снова брать в оборот тов. Зубко. Выяснилось, что он специально посылал разведчиков за самогонкой, а не по делу.

8 декабря 1943 г. Командир разведки тов. Ганжа доложил, что бойцы 2-й роты Никишин, Шорий и Лепешкин, которые были в с. Привитовка, мерзавцы напились и стали стрелять. Очень печально – крестьянин накормил, напоил, а они стали стрелять в квартире. Лева Кузкин стал стрелять по ульям» (20, с.212-218).

Такі ж «труди і дні» описує в своєму бойовому щоденнику командир з'єднання партизанських загонів М. Наумов:

« 16.12.43 г. ... Вчера был в гостях у т. Шитова. Принял и проводил он меня хорошо. Был бал на славу. Живут они, видимо, в удовольствии. У них есть много всяких деликатесов. Люди живут не зря, меньше всего думают, ещё меньше говорят о том, как выполнить задачу. Таким характерам следует завидовать. Я с досады выпил столько, что удивил своего комиссара, которого вообще этим удивить трудно...

23.12.1943 г. Эти дни чувствовал себя нехорошо. Прежде всего, много пил самогонки, расшатались нервы.

3 января 1944 г. ... Днем 31 Андреев пригласил меня со всеми командирами и комиссарами на вечер для встречи Нового года... 6 ведер самогона и 3 ведра пива оказались для нас недостаточно... комиссар Кищинский спел: «Любил выпить, закусить»... (20, с. 221-224).

У книзі О. Гогуня та А. Кентія «Красные партизаны Украины 1941 – 1944» наводиться багато документальних свідчень про «неуставные отношения» в партизанському середовищі. Автори у вступному слові до підбірки документів на цю тему пишуть: «Доходило до драк, взяття в заложники представителями одних соєдинений бойцов других соєдинений, перестрелок между отрядами, убийств одних бойцов другими, «подсиживания» комиссарами командиров и наоборот» (20, с. 269).

Ось, наприклад, у своєму рапорті Т. Строкачу командир об'єднання партизанських загонів М. Попудренко доповідає: «За 2 місяця отряд [ім. Пожарського] не произвел ни одной боевой операции против немецких захватчиков и их слуг, не взорвал моста, не пустил под откос ни одного вражеского эшелона... На мое имя поступило свыше 15 заявлений о том, что бойцы отряда им. Пожарского по селам среди мирного населения занимаются грабежами, мародерствами... В с. Прибыли командир взвода Левин с двумя бойцами шомполами избил гражданку требуя при этом кабана, повозку и водки... На грабежах и мародёрстве бойцы и командиры с отряда им. По-

жарского основательно разложились, став на путь явного бандитизма» (20, с. 286-287).

В звіті для Штабу партизанського руху України начальник розвідки групи Лисенка викладає історію конфлікту між Лисенком та командиром іншої групи Кимом. Останній інформував вищі інстанції про подвиги, яких не здійснював, Лисенко ж «преступления Кима не смог держать в секрете... в ссоре с Кимом угрожал последнему, что Лысенко об этих преступлениях не будет молчать и о них сообщит Партии и Правительству...» У результаті «...убийство Лисенко произошло со стороны Кима из засады, организованной Кимом...» (20, с.203-205).

Комісар партизанського з'єднання полковник Я. Мельник у доповідній записці Т.Строкачу жаліється на свого командира: «... сейчас дошло до того, что я лично терплю от 23-летнего шмаркача Шумпанова жестокие оскорбления» (20, с. 308).

У радіограмі Тимофію Строкачу командир партизанського з'єднання ім. Хрущова І. Шитов повідомляє: «Осецкого [командир польської партизанської групи, організованої радянськими спецслужбами – В.Г.] мы готовились убить, под маркой немцев, но Пашун [командир загону НКДБ «Победители» – В.Г.], не согласовав с нами, убрал Осецкого крайне неумело, бросив труп в лесу. Поляки и бойцы отряда крайне возмущены и собираются демонстративно хоронить труп Осецкого... Оставшаяся в нашем районе группа Медведева под командованием Пашуна от безделья занимается пьянкой и бытовым разложением» (20, с.313).

Агент під псевдонімом «Загорский» у радіограмі М. Хрущову повідомляє, що незважаючи на вжиті заходи, не виявлено місце перебування пораненого в бою комісара частини С.В. Руднева: «Ковпак не принимал мер потому, что поругался с ним [тобто своїм комісаром – В.Г.] и желал его гибели» (20, с.31).

Одним із найбільш прославлених офіційною радянською пропагандою був Герой Радянського Союзу генерал-майор Сабуров. Однак командир кавалерійського партизанського з'єднання М. Наумов іронічно відізвався про нього (20, с.325), а бувший ад'ютант Т. Строкача А. Русанов так Сабурова характеризує: «...Вся его партизанская карьера построена на обмане людей, на необычайной лживости» (20, с.327). І. Сиромолотний висловився в тому ж дусі: «... о Сабурове прямо скажу – проходимец, авантюрист, опасный человек... Я здесь встретил миллион жалоб на него и жуткую характеристику» (20, с. 327).

Конфлікти доходили до випадків, коли партизани один одного стріляли. Ось деякі приклади із щоденникових записів цитованого уже вище Г. Балицького:

«12 октября 1942 г. ... Паляница Н.М. угрожал тов. Акимову, что в первом бою застрелит его» (20, с.329).

«15 января 1944 г... Тов. Гомзин погиб не от пули противника, а его убил наш мерзавец, партизан из кав. эскадрона Сахарова...» (20, с.333).

У доповідній записці під грифом «совершенно секретно» начальнику УШПР Т. Строкачу командир партизанського з'єднання Фьодоров повідомляє про «злочинні дії» деяких партизанів і командирів: «Логвинов, будучи командиром отряда, творит жуткие безобразия преступного характера» (20. с. 334-335).

Далі в «доповідній» перераховується ще «ряд преступных фактов, творимых командным составом отрядов соединения «Дяди Пети» как-то:

1. Бесцельное, без какого бы то ли было основания зверское убийство нашего агента, один сын которого находится в рядах Красной Армии, а второй в партизанах.

2. Расстрел (убийство) девушек-партизанок, с которыми сожительствоvalи командиры (в том числе и командир бригады «дядя Саша»)...

3. Бесцельный расстрел мирных граждан, разврат в бытовой жизни... заболевание всякого рода венерическими заболеваниями – являются обыденными и массовыми» (20, с.335-336).

У доповідній записці командира з'єднання особливого призначення А. Бринського начальнику розвідуправління Генштабу ЧА Ф. Кузнецову наводиться ряд випадків злочинних дій як рядових партизанів, так і їх командирів, наприклад: «По приказанию Перевышко была расстреляна Кузнецова Евдокия, которая заразила венерической болезнью 4 командиров, в том числе и Перевышко и 2 бойцов...» (20, с.341).

Ось ще приклад «нестатутних взаємовідношень» між партизанами: «Семенишин пьяный хотел застрелить командира роты Ковьянова, выстрелив, попал ему в автомат. Находившийся при этом партизан Кудренко застрелил Семенишина» (20, с. 356).

Звертає на себе увагу історія конфлікту між командирами двох партизанських загонів: «Бовкун предложил тов. Бабичу присоединиться к его отряду и сдать ему оружие. Бабич категорически отказался... Тогда 14 октября 1942 года Бовкун И. со своим отрядом без всяких оснований окружил партизанский отряд тов. Бабича и тут же предложил влиться ему в его отряд. Видя такое насилие, тов. Бабич предложил Бовкуну зайти к нему в курень для правильного разрешения данного вопроса, что и было сдела-

но... Через несколько минут в курене раздался выстрел, после которого тов. Бабич выскочил из куреня окровавленный и бросился бежать... Бовкун приказал партизанам своего отряда догнать и расстрелять... кто-то из партизан в догонку выстрелом из винтовки в спину совершил убийство. В этот момент Кихтенко в упор, очередью из автомата, ни за что убил тов. Брусиловца А.» [комісар партизанського відділу – В.Г.] (20, с. 359-360).

Ось якою була сумна правда життя і боротьби з німецькими окупантами «народных мстителей». Наведені вище документальні дані стосуються діяльності радянських партизанів переважно на території Волині та Полісся. Варто окремо виділити ще одну найважливішу складову «подвигів» радянських партизанів під німецькою окупацією на зазначений території – це боротьба проти «українського буржуазного націоналізму» (повстанського руху).

Звертає на себе увагу дивна конфігурація цих рейдів: адже найбільшому партизанському з'єднанню Ковпака, здавалося б, куди доцільніше й результативніше було б рейдувати по тилах німецького фронту, руйнувати канали постачання німцями живої сили та боєприпасів на фронт. Тим більш ефективною й успішною була б ця операція тому, що регіони ці лісисті. Однак чомусь усі партизанські сили спрямовуються на Західну Україну й частково Західну Білорусь – на території, де почав із 1942 р. розгортатися український національний збройний опір німецьким окупантам. Директивно спрямували сюди червону партизанку верховоди з Москви, які страшенно боялись, що національно-визвольний рух під впливом українського охопить інші республіки Радянського Союзу, в результаті чого наступить кінець більшовизму не від зовнішнього ворога, а від внутрішнього спротиву диктатурі.

Червоні партизани влаштували справжню смертоносну вакханалію по безборонних українських селах. Вони пішли на співробітництво з польським, по суті навіть антирадянським, підпіллям, аби спільно шкодити українству. Вражає якась тваринна ненависть до українських патріотів, до національно свідомого прошарку суспільства, а в багатьох випадках узагалі до українців. Так, командир загону ім. Сталіна Г. Балицький у своєму щоденнику занотовує такий епізод: «И вот Ломов («комиссар») задаёт мне вопрос: «Вы украинец?» Я отвечаю: «Да, украинец». Ломов отвечает: «Удивительно, что Вы в партизанах – все украинцы сволочи, предатели» (20, с.331). Так комісар Ломов говорить з людиною, яка про себе ж пише (запис від 1 серпня 1943 р.): «... я беспощадно бью националистическую сволочь... я буду вести разъяснительную работу из автоматов и пулемётов» (20, с.331).

Цей же Балицький 29 листопада 1942 р. занотує, як вони знайшли партизанський загін, де командиром Коконіхін, комісаром Калимуня: «Бойцы отряда стали рассказывать, как они в эту ночь били крестьян шомполами, которые говорили, что нет хомутов. Били шомполами не только за то, что говорили, что нет хомутов, а и тех, которые просили, чтобы у них не забирали одежду» (20, с.330).

До речі, це биття селян шомполами було якоюсь пошестю. Пригадую, дядьки мого села при зустрічах жартували: «Ну, скільки ти отримав шомполів?» – «Ой, не питай: спину сполосували. А ти?» – «Мене так били, думав, не встану». Правда, у нашій місцевості цікавились не хомутами, а випитували, залякуючи розстрілом, чи немає в сховку якоїсь зброї, провокували «зізнання» тим, що, мовляв «сусід бачив, як ти карабін ховав біля свого обійстя».

Але все це закінчувалось відносно легким переляком і кількома днями лікування. Куди страшнішим були такі бойові операції «народных мстителей», коли в село вривалась банда, хватаючи й на місці розстрілюючи на очах родини переляканих військовоздатних безборонних чоловіків, як потенційних націоналістів, причому з гордістю перед вищими інстанціями звітували про це як про неабиякий подвиг. Це фіксується як у бандерівських донесеннях, так і у звітах радянських функціонерів та німецької поліції. Так, в одному із донесень повідомляється про те, як радянські партизани, зайнявши село Бутове Столинського району Брестської обл., «прив'язували людей до сідел коней і волочили по полю» за те, що вони кормили бандитів УПА» (20, с.108).

Начальник штабу одного з партизанських відділів Бессонов у своєму звіті з гордістю зазначає: «14.04.1943 года проведена операция на село Ельно по разгрому националистической партии, в результате... уничтожено националистов – 83 чел. Трофеи: взято волов и крупного рогатого скота – 23 шт., кабанов – 16 шт., зерна и муки – 160 кг...» Оскільки про опір чи втрати нема ні слова, то можна легко здогадатись, хто були ці націоналісти? Звичайні сільські хлопці і дядьки.

«22.04.43 г. проведена операция, – цей же командир звітує, – в с. Бережки, от которой имеем следующие результаты: уничтожено националистов – 84 чел... Взятые трофеи: волов и др. крупного рогатого скота – 10 шт., кабанов – 8 шт., коней – 40 шт., зерна разных культур и муки – 152 кг...» (20, с.96-97).

Вимальовується картина, описана самим партизанським «вожаком»: планується й затим проводиться чергова бойова операція: «народные мстители» несподівано налітають уночі на безборонне село, зчиняють

стрілянину для застрашення жителів (у звіті зазначено: «израсходовано патронов винтовочных – 985 шт.»), грабують переляканих селян і заодно тут же хлопців, чоловіків призовного віку, знепритомнілих у жахитті, на очах у сім'ї розстрілюють як «бандитів-націоналістів». І про це з гордістю командир звітує вищому начальству.

Наведемо тут деякі фрагменти бандерівської листівки кінця 1942 р., перехопленої німецькою поліцією: «Поляки і більшовики можуть гратись в партизани, скільки їм забажається: нас це не цікавило б, якби вістря партизанської боротьби не спрямовувалось також проти нас... Ні на Московщині, ні в корінній Польщі нема партизанів. Сталін і Сікорський навмисне для цієї мети обрали наші області. Вони передбачали, що німці нацифікуватимуть населення цих областей... Вони хотіли, щоб ми, українці, розплачувались за безчинства їх партійних пройдисвітів» (20, с.373. Документ у збірнику поданий у перекладі російською мовою).

Ось ще деякі записи в цитованому вже раніше щоденнику Г. Балицького: «8 июля 1943 г. Ночь прошла сравнительно неспокойно, утром задержано 3-х разведчиков-националистов... Начиная с дер. Кулиновичи и до Мацейки, большинство пути проходили с боем. Убито националистов 26... Коварный враг, что и говорить. Немец не всегда идёт в лес, эта сволочь находится в лесу и в маленьких хуторах и поэтому националистические банды далеко опаснее, чем немецкие карательные отряды...

17 июля 1943 г. ... Убито националистов – 29 человек, взято в плен 28 человек. Захвачено 6 сёдел, 8 пудов сахара, 10 пудов соли, 100 бух. печёного хлеба, 200 пудов муки, 17 штук свиней, 20 лошадей...» [У примітці укладачі збірника зазначають: «Очевидно, это было нападение на «мирное националистическое село»].

3 августа 1943 г... националистическая банда повела наступление на наш лагерь. Наши герои-партизаны стали отбивать атаки озверелых националистов. Националистической сволочи убито – 22...

5 августа 1943 . ... националистическая сволочь открыла огонь с восточной стороны расположения нашего лагеря...

6 августа 1943 г. Националистическая сволочь блокирует наш лагерь, ими заняты все лесные тропки и дорожки. Стрельба идёт со всех сторон.

7 августа 1943 г... Сегодня с самого утра и до поздней ночи вели бой с этой националистической сволочью. Целую ночь со всех концов националистическая банда вела огонь, нужно сказать, что вести бой в лесу очень трудно, особенно с этой сволочью. Они же, сволочи, – знают лес лучше чем мы, они же местные, а мы...

8 августа 1943 г. Целую ночь националисты вели стрельбу...» (20, с.376-380).

Усе більше з часом розгоралась безкомпромісна війна між українським національно-визвольним рухом і радянськими партизанами, які фактично уособлювали московський експансіонізм, більшовицьку окупаційну владу, нічим не кращу за німецько-фашистську. У звітах, радіограмах, доповідних записках, щоденниках функціонерів чи начальників різних партизанських структур щораз частіше йдеться про боротьбу з «націоналістической сволочью». Ось із стенограми бесіди командира білоруського пінського партизанського з'єднання А. Клещова з помічником начальника відділу преси Центрального штабу партизанського руху П. Ковальовим довідуємось: «В апреле месяце 1943 г. районный комитет партии получил сигналы из Дрогичинского, Жабчинского, Пинского и Птаковского районов, что учитывая, что по административному немецкому делению эта группа западных районов Пинской области относится к Украине, фашистско-националистический центр – бандеровцы послали в эти районы группу в количестве 71 чел. для разведывательной работы. Этой националистической группе удалось завербовать на свою сторону предателей нашей родины: командира отряда имени Суворова Лукашука Бориса и четырех партизан этого же отряда» (20, с.384).

Слід зауважити, що дійсно траплялись випадки переходу на бік УПА обурених бандитською діяльністю червоних партизанів завербованих у їх ряди місцевих жителів. Так, наприклад, прославлений повстанський командир на Кобринщині «Єрмак» перебував початково в радянському партизанському загоні.

У своєму щоденнику командир партизанського з'єднання М.Наумов 7 вересня 1943 р. занотує: «В середине ночи произошла тревога. Секрет п/о «Смерть фашизму» обстрелял из пулемёта группу петлюровских «старцев» – бандеровцев». Далі про них Герой Радянського Союзу, червоний командир записує такі в'їдливі, на його думку, характеристики, хоча вони насправді свідчать, наскільки бандерівці відрізнялись від червоних грабіжників: «Занимаются только распространением листовок и разьясняют населению, что они партизаны «За вильну Украину»... Когда бандеровцы хотят кушать, то заходят в село и собирают куски хлеба, цыбулю, чеснок и всё это складывают в торбу, подвешенную за плечами....» (20, с.386).

Ясно, що таке попрошайництво викликало безмежну зневагу в червоного командира, який зник не просити, а під страхом збройної розправи грабувати дядьків і тому ні він, ні його підлеглі не відчували нестачі ні в спиртному, ні в хорошій закускі, пили-гуляли досхочу й ордени здобували.

Тут же у записці від 13.12.43 р. сам же він констатує: «Занятие 3-х сёл Быстричи, Вулька Холопская и Холопы дали объединению около 200 голов скота, много птицы, до 10 тонн хлеба и др. продуктов и фураж» (20, с.387). Здобувши такі «трофеї» в трьох мирних селах (чомусь не вказує, скільки літрів «вождедельного» самогону вони «изъяли»), обчистивши безборонне населення до останньої крихти хліба, останньої корови, вівці чи свині, отже, буде що випити і чим закусити для всього складу партизанського з'єднання під командуванням прославленого Героя Радянського Союзу М. Наумова. Тому для нього дійсно бандерівці – це «петлюровские старцы (так мы их называем)» (20, с. 386).

Правда, М. Наумов усе ж, як це не дивно, визнає: «Однак следует признать, что они [тобто бандерівці] занимаются серьёзной пропагандой» (20, с. 386).

У звіті командування з'єднання ім. Молотова в лютому 1944 р. повідомляється, що «УПА имела здесь [маються на увазі Маневицький та Камінь-Каширський райони – В.Г.] большое влияние среди населения и находилась в особо законспирированном состоянии, что затрудняло борьбу с нею» (20, с.388). І далі: «... население этих сёл в подавляющем большинстве было националистическим и с вступлением нас в эти сёла поголовно бежало в леса» (20,с.389). Тобто від радянських «визволителів» утікали так само, як і від німців. І тут же варто навести протилежний випадок – як населення ставилось до УПА. У мемуарах бувшого курінного УПА Максима Скорупського «Туди, де бій за волю» знаходимо опис бою українських повстанців проти радянських партизанів 22-24 липня 1943 р.: «Потрібно віддати належне місцевому українському населенню, яке під час того бою без будь-якого наказу чи приказу з боку УПА приносило нам в окопи харчі і воду. На всьому відрізку фронту біля стрілецьких ровів стояли принесені наїдки в селянських горшках і мисках. Був навіть теплий борщ і вареники зі сметаною» (20, с.409).

І далі: «Незважаючи на дощ, на похорони зібралася маса народу і з великим жалем і співчуттям усі оплакували смерть, як вони говорили, – «своїх захисників перед радянською голотою». Селяни своїм ставленням до нас і увагою не в одного бійця і командира викликали сльози визнання і національної гордості за свій народ. Усі речі, які були пограбовані «совітами», ми повернули потерпілим селянам» (20, с.409).

Проходить час. Демократичний світ, і Радянський Союз разом із ним, перемагають фашистську чуму. Але на теренах Східної Європи утверджується те саме, що й коричневє, червоне зло. Убивці, грабіжники, садисти, кати осатанілі виходять з лісів в ореолі «народних месників», героїв

усенародної боротьби з німецькими загарбниками та їх прислужниками, зокрема «с націоналистической сволочью». Вони зайняли посади від голів сільських громад до найвищих республіканських. Засоби масової інформації безконечно возвеличували їх, створювали міф про те, що «как один человек, весь советский народ за свободную родину» під проводом партії одностайно піднявся. З часом стали обніматись з тими ж переможеними фашистами, однак націоналістам за їх безкомпромісну боротьбу проти одних та інших загарбників пробачити не могли. І саме вони втовкмачували в голови людей створений ними образ повстанця як зарізяку, грабіжника, колаборанта, ворога свого народу.

ФОРМИ І МЕТОДИ БОРТЬБИ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ УПА

Спонукувані найвищими партійними інстанціями якнайшвидше покінчити зі збройним підпіллям, карателі, регулярно обмінюючись досвідом, винаходили й випробовували щоразу нові й нові форми й методи боротьби з повстанцями. У цьому плані заслуговує на увагу цілий ряд опублікованих у третьому томі «Літопису УПА» (2001 р.) документів. Вони свідчать, до яких тільки підступних, в основі своїй підлих, безмежно жорстоких заходів вдавались карателі. Для ілюстрації зупинимось хоч би на адресованій Микиті Хрущову довідці НКВД УРСР від 18 січня 1946 р. «Про виконання рішення ЦК КП(б)У від 25 листопада 1945 р. управлінням НКВД Львівської області».

На той час Львівська область займала невелику територію (лише значно пізніше до її складу приєднана Дрогобицька область), отже цікаво, до яких заходів репресивні органи вдавались на цьому невеликому клаптику української землі за короткий період – усього протягом півтора місяця (з 01.12.1945 р. по 15.01.1946 р.): «... проведено оперативных комбинаций с приманками 175, из них с положительными результатами 44, без результатов – 131» (21, с.190). Далі йде опис найбільш характерних «оперативных комбинаций с приманками».

За цей же час «проводились массовые вызовы местного населения... всего было вызвано 9555 человек. Из общего числа вызванных завербовано 118 человек» (21, с.191-192). Це дало свої результати. Наприклад, «куркуль», якого вдалося залякати репресіями проти нього і всієї його сім'ї, відкупився тим, що заклав знайомого йому «бандита» Горячого Михайла. Цей у свою чергу «на допросе» (відомо, як проводились подібні «допросы») повідомив «о наличии в селе Милево бандбоекки». У результаті операції «убито 2 бандита, в том числе связная Холод Мария и задержано 9 бандитов из боевки «Клима»... Преследуя остатки боевки «Клима»,

оперативно-войсковая группа вошла в соприкосновение с бандбоевкой «Хмары». В завязавшемся бою был подожжен дом, из которого бандиты вели огонь. Из сгоревшего дома извлечены 13 трупов» (21, с.192). Ось який ланцюжок подій – ціна зради застрашеного «куркуля». Оточені в будинку повстанці вирішили за краще загинути, ніж здатись на милість переслідувачів. У зв'язку з цим пригадався мені такий випадок. У роки мого навчання у Львівському державному університеті (1947-1952 рр.) студентів-партійців інколи залучали до участі в проведенні таких «оперативно-військових операцій». Так, студент із нашої групи Дідорчук розповідав, як їм удалось «застукати» групу бандерівців у хаті. На вимогу здатись у відповідь пролунали по напасниках автоматні черги. Коли ж будинок підпалили, то звідти почулась пісня «Ще не вмерла Україна» і затим пролунав вибух гранати: четверо, сівши за стіл, підірвали себе.

«Куркуль» сподівався, можливо, однією душею відкупитись, а його донос он скільки жертв потягнув! Якої нагороди заслуговує «Домашній»? Але цілком заслужену перед підпіллям смерть цього донощика, якщо повстанці виявлять і помстяться, більшовики всіма засобами представлять світові, як бандитське вбивство невинного радянського громадянина.

Органами НКВД – крім усього, - проводилось «выселение активных бандитов ОУН-УПА. По состоянию на 16 января 1946 года взято на учет для оформления на выселение 366 бандитских семей или 1098 чел., из них уже изъято 354 семьи, или 929 человек» (21, с.193).

Щоб натравити одних на інших, розпалити міжусобну братовбивчу війну, в чому більшовики були неперевершеними, «организовано вновь сельских истребительных батальонов – 256... Всего же имеется истребительных батальонов – 285 (21, с.193).

До речі, багато хто із завербованих у момент шокового стану (потрібно було написати заяву про добровільну згоду співпрацювати з органами НКВД, дати розписку про нерозголошення таємниці, отримати псевдо та інструкцію про способи передачі інформації), прийшовши до тями, намагалися ухилитись від хриstopродавства. У розпорядженні енкаведистів був набір «стимулів» (принук) до заprodанської роботи залежно від серйозності ситуації: в одних випадках компромат на такого незговірливого передавався відповідними каналами самому підпіллю, яке в умовах смертельної небезпеки могло зреагувати на такі провокації. В інших випадках «відступником» могли зайнятись «спецбоївки», які від імені «бандитів» творили розправу, а радянська влада організовувала всенародні похорони жертв бандитизму і забезпечувала належну рекламу, щоб викликати в населення благородний гнів проти українських буржуазних націоналістів.

Вартими уваги є й дані НКВД УРСР про результати боротьби «с бандитизмом» на території цієї ж області. Так, з 01.10.1945 р. по 15.01.1946 р. тут: «проведено чекистско-войсковых операций» – 4093! Із обох боків були великі втрати. Крім того, згідно з постановою ЦК КП(б)У від 10 травня 1944р. партійно-радянський актив отримав із НКВД СРСР вогнепальну зброю. Отже, йшла справжнісінька безперервна безкомпромісна війна, відбувались численні бойові дії одночасно в різних точках області. Таке спостерігалось в усіх охоплених повстанським рухом регіонах, у т.ч. й на Берестейщині, яка входила до складу БРСР.

Обмін досвідом. Органами НКВС і КДБ систематично проводились наради по обміну досвідом, обговорювались результати боротьби з УПА, націоналістичним підпіллям, аналізувались досягнення й припущені помилки, вироблялись методи й форми боротьби з партизанами. Матеріали таких аналітичних нарад та пропозицій обговорювались, затим затверджувались і рекомендувались для всіх ланок репресивно-винищувальної машини відповідними постановами ЦК КП(б)У.

Таких постанов-директив щороку «спускалось» по кілька. Так, наприклад, у черговій постанові політбюро ЦК КП(б)У від 27 листопада 1945 р. констатується, що «за последнее время бандиты... усилили свою террористическую и диверсионную деятельность... обратили особое внимание на выявление и уничтожение агентуры органов НКВД и НКГБ ... в ряде случаев уничтожается каждый, имеющий какое-либо касательство к работникам органов НКВД и НКГБ» (21, с.174-175).

Тут же, в цій постанові, подається ціла серія рекомендацій для репресивних органів: « В целях сохранения кадров нашей агентуры и для дезориентации бандитов... широко применяют практику вызова для беседы большого количества жителей населённых пунктов... в течение 1-2 дней до 50 и более человек... Вызываемым в ходе беседы наедине предлагать сотрудничество... в первую очередь тем, которые подозреваются в связях с бандами» (21, с. 175).

Найвищий орган ЦК вважає, що вдало проведені рекомендовані ним «мероприяття» збережуть «нашу агентуру в органах НКВД и НКГБ» і спрямують «террористические акты против враждебных нам элементов» (21, с.175).

Хотілося б кількома словами зупинитись на цій – агентурній ділянці діяльності радянської влади. Репресивні органи намагались обплутати павутиною своєї агентури кожне село, колектив, громадську клітину. Наприклад, у кожній академгрупі в навчальних закладах, військовому підрозділі в армії, в цехах чи будь-яких виробничих колективах мало бути щонайменше один-два «осведомітеля». Саме через донощиків, сексотів, таємних інформаторів

органам радянської влади, перш за все каральним, вдавалось мати більш-менш достовірну інформацію про свого противника – сам народ, дало можливість знищити мільйони «на війні с народом» (Є. Євтушенко).

Була вироблена ціла система форм і методів вербування агентури, виховної роботи з агентами. Доносити зобов'язані були комсомольці, партійці, т.зв. активісти. Але найбільш цінними були таємні агенти, співробітництво яких з органами не викликало найменших підозр їх колег, оточення. Кандидатури для мерзенної справи старанно підшуковувались. Це перш за все мали бути особи, яким в умовах диктатури легко було інкримінувати якусь провину. Якщо мати на увазі населення західних регіонів України і Білорусі, то це могли бути куркулі, війти, старости, ті, що перебували в якихось організаціях за Польщі (у «Просвіті», молодіжно-спортивних спілках і т.д.), а також запідозрені у «злочинних» зв'язках (з бандитами, з репресованими родичами, з емігрантами на Заході та под...

Таку людину залякували тюрмою, виселенням сім'ї та ін. Періодично проводжуваними «бесідами» доводили «об'єкт» до «дозрівання», після чого брали письмове зобов'язання співпрацювати. Однак на цьому робота з агентом не закінчувалась – з ним проводились «виховні заходи»: іншого агента підсилали з якимись антирадянськими розмовами чи пропозиціями і чекали, наскільки «чесно» новозавербований донесе. Коротше, використовувалась низка прийомів перевірки надійності завербованого «клієнта».

Оскільки найбільш запопадливі й щирі «осведомітелі» тим чи іншим чином ставали відомими підпіллю, то в умовах безкомпромісної війни їх чекали відплатні дії. Влада влаштовувала широко розрекламовані урочисті похорони «невинних жертв бандитизму», «простих радянських громадян», зігнавши на цей пропагандивний захід населення з оточуючих околиць, обнародувавши «злочинну діяльність підлих найманців» у засобах ЗМІ.

«Партія й уряд» постійно закликали карателів і до проведення таких провокативних «мероприятій», у результаті яких «террористические акты дезориентированных бандитов будут направлены против враждебных нам элементов» (21, с.175). Інакше, кого органи не могли схилити на співпрацю, кого підозрювали в зв'язках з підпіллям, того могли представити підпіллю як свого агента.

«В целях сохранения кадров нашей агентуры, – читаємо в розглядуваній постанові ЦК КП(б)У, – и для дезориентации бандитов в выявлении ими лиц, связанных с органами НКВД и НКГБ... применяют практику вызова работниками органов НКВД и НКГБ для беседы большого количества жителей населенных пунктов... в ходе беседы наедине предлагать сотрудничество... в первую очередь тем, которые

подозреваются в связях с бандитами», (21, с.175). І далі: «... вовлечь в борьбу с остатками банд большее количество местных жителей, создать и укрепить в каждом селе группы самообороны» (там же).

Приманки. Враховуючи те, що повстанці нападають на партійних працівників, на машини з вантажем і под., ЦК КП(б)У рекомендує «искусственно создавать условия для вызова нападения бандитов с целью их уничтожения» (там же). Далі описуються різноманітні способи «организации ложных приманок» (там же, с.176). Тут ідеться і про організацію «хорошо замаскированных чекистско-войсковых засад». Поряд з усім цим партія вимагає «... произвести проверку всех проживающих в населенных пунктах и подлежащих аресту немедленно арестовать, а семьи бандитов вывезти в отдаленные местности Советского Союза... усилить истребительные батальоны и группы самоохраны» (21, с.176).

Реєстрація населення. Одним із засобів боротьби з підпіллям була суцільна реєстрація населення. Уже 19 січня 1945 р., тобто незабаром після «звільнення», була видана постанова ЦК КП(б)У «Про проведення реєстрації населення в західних областях України». Наскільки важливе значення надавалось цій справі, свідчить те, що в лютому ЦК КП(б)У знову повертається до цього питання, відмічаючи, що «некоторые обкомы и районы КП(б)У, облуправления и райотделы НКВД плохо организовали учёт сельского населения и чрезмерно затянули его» (21, с.138). Спеціальна ухвала зобов'язувала «закончить учёт сельского населения во всех областях к 15.III.1945 г» (21, с.142).

Для цього створювались спеціальні групи, в які входили місцеві активісти, десятихатські дільничні уповноважені міліції, представники груп «самоохорони». Під прикриттям «стрибків», інших збройних формувань, зокрема військ НКВД, перевірялась, бралась на облік кожна хата, всі члени кожної сім'ї. Старанно перевірялись перш за все випадки відсутності когось із членів родини та де перебувають ці особи. Підозрілі сім'ї підлягали виселенню з усіма відповідними наслідками.

«Группы охраны общественного порядка». Різні засоби, види збройних формувань, засилка агентів, створення густої сітки стеження та багато інших заходів усе ще не забезпечували остаточної перемоги над УПА. Серед різних видів збройних формувань заслуговує уваги й такий винахід більшовиків, як «озброєні групи охорони громадського порядку», які мали бути створені згідно з рішенням ЦК КП(б)У від 1 червня 1948 р. в кожному селі, колгоспі (21, с.337). Але недостатньо ефективними виявились ці формування. Так, через рік інспектор ЦК КП(б)У І. Вівдиченко в своїй доповідній записці від 19 березня 1949 р. жаліється, що й досі «серьезным

тормозом в хозяйственно-политической жизни ... является наличие остатков банд», в групи охорони громадського порядку проникають «бандпособники» та інший «вражеский элемент». А члени однієї з груп села Жулино Стрийського району, «получив оружие, отдали добровольно его бандитам» (21, с. 363).

Ще через рік, у липні 1950 р., проведено обласні наради по обміну досвідом роботи груп охорони громадського порядку. Були виявлені «серьёзные недостатки» в роботі цих груп – у багатьох випадках вони не ведуть належної активної боротьби з бандитизмом, роботи по «разоблачению легально проживающих бандитов» (21, с.410). 23 серпня 1950 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У «Про заходи по дальшому поліпшенню роботи груп охорони громадського порядку в західних областях УРСР». Тут подається досить детально розроблена інструкція-методичка для керівництва на місцях.

Винищувальні батальйони. Велика надія репресивною системою в західних областях України та Білорусі покладалась на т.зв. винищувальні батальйони («істребітелі», в народі – «ястребки»), які створювались з місцевого населення як специфічні бойові одиниці у зонах, загрожених повстанцями. У спеціальній постанові оргбюро ЦК КП(б)У від 23 липня 1946 р. говориться «о доведении количества бойцов в истребительных батальонах до 35 тыс. человек» у Західній Україні. Правда, вони часто не виправдовували покладених на них завдань, не поодинокими були неприємні для влади випадки в діяльності цих формувань. Стривожили партію факти «разложения их личного состава», проникнення в їх ряди «ворожих элементов». Так, у згаданій постанові констатується такий факт: у Солотвинському районі «в истребительный батальон были приняты бойцами недавно явившиеся с повинной бандиты... разложили его личный состав... предатели убили командира... захватили 2 пулемёта, 31 винтовку, 4 автомата и скрылись» (21, с.234). Далі перераховуються й інші подібні факти. Тому партія наказує «усилить негласное наблюдение» за непевними бійцями, «коренным образом улучшить агентурную работу среди личного состава истребительных батальонов, установив, чтобы в каждом истребительном батальоне было не менее 2-3 секретных сотрудников» (21, с.235), які постійно стежитимуть за кожним бійцем й оперативно повідомлятимуть кого слід про підозрілі розмови, вчинки.

Упирі. Так у народі прозвали учасників спецгруп (спецбоївки), які діяли під виглядом УПА і завданням яких було всілякими провокативними способами компрометувати український національно-визвольний рух в очах населення та світової громадськості, виявляти під виглядом повстанців і знищувати як самих функціонерів підпілля, так і їх симпатиків чи пособників з

числа мирних жителів. Провокації, обман, як відомо, були неодмінною складовою діяльності більшовиків як у процесі їхньої боротьби за владу, так і з метою зміцнення, утвердження свого панування.

Комплектувались фальшбоївки з аморальних по суті, перевірених каральними органами осіб, які вже «зарекомендували» себе в боротьбі з оунівським рухом. Ці «упирі» і своїм зовнішнім виглядом, і говіркою, і знанням побутових умов не повинні були відрізнитись від місцевого населення. Діяльність спецгруп була націлена на виявлення підпільних зв'язків, місць дислокації загонів УПА, співчуваючих бандерівцям громадян і т.п. Здійснювались убивства під виглядом підпілля «пособників бандитів». Такі акції мали сіяти серед населення страх, недовіру до повстанців.

Перші результати дій спец(фальш)груп з точки зору влади були загалом успішними, тому мережу їх органи держбезпеки швидко нарощували. Так, уже на червень 1945 р. їх кількість по областях, за даними В.П. Плотницького, достатньо обізнаного в цій справі (Володимир Петрович під час німецької окупації очолював Житомирський підпільний райком комсомолу, затим воював у партизанському загоні в Білорусії, відтак працював старшим науковим співробітником Волинського облдержархіву) була такою (36, с.137):

Області	Кількість спецгруп	в них бойовиків
Волинська	33	397
Рівненська	49	905
Дрогобицька	10	52
Львівська	26	219
Станіславська	11	70
Тернопільська	2	34
Чернівецька	25	106
Разом	156	1783

«Сила спецгруп полягала не тільки в доброму озброєнні і чекістському вишколі, а над усе – в лицемірстві», – цілком слушно вважає В.П. Плотницький.

З метою компрометації повстанців спец(фальш)боївки вдавались до найрізноманітніших щодо підступності методів – від убивств, знущань, залякувань, провокацій і до грабунків, ґвалтування. Пошлемось на приклад, описаний В.Плотницьким. «Під час свята п'яна група, побрязкуючи зброєю, ввалюється в сільську хату-читальню, де в цей же час хлопці й дівчата під музику кружляють у танці. Музиканти затихли.

– Маршем стрічайте, діти чортові! Маршем, кажу! – скомандував, йдучи попереду, «Богдан».

Музики не дуже вправно запілікали, загупали марш. «Богдан», супроводжуваний Храмсковим, з кількома підлеглими підійшов до столу і, як заведено в повстанців, підняв руку і вигукнув:

– Слава У країні!

– Героям слава! - не дуже дружно відповіли присутні.

– Так ось, ми є Українська Повстанська Армія. Ми боремось і знемагаємо. Ми гинемо. І все за ради вас і Неньки-України. А що ж – ви? Кривляєтесь осьдечки і викаблучуєтесь! І яку вдячність від вас маємо? Яку? – і «Богдан» в'їдливо окинув присутніх очима.

Молодь дивилась на нього і насторожено мовчала.

– Мовчите? А що казати маєте? Я й сам бачу: тутешні парубки є дезертири, а дівчата – хвойди! Якщо я помиляюсь, докажіть мені це.

«Богдан» ще раз хижо подивився і різко наказав:

– Хлопцям негайно – марш по домах! А дівчат перевіримо на дівочість.

По тих словах юнаки рвонули у двері. За ними кинулась і група дівчат. Але постріл Храмскова перед їх обличчями зупинив втікачок.

– Розпочнемо, хлопці, з польок. Є тут польки? – запитав «Богдан». Всі мовчали.

– Хоч знаю, але ще раз запитую: польки є тут?

Знову – тиша.

– Тебе, кральо, як звати?

– Стася.

– А тебе?

– Франя.

– Беріть їх, друзі. Нехай не думають, що УПА нацменками бридкуче!

Четверо сп'янілих озброєних підхопили переляканих дівок і потягли в бокову кімнату. За хвилину звідти донеслись лементуючі крики. За польками кинулись до українок. Але «Богдан» застеріг:

– Українок не чіпати!

Головний сенс операції старшого лейтенанта Храмскова – була стаття на першій сторінці найближчого номера місцевої газети під заголовком: «Бій проти розбещеної УПА». Там мова йшла не тільки про вигадану моральну розбещеність повстанців, але, зокрема, і про їх обурливий випад проти польських дівчат. Отже, було вилито ще одну бочку дьогтю у вже добре палаюче вогнище міжнаціонального розбрату. Як капля за каплею просвердлює камінь, так слово за словом діє на людську свідомість. Особливо ж вагомо гострим слово стає, якщо промовляється свідком, і надто

широкого розголосу набирає, коли запускається пресою. Це добре розуміли не тільки у відділах комуністичної партійної пропаганди, але і зверхники, які керували фальшбоївками (36, с.139-141).

Ще для ілюстрації того, як діяли псевдобандерівські банди, наведемо тут фрагменти доповідної записки (під грифом «таємно») військового прокурора військ МВД полковника юстиції Г. Кошарського М.С. Хрущову від 15 лютого 1949 р. Г. Кошарський констатує, що «в целях выявления вражеского украинско-националистического подполья широко применяются т.н. спецгруппы, действующие под видом бандитов УПА.

Этот весьма острый метод оперативной работы, если бы он применялся умно, по-настоящему конспиративно и чекистски подготовленными людьми, несомненно, способствовал бы скорейшему выкорчевыванию остатков бандитского подполья.

Однако, как показывают факты, грубо-провокационная и не умная работа ряда спецгрупп и допускаемые их участниками произвол и насилия над местным населением, не только не облегчают борьбу с бандитизмом, но наоборот, усложняют ее...»

Автор доповідної наводить ряд жахливих випадків знущань над нещасним населенням, зупинимось тут лише на деяких з них.

1. В марте 1948 года спецгруппа, возглавляемая агентом МГБ «Крылатым», дважды посещала дом жителя с. Грицки Дубровицкого р-на Ровенской области Паламарчука Гордея Сергеевича, 62 лет, и, выдавая себя за бандитов УПА, жестоко истязала Паламарчука Г.С. и его дочерей Паламарчук А.Г. и Паламарчук З.Г., обвиняя их в том, что, якобы, они «выдавали органам МГБ украинских людей».

«Крылатый» и участники его группы подвергли пыткам Паламарчук А.Г. и Паламарчук З.Г., подвешивали, вливали им в нос воду и, тяжело избивая, заставили Паламарчук З.Г. и Паламарчук А.Г. дать показания, что они с органами МГБ связаны не были, а наоборот, были связаны с участниками украинского националистического подполья.

Участники спецбоевки предупредили членов семьи Паламарчука о том, что если они посмеют заявить органам Советской власти о посещении их дома бандитами, то над ними будет учинена расправа.

На основании полученных таким провокационным путем «материалов», 18 июля 1948 года Дубровицким РО МГБ Паламарчук З.Г. и Паламарчук А.Г. были арестованы, причем, как заявили арестованные, сотрудники райотдела МГБ во время допросов их так же избивали, заставляли продолжительное время стоять на ногах и требовали, чтобы они дали показания о связи с бандитами...

2. В ночь на 22 июля 1948 г. спецгруппой МГБ из с. Подвысоцкое Козинского р-на Ровенской области был уведен в лес местный житель Котловский Федор Леонтьевич, которого участники спецгруппы подвергали пыткам, обвиняя его в том, что у него в доме часто останавливаются работники из числа совпартактива и в том, что, якобы, он выдавал органам советской власти бандитов.

Эти провокационные действия преследовали цель, путем истязаний и угрозы лишения жизни, заставить Котловского дать показания, что он является врагом советской власти.

В результате истязаний Котловский находился на излечении в больнице с 27 июля по 27 августа 1948 г.

По заключению больницы Котловскому Ф.Л. были нанесены тяжелые телесные повреждения с явлениями сотрясения мозга и омертвлением мягких тканей тела.

3. В ночь на 22 июля 1943 г. той же спецгруппой был уведен в лес житель с. Ридкив Михальчук С.В. – инвалид Отечественной войны.

В лесу Михальчук был подвергнут допросу, во время которого его связывали, подвешивали и тяжко избивали, добиваясь таким путем показаний о связи с бандитами.

Продержав Михальчука в течение 2 суток в лесу, участники спецгруппы его отпустили, причем в результате избиений он в течение 7 дней находился на стационарном излечении в больнице.

4. В ночь на 23 июля 1948 г. этой же спецгруппой из с. Подвысоцкое была уведена в лес гр-ка Репницкая Нина Яковлевна, 1931 г. рождения.

В лесу Репницкая была подвергнута пыткам.

Допрашивая Репницкую, участники спецгруппы тяжко ее избивали, подвешивали вверх ногами, вводили в половой орган палку, а затем поочередно изнасиловали.

В беспомощном состоянии Репницкая была брошена в лесу, где ее нашел муж и доставил в больницу, в которой Репницкая находилась продолжительное время на излечении...

Не располагая достаточными материалами, т.н. спецгруппы МГБ действуют вслепую, в результате чего жертвой их произвола часто являются не причастные к украинско-бандитскому националистическому подполью. Наряду с этим следует указать, что этот метод работы органов МГБ хорошо известен ОУН-овскому подполью, которое о нем предупреждало и предупреждает своих участников...

...В августе 1948 года Военной Прокуратурой было прекращено дело арестованных Львовским областным Управлением МГБ Стоцкого Степана Петровича и Дмитрук Екатерины Григорьевны.

Указанные лица в сентябре 1947 года были незаконно арестованы и поскольку никаких материалов об их антисоветской деятельности не было, они были пропущены через спецбоевку МГБ, где в результате применения незаконных методов допроса, вынуждены были оговорить себя.

Насколько жестокими были пытки, которым подвергались указанные выше граждане, свидетельствует тот факт, что Стоцкий с 22 сентября 1947 года по январь 1948 года находился на излечении в Лопатинской больнице и в стационаре внутренней тюрьмы УМГБ по поводу глубоких и обширных язв, образовавшихся в результате физического воздействия на мягкие ткани тела...

10 октября 1948 года Здолбуновским райотделом МГБ Ровенской области был арестован за пособничество бандитам житель хутора Загребля Здолбуновского района Дембицкий Петр Устинович.

Дембицкий обвинялся в том, что по заданию бандитов ОУН собирал для них зерно.

Расследованием установлено, что в сентябре 1948 года к нему в дом явились вооруженные бандиты и требовали, чтобы он среди жителей хутора собрал для них 30 центнеров хлеба. Боясь репрессии за невыполнение этих требований, Дембицкий обратился к некоторым жителям хутора с просьбой собрать зерно, но в этом ему граждане отказали.

Спустя несколько дней к Дембицкому вновь явилось несколько вооруженных человек и, дав ему времени один час, приказали собрать у жителей хутора зерно и доставить в указанное место.

Боясь неизвестных, Дембицкий запряг свою лошадь, погрузил на повозку 3 мешка лично ему принадлежащего зерна и повез это зерно в указанное неизвестными место. Однако, неизвестные, как оказалось, участники спецгруппы МГБ, доставили Дембицкого в райотдел МГБ, где был составлен акт о задержании Дембицкого с поличным.

После ареста Дембицкого в Военную Прокуратуру явилась его жена, которая среди посетителей вела разговоры о том, что под видом бандитов действовали сотрудники МГБ, запугавшие и спровоцировавшие ее мужа...

Выступая в роли бандитов УПА, участники спецбоевок МГБ занимаются антисоветской пропагандой и агитацией.

Выступая в роли украинских националистов, участники спецбоевок идут дальше по линии искусственного, провокационного создания антисоветского националистического подполья.

Как показало расследование, проведенное Управлением Охраны МГБ Ковельской ж.д. по делу Ногачевского Ф.И. и других, спецгруппа Ровенского Областного Управления МГБ в составе «Степового», «Верхового» и других, действуя провокационным путем, проводила среди граждан Козинского района Ровенской области антисоветскую агитацию, обрабатывала граждан в националистическом духе, создала из местного населения антисоветскую националистическую группу в составе 9 человек, через которую проводила сбор денежных средств и продуктов питания якобы для нужд УПА.

Участники спецбоевок МГБ совершают ограбления местных граждан... Эти грабежи оправдываются так же оперативными соображениями и не только рядовыми работниками МГБ, но и самим Министром тов. Савченко, который в беседе со мной заявил:

«Нельзя боевки посылать в лес с консервами. Их сразу же расшифруют»...

23 сентября 1948 года в Каменец-Подольский горотдел МГБ колхозники с. Завалье по телефону сообщили, что в селе появилась вооруженная банда, в составе 12 человек...

Фактически это была не ОУН-овская банда, а спецбоевка. Характерно, что эту спецбоевку приняли за банду не только колхозники, но и работники Каменец-Подольского горотдела МГБ, откуда для ликвидации «банды» на грузовой автомашине была направлена группа сотрудников и офицеров Каменец-Подольского военного училища МВД.

Эта «операция» закончилась тем, что в результате аварии автомашины были убиты офицеры – ст.лейтенант Харченко И.П. и лейтенант Кирпачев В.М., а 16 офицеров и шофер – солдат Кондрацкий получили телесные повреждения...

Факты, о которых я докладываю Вам, были вскрыты в процессе расследования конкретных следственных дел, однако не каждый случай нарушения советской законности находит свое отражение в следственных делах и расследуется. Мне кажется, что большинство фактов именно не расследуются...» (21, с.355-362).

Моторошно читати цей документ. І викладені тут факти не «вигадані зловорожою пропагандою», а встановлені, доведені слідством. Уявити собі хоч би той «ритуал», який недолюдки із «спецбоївки» здійснили в лісі над невинною жінкою! А над іншими жертвами, теж абсолютно невинними?

І не почуттям якоїсь гуманної справедливості чи «соціалістичної законності» керувався головний прокурор військ МВД, наводячи в листі Першому секретарю ЦК КП(б)У Микиті Хрущову приклади злочинів, причому, як зазначає сам Кошарський, далеко не всі вони розслідуються чи навіть

попадають у поле зору відповідних служб. Полковника юстиції хвилювало лише те, що такі дії, незважаючи на їх секретність, стають широко відомими населенню, а це посилює його вороже ставлення до радвлади, ускладнює її боротьбу зі збройним підпіллям: що значило повстанцю попасти в руки цим катом!

У зв'язку з цим наведу такий факт. Десь у перші роки Незалежності довелось мені побувати у відрядженні в Дрогобичі. Саме в той час у дворі щойно переданого педінститутіві приміщення колишнього НКВД була влаштована виставка викопаних тут же на присадибній ділянці садистських «артефактів» – довгі ряди черепів зі слідами немислимих знущань (з проломами внаслідок биття твердим предметом, пошкоджені зубилом і под.). Спотворених, померлих в адських муках жінок і чоловіків виносили з підвалу, де відбувалось катування, і тут же, недалеко від порогу, на внутрішньому підвір'ї закопували. І передсмертні крики жертв, поховані поряд їх останки, видимо, не впливали на самопочуття недолюдків, «робота» й далі виконувалась у звичайному темпі.

Ці жахи, хоч вони максимально приховувались «органами», ставали відомими населенню, зокрема підпіллю. Кожен повстанець знав, що краще смерть, ніж потрапити живим у руки такого безжалісного і вигадливого на муки ворога.

Дії карателів, зокрема учасників спецгруп, яких у народі прозвали упирями, спрямовані на знищення й компрометацію українського національно-визвольного руху, нерідко набирали навіть небажаного для більшовицьких верховодів характеру своєю резонансністю, внаслідок чого покров секретності зникав, населення ставало обережнішим, пильність і рішучість опору повстанців посилювалась, що змушувало органи влади навіть осмикувати не в міру запопадливих, а найчастіше просто недостатньо вмілих у приховуванні злочинів виконавців. Це було темою неодноразових обговорень у найвищих партійних інстанціях, накладались стягнення на винних у головотяпстві катів.

8 травня 1952 р. була прийнята постанова ЦК КП(б)У «Про факти брутальних порушень соціалістичної законності в Західних областях УРСР». У ній констатується такий страшний факт: «Только в I квартале 1952 года выявлено 112 случаев незаконных арестов, необоснованных обысков и изъятий имущества, нанесение побоев и даже случаи убийства граждан» (21, с.475). Чим не безжальний окупаційний режим!

Військовий прокурор Кошарський у доповідній записці від 13 серпня 1952 р. повідомляє Секретаря ЦК КП(б)У Мельникова про розслідування справи, пов'язаної із убивством радянськими карателями трьох мирних громадян, яких причетні до цього працівники МГБ оформили як «бандитів

УПА» і за їх знищення отримали нагороди – подяки, грошові премії, відпустки. Афера розкрилась тільки тому, що, як виявилось, зазначені в акті й «опізнані бандити» продовжували діяти (21, с.494-496). Виходить, задля отримання нагород чи підвищення по службі могли запросто знищити людину, що попалась під руку, й з усіма належними атрибутами оформити жертву як «бандита».

Наведемо ще з багатьох подібних приклад з радянських донедавна засекречених документів. Так, щоб «виявити й покарати» винних, про демонструвати, що кожен «терористичний акт не залишиться безкарним», гебісти за вбивство націоналістами свого агента, щоб не обтяжувати себе розслідуванням, просто могли арештовувати випадкових осіб, як це трапилось з батьком і сином Гадяків: «Порочними методами следствия [гебісти] добились от них вымышленных показаний о совершении ими террористического акта над агентом... в результате чего Гадяк Ф.Т. осуждён к расстрелу, а его сын Гадяк Т.Ф. – к 25 годам лишения свободы» (21, с.508). Не можна й уявити собі, якими «методами следствия» володіли оті «правоохоронці», що зовсім невинна людина під їх «воздействием» оговорювала себе й воліла приректи себе на смерть, ніж далі доводити свою непричетність до теракту. Найдивовижніше, що в цьому дійстві брала участь велика група осіб – слідчі, прокурори, судді.

Чи не свідчать подібні факти про те, яке масове насильство чинилось проти мирного населення, з яким нечуваним злом боролась УПА?! І що робили кати з повстанцем, який попадав їм у руки?!

Про один із специфічних гебістських винаходів. Пригадую, як десь у 1949-50-х роках у нашому студентську кімнату вночі в супроводі коменданта гуртожитку зайшли двоє в цивільному перевіряти документи і в одного із наших співмешканців – Черепуцака «виявили» щось сумнівне в записках і запросили піти з ними для в'яснення справи. Так він і не повернувся. Вже в роки незалежності я випадково зустрів його, подорожуючи по Західній Україні. Він розповів, як його, заарештованого, перевозили під охороною вночі зі Львова в Дрогобич. Раптом на машину «напали бандерівці», охорона втекла. В'язня запровадили в лісок і повели з ним розмову як із «своїм», в'ясняючи, за що заарештований, хто з підпілля може підтвердити його особу. Затим, не отримавши потрібної інформації, почали погрожувати, чи не зрадник він, чи не запродався більшовикам і т.п. Вчергове «визволили» його від бандитів облавники.

Це був широко практикований провокативний прийом, який, однак, нерідко давав збої, через що удосконаленням цієї справи займались найвищі кагебістські інстанції. Так, Голова військового трибуналу Прикарпатської

військової округи А. Мурашин у доповідній записці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова бідкається з приводу провалу однієї з таких операцій: арештованого М.А. Крису 26 серпня 1950р. везли в автомашині зв'язаним. Далі цікавий сюжет передаю в оригіналі: «В пути следования на остановившуюся в лесу автомашину МГБ напали неизвестные ему лица, которыми были убиты сопровождающий его капитан и шофер автомашины. У убитого капитана в полевой сумке было обнаружено сообщение, что Крыса дал согласие сотрудничать с органами МГБ. Тогда напавшие стали обвинять его в предательстве перед ОУН и он, испугавшись их угроз, дал им на себя ложные показания. После этого сотрудники МГБ напали на этих неизвестных, освободили Крису и доставили его в Станиславское Управление МГБ, где его стали уличать его показаниями, данными им в лесу. На суде Крыса заявил, что он видел в Управлении МГБ, в момент сопровождения его на допрос, убитого у автомашины капитана... все арестованные подобные применяемые методы знают» (21, с.419-420).

Як розповів згадуваний нами Черепущак, одна і друга сторони застрашували, катували його, вибивали зізнання, потрібні карателям для проведення судилища.

Виселення, конфіскація майна. «У них і світа як на те: одна Сибір несходима», – писав Т.Шевченко. Це – специфічний феномен, невід'ємний компонент історії Росії, народів імперії. Російські правителі перетворили безмежний край у неозору тюрму, місце каторжних робіт, країну сліз і страждань. Сибіром застрашували непокірних, позбувались небажаних. І цей факт тим більш вражає, якщо порівняти Сибір з аналогічною за кліматично-природними умовами Канадою – краєм добробуту і свободи, обітованою землею для поселенців, бажаним притулком для гнаних, переслідуваних у тоталітарних країнах.

Сибір, як безодня, біблійний шеол поглинав покоління за поколінням мільйони українців, білорусів та інших народів імперії. Депортація населення набрала особливої інтенсивності та масштабів у радянський період, коли йшла ліквідація куркулів як класу, «гнилої» інтелігенції, «ворогів народу», а в західних регіонах держави рух в «в отдалённые места Советского Союза» розпочався зразу ж після «золотого вересня» 1939 р. Лише з осені 1939 р. по червень 1941 р. (до початку німецько-радянської війни) постраждало біля 10% населення цих областей. Новим наворотом цей процес продовжився вже після визволення Західної України і Західної Білорусі з-під німецької окупації в 1944 р. Партія й радянський уряд пильно дбали, щоб ні одна сім'я «бандита» чи «бандпособника» не була не виселена. Цій справі велику увагу приділяли сумісно каральні, господарсько-адміністративні, партійні органи та

інстанції. Особливо багато нещасних було вивезено за «пределы республики» відповідно до постанов Раді Міністрів Союзу РСР від 23 січня 1951 р., 13 лютого 1951 р. та 3 березня 1951 р. Під цю категорію попали і націоналісти, і просто куркулі, і релігійні сектанти тощо.

4 квітня 1951 р. була прийнята спеціальна постанова Раді Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У «Про облік і реалізацію конфіскованого майна господарств, які виселяються...» Тут міститься розгорнута й чітка інструкція про облік й передачу у відповідні організації «имущества, оставленного после выселения указанных хозяйств», хто конкретно повинен займатись даною процедурою. Раніше майно виселенця розходилося, як правило, по руках.

Відкриті судові процеси. Одним з дієвих, з точки зору партії, пропагандивних, компрометуючих збройне підпілля методів, формою застрашення населення були відкриті судові процеси. У спеціальній постанові «Про проведення відкритих судових процесів у західних областях Української РСР над окремими учасниками бандитсько-терористичних груп» від 5 вересня 1949 р. ЦК КП(б)У зобов'язував органи МГБ, КГБ, «Прокурора войск Украинского округа», обкоми КП(б)У та інші зв'язані з цим інстанції «обеспечить должную подготовку и проведение открытых судебных процессов и организацию среди населения широкой массово-политической работы по разоблачению украинско-буржуазных националистов» (цікаво, що тут уже фігурує новий, замість «украинско-немецкие националисты», термін). У постанові наголошується: «Обеспечить проведение открытых судебных процессов на украинском языке, в состав выездных сессий Трибунала и прокуроров участвующих в судебных заседаниях в качестве государственных обвинителей отобрать наиболее квалифицированных и владеющих украинским языком работников» (21, с.377).

Вражає в цьому всьому фарисейська підступність: карателі, вороги українства, винищувачі української нації надівають маску українських патріотів, захисників нібито національних інтересів, публічно виступають по-українськи, щоб переконливіше представити для громадськості справжніх патріотів як зграю звироднілих злочинців, «лютих ворогів» України. Надавалось особливо велике значення «умело проведенным открытым судебным процессам», для чого необхідно було «обеспечить должную подготовку» (21, с.377).

У чому полягала суть цієї «підготовки». Це теж складна і неперевершена своєю підступністю акція: для фігурантів процесу добирали перш за все заплямованих співпрацею з німецькими каральними спецслужбами, тих, що брали участь у розстрілах і заручників, і членів ОУН, і партизанів, у пацифізації мирного населення. Їх самі бандерівці розшукували і знищували. Це був надзвичайно виграшний пропагандистський матеріал. Тут могли бути

й окремі повстанці, які під тортурами «заплечных дел мастеров» втрачали контроль над собою і готові були давати продиктовані їм покази, аби позбутись нестерпних мук і швидше бути розстріляним. Адже в цьому сталінське правосуддя мало величезний досвід: пригадаймо московські процеси тридцятих років, коли підсудні оговорювали себе – «признавались» у скоєнні немислимих у їх становищі злочинах.

У жовтні 1951 р. політбюро ЦК КП(б)У знову спеціальною постановою звертається до питання про «відкриті судові процеси». Знову спеціальним пунктом наголошується: «Судебные процессы провести на украинском языке». А щоб не трапився якийсь непередбачений казус, найвищий партійний орган вимагав: «Проект обвинительных заключений, обвинительных речей прокуроров и приговоров представить в ЦК КП(б)У не позже недельного срока до начала судебных процессов. Подбор адвокатов и рассмотрение тезисов их речей поручить обкомам КП(б)У» (21, с.437).

Отже, весь детально розписаний сценарій, усі рольові промови, слова і репліки суддів, прокурорів, підсудних, їх т.зв. адвокатів, ухвали суду мали бути детально розписані, затим на найвищому партійному рівні розглянуті й затверджені. Виконавцям залишалось вдало реалізувати розроблений режисерами і затверджений наверху судовий процес, затим «доложить ЦК КП(б)У о проведенных процессах не позже 5-ти дней после их окончания» (21, с.438). Постанова закінчується ще раз нагадуванням про необхідність «тщательной подготовительной работы к проведению открытых судебных процессов» (21, с.438). Належної уваги історика заслуговує й «додаток» до цієї постанови ЦК КП(б)У – старанно продуманий і затверджений у найвищих партійних інстанціях особовий склад воєнних трибуналів і державних обвинувачувачів – лише українські прізвища, ні одного російського (пропускаємо назви їхніх посад): «Гниденко А.Г., Буцкий Ф.И., Хоптяный Ф.И., Руденко Р.А., Сиротенко А.И., Иваненко В.П., Щербак М.М., Кошарский Г.А., Нетименко И.И., Карпелюк И.К., Котенко И.Д., Василишин И.З.» (21, с.438-439). Яка висока згуртованість українства в боротьбі з ворогами українського народу! Адже ці процеси розраховані не тільки на паплюження в очах народу його власних захисників, а й на те, щоб справити потрібне враження й на міжнародну громадськість, зашкодити й закордонним «непрощеным радетелям» України.

Наперед зазначимо, що досвід інсценізації фарисейсько-цинічних трагікомедій був використаний радянською владою при організації процесів і в 60-70-ті роки над дисидентами – новим поколінням українських революціонерів, продовжувачів боротьби за велику справу національного визволення. Наприклад, «захисником» (адвокатом) на суді Василя Стуса (1972 р.)

виступав одіозний україномовний Віктор Медведчук, для проведення «відкритого» судилища над Олексою Тихим та Миколою Руденком у 1977 р. довго підшукували «українську робітничу аудиторію» на Донеччині.

БЕРЕТЕЙСЬКО-ПІНСЬКЕ ПОЛІССЯ ЯК АРЕНА ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНЦІВ

У 2011 році в Мінську вийшов збірник документів і матеріалів «ОУН-УПА в Беларусі. 1939-1953 гг.». Це надзвичайно цікаве джерело інформації про український національно-визвольний рух у південних регіонах Білорусі в рамках окреслених років у Брестській, Пінській та Поліській областях БРСР за тодішнім адміністративним поділом. Ми зупинимось на матеріалах, що стосуються Берестейщини. При всіх документах є дані про місце їх зберігання, тому при цитуванні будемо посилатися лише на сторінки зазначеного збірника.

Структура УПА на західному Поліссі за даними МДБ БРСР

У різних документах, публікаціях (як тих, авторами яких є дослідники повстанського руху, так і складених аналітиками із спецорганів) неоднаково представлена структура українського збройного підпілля на Поліссі. І це зрозуміло, оскільки дійсна її конфігурація змінювалась залежно від тактичної доцільності і була законспірована. Наводимо тут, зберігаючи звичну для карателів інвективну лексику, у перекладі українською мовою з невеликими скороченнями, вартій уваги документ – кагебістську версію структури підпілля ОУН на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ, куди входило й берестейське Полісся), яку вдалося спецорганам БРСР скласти на основі «існуючих матеріалів» лише аж у серпні 1949 р. (26, с.399-404).

Діяльністю ОУН, – констатується, в документі, – керують два великі крайові проводи – «Галичина» і «ЗУЗ» (Західні українські землі) і «ПЗУЗ» (Північно-західні українські землі). Крім того, існують п'ять малих крайових проводів.

Усі крайові проводи підлягають центральному проводу, що знаходиться в Мюнхені (Німеччина). На Україні здійснюють керівництво діяльністю ОУН члени центрального проводу, що переховуються на території УРСР. Одним із видних керівників є член центрального проводу ОУН Роман Шухевич, відомий у підпіллі під кличкою «Тур».

Підривною діяльністю оунівського підпілля та його збройних банд на території Рівненської, Волинської областей УРСР і Пінської, Брестської областей БРСР керує північно-західний крайовий провід ОУН, керівником якого є член центрального проводу ОУН – «Дубовий» – Литвинчук Іван

Самійлович, 1915 року народження, уродженець та житель Вл-Волинського району, раніше мав прізвиська «Дубовий», «Максим», «Давид», «Корній», у минулому – командир групи УПА «Заграва».

Крайовий провід ПЗУЗ – умовна назва «Москва».

Раніше зазначений провід очолював член центрального проводу ОУН «Чупринка», він же «Смок» – убитий, крім нього в березні 1949 року вбиті референти СБ – крайового проводу «Зелений», він же «Петро».

Керівник підпілля ОУН у західних областях України і Білорусії Шухевич Р. – «Тур» – влітку 1948 року направив у крайовий провід ОУН на «ПЗУЗ» – «Москва» свого особистого представника і члена центрального проводу ОУН «Орлана» – Галаса Василя, 1917 року народження, уродженця с. Олесин Козівського району Тернопільської області. «Орлан» відомий під псевдонімами «Зенон», «Орест», «Дніпровий», «Назар», літературний псевдонім «Зенон Савченко», та цифровими псевдонімами: «12611», «1648», «22-44» і «33». [До речі, його дружина Савчин М. є авторкою спогадів про підпілля «Тисяча доріг»]

«Орлан» переважно переховується в Рівненській області. На нього покладено завдання активізувати підпільну діяльність крайового проводу ОУН і його низових ланок, а також контролювати їх роботу.

Крайовим проводам ОУН «ПЗУЗ» і «ЗУЗ» підпорядковані окружні проводи, окружним – надрайонний і нижче, до складу яких входять від 3 до 6 надрайонних проводів.

У крайовий провід ОУН «ПЗУЗ» – «Москва» входять чотири окружних проводи:

Рівненський окружний провід ОУН, раніше очолюваний «Енеєм», якого убито. В даний час зазначений провід ОУН очолює провідник під кличкою «Михайло».

Луцький окружний провід зашифрований цифрою «3022», а провідник має псевдонім «Стальмід», він же «1625», вказаному проводові підпорядковано кілька надрайонних проводів, у тому числі Луцький під назвою «Крим» – «5084», надрайоном керує бандит «Ярош».

Ковельський окружний провід ОУН позначається шифром № 2038. Зазначений провід очолює кадровий український націоналіст «Ярий», він же «1915». Референтом СБ Ковельського проводу – бандит «Федось».

До складу проводу входять:

Ковельський надрайон, очолюваний «Богданом» і референтом «СБМ» «Вороном», йому відповідно підпорядковані два районні провідники: Головінський, провідник ОУН «Медведєв», Ратнівський – «Соловей».

Камінь-Каширський надрайонний провід ОУН на чолі з провідником «Ярий» і референтом СБ «Трохимом».

До складу Камінь-Каширського надрайонного проводу ОУН входять три районні: Шацький районний провідник «Соловей» і референт СБ «Луй», Любешівський провідник «Береза» і Седлищанський провідник «Кос».

Районні проводи ОУН є організаціями, які безпосередньо проводять у життя директиви і вказівки вищестоящих підпільних оунівських ланок – надрайонних і окружних проводів.

До складу районного проводу ОУН входять 2–3 куці, кущовий провідник має у своєму підпорядкуванні по кілька сільських – станичних осередків (охоплюють село, а в останніх старшим є «станичний» (член ОУН), найчастіше проживає легально.

У кожному проводі ОУН, починаючи від районних і вище, маються референтури (відділи), з них:

Організаційна, в завдання якої входить вербування нових членів в ОУН, підготовка та розстановка оунівських кадрів.

Пропаганди: виконує функції друкованої та усної пропаганди і агітації.

Референтура служби безпеки – СБ. Займається насадженням своєї агентури в містах і сільських радах, установах, убезпечує оунівські організації від проникнення в них агентури органів МДБ. Вона ж виконує завдання по збору розвідувальних відомостей для іноразвідок, а також здійснює терористичні акти за вказівками керівних проводів ОУН.

Військова: займається забезпеченням зброєю та боєприпасами і вербуванням в банди ОУН-УПА.

Господарська: виконує функції матеріального забезпечення підпільних організацій і бандгруп.

Референтура УЧХ («Український червоний хрест»). Займається медико-санітарним обслуговуванням.

Кожна референтура, починаючи від крайових і кінчаючи районними проводами, має своїх керівників (референтів), які підпорядковуються відповідним референтам і керівникам.

З метою конспірації районний провід або інша керівна ланка ОУН ніколи не переховується разом зі своїми референтурами.

Кожен референт, як правило, має бойову групу (боївку) – банду, яка прикриває – охороняє своїх ватажків, а також проводить активну терористичну діяльність.

Підпілля ОУН, як на території Західної України, так і Брестської і Пінської областей БРСР, все ще має значну кількість глибоко законспірованих дрібних бандитсько-терористичних груп, учасники яких знають один

одного тільки за прізвишками, а також учасників організації, які проживають легально. Ватажки підпільних груп через зв'язкових пов'язані з керівними ланками оунівських організацій.

У ряді випадків районні проводи ОУН на території своєї діяльності мають по кілька банд і окремо існує боївка – бандгрупа СБ – особливо каральна, терористична група референта СБ.

Зверхні керівні ланки ОУН недоступні навіть для зв'язкових і кур'єрів, оскільки безпосередній особистий зв'язок між ними здійснюється тільки у виняткових випадках і підтримується через так звані «мертві пункти зв'язку» (умовні місця).

Щодо структурної побудови керівних ланок ОУН на території Білорусії із захоплених документів при розгромі оунівських банд в 1947-1949 рр. МДБ БРСР відомо, що своєю бандитською і підпільною оунівською діяльністю на території Брестської і Пінської областей керує Білоруський окружний провід ОУН, раніше іменованій «Кричевське 100», керований «Олександром», він же «Шварц».

В даний час Білоруський окружний провід ОУН умовно називається «Нива» та «1042», очолює його кадровий український націоналіст «Мефодій», він же «1230» – Степанюк Олександр Тимофійович, 1921 р. народження, присланий з Ковельського району УРСР, де діяв під псевдонімами «Богун», «Тетеря», «Тихон» і «Марта».

Переховується «Мефодій» на території БРСР під охороною двох бандитів: «Ліс» – Мельник Микола Іванович, 1928 року народження, та інший невідомий.

У Білоруський окружний провід «Нива» входять три надрайонних проводи ОУН: Брестський, Кобринський і Пінський. Останні в своєму складі об'єднують ряд районів.

Брестський надрайонний провід ОУН зашифрований під назвою «Круча», він керує оунівською роботою в місті Бресті та районах: Брестському, Жабинківському, Домачевському, Кам'янецькому і Малоритському. До травня 1948 зазначений провід очолював «Євген» – Березовський Михайло Костянтинович (убитий).

Кобринський надрайонний провід ОУН зашифрований під назвою «Лан», керує оунівським підпіллям у місті Кобрин і районах: Кобринському, Пружанському, Картуз-Березівському, Дивинському і Антопільському. До липня 1949 року очолював банду «Шах» – Клиновий Арсеній (убитий).

Пінський надрайонний провід ОУН зашифрований під назвою «Степ», керує оунівським підпіллям у місті Пінську, а також у Пінському, Лунінецькому, Логишинському, Жабчицькому, Іванівському, Дрогичинському районах

Пінської області і Морочнівському [р-ні Рівненської області] та Любешівському районі Волинської області УРСР. До весни 1947 року очолювався «Вірним», а потім «Волосом», останній убитий.

В оунівських документах поряд з Брестським, Кобринським, Пінським надрайонними проводами згадується також місто Лунінець.

Це дає підстави вважати, що оунівцями в Лунінці створена міська організація ОУН, яка підпорядкована надрайонному провіднику.

Слід мати на увазі, що якщо ми говоримо Пінський районний провід ОУН, це не означає, що цей провід очолює бандитську діяльність оунівського підпілля саме на території Пінського району. Оунівський поділ не збігається з нашим адміністративним поділом і робиться це для того, щоб утруднити нам роботу по розкриттю та ліквідації підпілля ОУН. Пінський районний провід може керувати підпіллям, створеним на частині території Пінського, Лунінецького, Телеханівського та інших суміжних з ним районів, тобто на стиках районів.

На території Брестської області відомі наступні районні проводи ОУН: Кобринський районний провід ОУН, який очолював бандит «Єрмак» – Бойко Андрій Іванович, убитий 29.VI.49 р. на х. Підкомор'є Дивинського району;

Дивинський районний провід ОУН, керований «Дворком», він же «Максим» – Люлькевич Микола Тихонович. Референт СБ «Наум», район Дивин, умовно іменується «ЛУГ».

Іванівський районний провід ОУН Пінської області. Районний провідник «Сікора» – Панько Іван Григорович.

Дрогичинський районний провід ОУН Пінської області очолює бандит «Громобой» – Фелюш Максим Самойлович, 1925 року народження, його охороняють три бандити (дані червня 1948).

Необхідно відзначити, що як окружні провідники підтримують зв'язок між собою, так і низові ланки ОУН. Наприклад, Білоруський окружний провідник «Мефодій» підтримує письмовий зв'язок і особистий зв'язок з Ковельським окружним провідником «Ярий».

У свою чергу надрайонний провідник «Шах» і районні провідники «Дворко» і «Єрмак» контактували свою роботу з районними провідниками, що діяли на території Рівненської області: «Євсеєм», «Солов'єм» і «Косом».

Незважаючи на значний удар, нанесений нашими органами в 1949 році по оунівському підпіллю, ватажки банд вживають усіх заходів до підняття на належний рівень станиці (осередки у селах) як основи організаційної побудови. ЦА КДБ РБ. Д. 740. Ч. 2. Л. 14-20 (26, с. 399-404).

Не минуло й місяця радянської окупації Берестейщини, у золотому вересні 1939 р., як каральні органи вже виявили «ворогів народу», зокрема

законспірованих українських націоналістів. Так, нарком внутрішніх справ БРСР, відомий кат білоруського народу, Лаврентій Цанава 12 жовтня 1939 р. доповідає першому секретарю ЦК КП(б)Б П.К. Пономаренкові про те, що в районному містечку Івацевичі викрито «члена української націоналістической організації» І.С. Гречановського (родом з Полтавщини, колишній «петлюрівець»), який на слідстві назвав ще 19 чоловік, які належали до цієї організації (26, с.15). А в донесенні від 27 жовтня цьому ж адресатові Л. Цанава повідомляє, що на основі показань Гречановського «21 и 22 октября нами была произведена операция, в результате которой подвергнуты аресту»: Сухін І.Я. (родом із Херсона, «бывший капитан петлюровской армии»), Короткий І.П. (родом з Чернігівщини, колишній «унтерофіцер петлюрівської армії»), Кугот І.С. (із Запорізького повіту, в іншому документі він фігурує як Кочуб), Шкабой А.М. (із Подільської губернії, «служил в белых бандах Петлюры и Вдовиченко»), Николаєнко Д.В. (із Курської губерні, теж «петлюрівець»).

З інших документів довідуємось про нові «разоблачення», арешти (26, с.19-21). У довідці НКВД від 27 липня 1940 р. «О ликвидированных контрреволюционных украинских националистических организациях» значиться 21 чол. у Логшинському та Іванівському районах Пінської обл.

Цанава по інстанції інформує, що філіали «Украинской националистической организации» (УНО) діяли в Барановичах (керівник – «петлюрівський полковник Рукін»), у Кобрині (керівник – «петлюрівський полковник Щадрін»). А в «спецсообщении» – що в селі В. Болоти Кобринського району «в сельпо проникла группа националистов во главе с председателем сельпо Григоруком..., братьями Шварко» (26, с.28).

У першу чергу «підмітали» колишніх вояків Української Народної Республіки, які з дозволу польських властей осіли на «Східних кресах» Речі Посполитої і досі перебували поза досяжністю радянської каральної машини. Їх найлегше було виявити серед місцевого населення, мстиві костоломи вмить приступили до звичної роботи.

Як видно із опублікованих документів, органи безпеки приділяли в 1939-1941 рр. надзвичайно велику увагу т.зв. українському питанню: на облік брались і ретельно вивчались усі можливі (навіть просвітні, спортивні) українські організації та їх учасники як на підконтрольній радянській владі території, так і за рубежем. Так, у двох спеціальних «развед-сводках НКВД БССР», підписаних Лаврентієм Цанавою, Першому секретарю ЦК КП(б)Б П.К. Пономаренкові під грифом «совершенно секретно» наводяться добути спецслужбами дані про діяльність у світі (тобто й за межами СРСР) українських товариств, організацій, окремих осіб, їх адреси. Додано табличку

«Краткие статистические сведения об украинцах на территории Германии», але сюди чомусь віднесені лише Підляшшя, Лемківщина, Надсяння! По кожній згаданій етнічній українській території зазначені її площа, загальна кількість українців, кількість сіл з переважаючим числом українського населення. Далі подані «адреса известных украинских националистических организаций за границей» (правда, в цей перелік попала незначна їх кількість – усього сім: в Берліні, Празі, Братиславі, Загребі, Нью-Йорку, Канаді, Бразилії). У список «Украинская националистическая пресса» попали назви газет, що виходили в Парижі, Пряшеві (Словакія), Празі, Нью-Йорку та ін., навіть у Манжурії (м. Харбін), Керестурі (Югославія), в Буенос-Айресі, Курітібі (Бразилія), Нью-Йорку, Саскатуні (Канада), Кракові. Йдеться в документі й про зв'язки українських організацій з іншими, зокрема з польськими (26, с.23-27). Дивно, що й білоруські спецслужби були залучені до збирання інформації про діяльність закордонних українських організацій.

Окремим повідомленням Л. Цанава інформує П.К. Пономаренка про «розкриття групи українських націоналістів (Григорук, брати Шварко) у селі В. Болоти Кобринського району Брестської області. Не відомо, як Григоруку Олександрову вдалось уникнути розправи, оскільки він згодом згадується як співучасник «терористичного акту» в цьому ж селі 24 серпня 1944 р. Імена братів Шварко не названі, тому неможливо встановити, хто саме тут мається на увазі. У гебістських документах фігурує кілька осіб під цим прізвищем. Наприклад, Шварко Григорій Романович, 1901 р.н., за Польщі відбував покарання в концтаборі Березі Картузькій, у 1939-1940 рр. працював учителем і директором неповно-середньої школи, у березні 1941 р. був арештований органами НКВД як керівник оунівської організації. Несподіваний напад німців на СРСР дав йому можливість уникнути розстрілу, вийти на волю. Характеризується гебістами як «ярый націоналіст» (26, с.409). Під час німецької окупації Шварко Г.Р. був головою Українського допомогового комітету в Кобринському районі.

Попри те, що документ досить малограмотний (перекручені власні назви, наприклад, замість Керестур – Жерестур, Пряшів – Прешев, Подляшна, Сенщина і под., в однорядних випадках вказуються то міста, то лише держави), малоінформативний (тоді в світі діяли сотні українських товариств, об'єднань, організацій, відповідно виходила й велика кількість газет, журналів, тут же згадується лише мізерна їх кількість), він свідчить про увагу, яка в Радянському Союзі приділялась українському питанню, про підготовку до серйозного, безкомпромісного поборювання українства, коли навіть білоруський Комісаріат внутрішніх справ був залучений до збирання інформації в цьому плані глобального характеру.

Почалися масові арешти й висилка підозрілих осіб. Пощастило тим, кого для проведення слідства затримали в тюрмах Бреста, Кобриня: несподіваний напад і стрімкий наступ німців унеможливив криваву розправу гебістів над в'язнями, як це трапилось у Львові, Луцьку та інших містах Західної України. Члени ОУН, що перебували у брестській тюрмі, залишилися живими. У цьому контексті цікавим є лист оглядового характеру в ЦК КП(б)Б начальника «оперативного пункту НКВД» Головнього, який характеризує настрої населення Домачівського району Брестської області напередодні війни. Автор стверджує: білоруси повністю лояльні до радянської влади; євреї безумовно за радянську владу, поляки однаковою мірою ненавиділи і нас, і німців; українці-націоналісти «активно готували удар в спину» (26, с.33). Повідомляє, що ним же була «вскрыта повстанческая украинская организация» в кількості 15 чол., обидва керівники якої були «нами изъяты и направлены в Брест, готовилось изъятие остальных, но война перепутала все карты». «Оба бежали», повернулися додому (26, с.35).

Заслуговує уваги спостереження Головнього, що все населення «пророчило приближение надвигающейся «грозной тучи», прямо говорило про войну, запасалось сухарями, сіллю («За несколько дней до начала войны в магазинах не было уже ни килограмма соли» (26, с.33).

Війна дійсно переплутала всі карти, але нагляд за українськими націоналістами не припинявся ні на хвилину навіть під час німецької окупації. Так, Білоруський штаб партизанського руху 15 грудня 1942 р. дає завдання капітану держбезпеки Дроздову, якого направляли для підпільної роботи в Брестську обл. – серед іншого і «установление деятельности украинских националистов» (26, с.35).

Поступово з часом ліси Берестейщини, Пінщини наповнилися радянськими партизанами. Коли читаєш звіти, донесення по інстанціях партизанських командирів та комісарів, складається враження, що вони не стільки займалися боротьбою проти німецьких окупантів, скільки нищенням «українських націоналістів». Зрештою, це було й набагато легше: заходили в село, розстрілювали беззбройних військовоздатних чоловіків, грабували населення – «конфісковували» майно як воєнну здобич (так і писали – «трофеи»).

З місць надходила, бувало, досить об'єктивна інформація про діяльність українського руху опору. Так, у доповідній записці лейтенанта держбезпеки Г.Т. Прокудіна начальнику Білоруського штабу партизанського руху П.З. Калініну в січні 1943 р. стверджується, що «основную агитационную работу украинские националисты проводили за создание украинского национального государства... Позднее, когда оуновцы развернули большую

работу по созданию Украины как государства... немцы арестовали костяк националистов, после чего оуновцы находятся в подполье»(26, с.37).

Однак могутня пропагандистська машина комуністичної партії з метою компрометації українського національно-визвольного руху настирливо впроваджувала в свідомість як своїх громадян, так і зарубіжних дивовижно обличне поняття «німецько-українські націоналісти».

Спецагент Мурах у записці в ЦК КП(б)Б від 13 березня 1943 р. з Берестейщини повідомляє: «В деревню часто является какой-то украинец с маленьким флажком, одна половина светло-голубая, а другая – светло-желтого цвета, и рассказывал ужасы, которые делались и делаются в Советском Союзе. Самое сильное впечатление произвело на крестьян то, что в советском колхозе все умирают с голоду, что матери едят детей...» (26, с.38-39).

А хіба, скажем, це була неправда? Мені пригадується розповсюджувана в часи німецької окупації брошура «Весело жити в СРСР – багато кумедного там». Можна уявити, який потворно-смішний образ нашої країни тут був представлений. Більшовики ж старанно ховали від людських очей свої злочини. Комуністичне революційне гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» в пропагандних матеріалах перефразовувалось: «Голодранці всіх країн...» Ось чому радянська влада, повернувшись, недовірливо ставилась до «звільнених» громадян, чиновники записували в документах: «Был на оккупированной территории» (наприклад, як у моєму військовому білеті) чи «соприкасался с буржуазной пропагандой».

У жовтні 1943 р. командир і комісар партизанського загону ім. Суворова Пінського з'єднання в спеціально підготовленому звіті «О пленении и уничтожении разведчиков украинских националистов» (26, с.39) інформують, коли (в яких числах), де і скільки «українських націоналістів» було виявлено і знищено. Виходить, відповідна керівна інстанція цікавилась не стільки результатами підривної діяльності партизанів проти німецьких окупантів, скільки їх боротьбою проти націоналістів.

До речі, хто міг потрапити під підозру як розвідник і відповідно бути знищеним, наведу випадок із свого села. В одного з господарів на подвір'ї розстриножився кінь і зник в невідомому напрямку непоміченим. Дядько, взявши вуздечку і торбинку вівса для приманки, пішов попід лісом шукати коня. Наткнувся на партизанів. Вони запідозрили, що він під виглядом пошуків коня насправді ж вистежує їх. Ніякі виправдання не допомогли. Заткнувши йому рот кляпом, щоб не чути було крику, прикінчено чоловіка, труп замаскували хмизом, опалим листям. Пропала безслідно людина. Лише після війни від деяких учасників чи свідків події односельцям стало відомим це вбивство та його перебіг.

Але превентивні, попереджувальні заходи не в силі були зупинити наростання українського збройного повстанського руху на Берестейщині. Не пройшло й місяця після цитованого вище звіту про виявлених і знищених націоналістів-розвідників, як секретар Пінського підпільного обкому КП(б)Б, уповноважений по партизанському з'єднанню Пінської області Олексій Охримович Клещев шле телеграму в БШПР про те, що «український націоналістичний центр» «заслал» на Пінщину групу націоналістів у кількості 76 чол., яка «втягнула в свою організацію командира партизанського загону ім. Суворова Лукашука Бориса і 5 бійців бригади ім. Молотова», причому Лукашук розстріляв комісара загону і чотирьох партизанів (26, с.40).

Лукашук Борис Костянтинович (1901 р.н.) немало стривожив і налякав керівництво Пінського партизанського з'єднання і Білоруський штаб партизанського руху (БШПР), його ім'я в різних контекстах фігурує в багатьох звітах, донесеннях. Лукашук був призначений командиром «пінським керівництвом», насправді виявився, як стверджували спецслужби, націоналістичним агентом, намагався перевести на бік націоналістів підпорядкований йому загін ім. Суворова. І він, і його прихильники, і вся заслана з Волині націоналістична група, за донесенням Клещева, були оточені і знищені надійними партизанами (26, с.40).

У 1975 р. (тобто аж через 32 роки) слідчим відділом Берестейського КДБ поново розслідувалась ця справа. У висновку, між іншим, зазначено, що за наказом Лукашука партизани його підрозділу в одній із землянок в урочищі біля села Великі Болоти Кобринського району вбили комісара Михайловського, командирів взводів Козирєва і Михайлова, командирів «отделений» Єршова і Снідка. «Б.К. Лукашук и другие лица... являлись украинскими националистами, имели связь с украинским националистическим подпольем». Документів проведеного партизанами в 1943 р. розслідування слідчою комісією не виявлено (26, с.452).

Не зайвим буде, вважаємо, тут згадати інший аналогічний випадок. Бойко Андрій (на псевдо «Єрмак», про нього мова йтиме далі) спочатку, за переказами, був у червоній партизанці, брав участь у їх рейдах на мирні села, затим, перейшовши до УПА, став дошкульним для більшовиків польовим командиром. Німці, як відомо, своїми безглуздими й по суті жорстокими діями часто створювали такі ситуації, що людині не було виходу – доводилось брати зброю й чинити опір у будь-яких умовах, тому й траплялось, що українські патріоти в силу обставин опинялись у рядах радянської партизанки.

23 травня 1943 р. секретар ЦК ЛКСМБ К.Т. Мазуров надсилає в БШПД телеграфне повідомлення про те, що в Янівському районі Пінської області

«партизанскими отрядами им. Лазо и Кутузова» знищений загін націоналістів у кількості 300 чол. (26, с.41). Через тиждень командир партизанської бригади «Советская Белоруссия» П. Томилов надсилає переможну реляцію, що «партизанскими отрядами проведена операція по разоружению и истреблению 100 националистов» (26, с.43).

Оскільки в наведених вище повідомленнях не вказуються якісь конкретні обставини, дані (назви населених пунктів, власні втрати, вилучену зброю і под.), то ці аж так заокруглені цифри (швидше всього свідчать про те, що цими «націоналістами» могли бути звичайні військовоздатні селяни, на яких виміщали свою злобу і заробляли «очки» червоні терористи), разом з тим вони говорять про загрозливе для більшовиків посилення українського визвольного руху, про те, яку увагу партійні верховоди приділяли його поборюванню. Адже «агенти націоналістів» виявлялись навіть у самому партизанському керівництві (як у випадку з Борисом Лукашукі).

У цьому ж місяці в центральні органи з кількох джерел надходить повідомлення, що за 35-65 км на південному сході від Кобриня в кількох селах «разместился отряд националистов-бандеровцев», командир партизанського з'єднання Пінської обл. «тов. Клещев просит прислать агитационные материалы, разоблачающие украинских националистов» (26, с.46).

Цікавою в цьому контексті є розгорнута «спеціінформація» начальнику центрального штабу партизанського руху П. Пономаренкові. У ній містилася характеристика бандерівців: «Это наиболее влиятельная организация среди националистически настроенной части населения. Численный состав организации не установлен. Основную ориентацию во внешней политике бандеровцы ведут на Америку. Отряды бандеровцев... дерутся с немцами... их немец гонит и сжигает их села (26, с.47). Ця правдива інформація виглядає навіть дивною на фоні більшовицької оближної пропаганди, яка посилено вбивала в голови населення ідею, що бандерівці – німецька аген-тура. Повідомляється далі про переговори командира партизанського загону особливого призначення А.П. Бринського з представниками бандерівців про спільні дії проти німців. Однак з подальшого викладу перебігу взаємодії між обома таборами (радянським і бандерівським) довідуємось, що червоні, вірні своїй натурі, не відмовлялись від підступних дій. Наприклад, бандерівці на прохання партизан в березні 1943 р. звільнили з Ковельського концтабору військовополонених, іншим разом бандерівці й партизани спільно виконали кілька операцій. Однак у той же час «путем провокаций партизанам удалось натравить немцев на полицию», у результаті чого «много полицейских, в том числе и бандеровских, было арестовано и расстреляно» Относительное примирение между партизанами и бандеровцами продолжалось до весны

1943 г. Позже... отряд Герасимова поймал группу националистов с оружием, часть из них, в том числе и их главаря, расстреляли, затем командир группы одного из отрядов... изнасиловал девушку националистку». Ось вам і результати співпраці з більшовиками в ім'я перемоги над спільним ворогом – фашистами! Не дивно, що, отямившись від такої «дружби», через такі ексцеси бандерівці стали «совершать вооруженные налеты на партизан». Авторы «спецінформації» повідомляють також, що бандерівці встановили зв'язок з білоруськими націоналістами, їх делегації кілька разів їздили в Білорусь на зустрічі з білоруськими «нацдемами» в 1942 і 1943 роках. Мельниківці, яких очолює «немецкий ставленник, инженер-электрик Мельник», серед народу ніякого успіху не мають. Націоналістична організація «бульбовцы», яку очолює «некто Боровец», нараховує до 25 тис. чоловік.

«Бульбовцы, – стверджують автори «спецінформації» П. Калінін і П. Шмаков, – это разнузданная банда авантюристов... действуют в лесах и деревнях между Костополем и Ровно. Нападают на партизан. 6.4.43 г. в д. Бутейки Степановского района бульбовцы в количестве 503 чел. напали на бригаду тов. Бринского». Згадується авторами і «безидейная, анархистского направления бандитская группа зеленцов».

Таким чином, цитована нами вище «спецінформація» (26, с.46-51) являє собою своєрідний з позиції радянських розвідорганів огляд і характеристику націоналістичних рухів на західному Поліссі. Важливо підкреслити, що тут досить об'єктивно стверджується, що бандерівці мають найбільший вплив і підтримку серед населення, ведуть боротьбу проти німців, поки що ці чекісти-інформатори не називають їх бандитами, а їх загони – бандами, ще не використовують придуманий брехливою радянською пропагандою термін «німецько-українські націоналісти». Навіть згадуються випадки взаємодії, які вищим партійним керівництвом, як відомо, були суворо заборонені.

З бігом часу в секретних донесеннях з місць по інстанціях, як ніби з поля бою, фігурують факти, які свідчать про поступове і нестримне посилення націоналістичного збройного руху, який став неабиякою загрозою для радянських партизанів, наприклад: «В лесу под с. Каливицей сколачивается группа националистов в количестве около 200 чел.» (26, с.51).

«Националисты продвигались через Хотешов, Островок, Черче, Ольбль в количестве 150 человек» (26, с.5).

Правда, червоним слідопитам кожен селянин здався націоналістом:

«С 18 на 19 августа 1943 года группой бойцов... было расстреляно два человека (мужчина и женщина), т.к. они оказались явными шпионами националистов» (26, с.53).

«Нашими силами... было намечено произвести хозяйственную операцию в р-не Щедрогора. При исполнении операции [тобто під час проведення грабежу] были обстреляны группой националистов численностью 17 человек» (26, с.54).

Командування партизанської бригади ім. Молотова звітує, що 27 серпня 1943 р. у результаті боїв об'єднаними силами під командуванням М. Герасимова «националисты были выбиты из 15 населенных пунктов. Уничтожено 100 националистов, одна паровая мельница, склад с зерном...» (26, с. 63). Згадка про «паровую мельницу» і «склад с зерном» не залишає сумніву, що знищеними «націоналістами» були беззбройні сільські хлопці, інакше нападники похвалилися б здобутими трофеями (кількістю гвинтівок, автоматів, патронів і под.).

А ось командування загону ім. Суворова (командир Істомін, комісар Чубарєв, начальник штабу Коробкін) переможно звітує, що в с. Черче «уничтожено более 20 чел. националистов и сожжено до 50 жилых домов. При горении каждого дома были огромные взрывы патронов и гранат...» (26, с.63). Прикрита цією брехнею правда полягає в тому, що нападники налетіли на село, підозрілих постріляли, хати попалили, тому що, мовляв, вони були начинені гранатами й патронами. Партизани чомусь не додумались забрати всю цю амуніцію для свого вжитку, а вже потім підпалювати. Ці ж автори 20 жовтня 1943 р. знову повідомляють, що в селах Деревок і Пневно було вбито 10 націоналістів, «взяты небольшие трофеи... было сожжено до 30 вражеских домов... в каждом доме рвались патроны и гранаты» (26, с. 64).

Майже обов'язковою складовою звітів командирів більшовицьких партизанських загонів є відомості про сили, дислокацію та пересування націоналістичних загонів, бойові зіткнення з ними, наприклад (див.26, с. 65-68): «Объединенные силы бригады [ім. В. Молотова] участвовали в бою с националистами в районах дер. Пневно, Форники, Вулька Гребешовская. Уничтожено 10 националистов, ранено 6» (22 жовтня 1943 р.).

«Группа бойцов... выгнала националистическую группу с националистической деревни Повитье» (26 жовтня 1943 р.).

«... было установлено из сведений связных и по данным разведки, что в д. Ласицы прибыли националисты в количестве 300 человек» (29 жовтня 1943 р.).

«За последнее время в Столинский и Пинский районы наглядно замечено просачивание боевых групп и отрядов украинских националистов (так наз. УПА, Украинская повстанческая армия). Националисты достигают деревень: Глинка, Могильное, Жилкино, Нечатово, Хведоры, Остров,

Городная» (1 листопада 1943 р.). Далі повідомляється, що в с. Острів загін ім. Кутузова вів бій, у якому вбито 19 націоналістів.

А ось при виконанні «хозяйственной операции» (термін цей означав звичайний грабунок селян) в с. Черче «група наших бойцов наскочила на засаду украинских националистов», у результаті чого втрачено одного бійця (1 листопада 1943 р.).

Незабаром це питання набирає такої ваги, що командири загонів складають спеціальні звіти про діяльність «українських націоналістів». Зокрема повідомляється, що на загін ім. Костюшка «напало и окружило 170 чел. националистов», але група прорвала оточення, втративши лише одного бійця, один отримав поранення» (26, с.70).

24 листопада 1943 р. командир загону ім. Т. Костюшка Пінської бригади надсилає донесення, що в с. Любязь знаходиться «300 человек националистов», просить допомоги (26, с.73-74).

Невдовзі цей же командир (Вархоцький) сигналізує, що силами його підрозділу ліквідоване місце «скопления» націоналістів, але через два дні повідомляє вищі інстанції, що в селах Лахвичі, Проходи і Любешів «находится до 100 украинских националистов» (26, с.76-77).

Однак цікаво: Вархоцький, командир загону ім. Костюшка, від 26 листопада повідомляє, що «скопление» націоналістів у с. Любязь ліквідоване, а 1 грудня (через 4 дні) звітує, що в цьому ж селі «бойцы нашей заставы... напоролись на засаду националистов», у результаті чого загинули Беньковський, Невінський, Гандер і Дубенецький (26, с.77).

Начальник штабу загону ім. Т. Костюшка 13 грудня 1943 р. надсилає донесення, що в с. Деревок прибула «ожидаемая националистическая помощь в силе больше 500 человек. С собой имеют 2 пушки» (26, с.81).

Інакше кажучи, хоч інформація в звітах плутана, явно не достовірна, тут багато «туфти», однак у цілому вона відображає ту криваву дійсність, у якій перебувало українське село.

Наскільки велике значення надавалось боротьбі радянських партизан проти націоналістичного збройного руху, може свідчити наказ командування партизанської бригади «За Родину» про оголошення подяки «за проявленую бдительность и находчивость» командир розвідки, що «по пояс у воді» переслідував озброєного втікача, який відстрілювався, «дерзко принял поединок, сразив врага из автомата» (26, с.83). Наказ оголошено всьому особовому складу бригади урочисто перед строем.

Усі ці дані в партизанських донесеннях вищим партійним босам про кількість націоналістів, безперечно, перебільшені, але вони свідчать, що сили національно-визвольного руху, незважаючи на його поборювання як

німецькими окупантами, так і радянськими партизанами, неухильно зростали, охоплювали нові й нові регіони Берестейсько-Пінського Полісся. До кінця 1943 р. повстанським збройним рухом був охоплений весь південь Берестейської та Пінської областей (ці адміністративні одиниці в 1954 р. були об'єднані в одну – Берестейську). Так, у звітах про діяльність оунівських боївків, складених бандерівською референтурою «Заграва», фігурує багато сіл, хуторів, біля яких відбулись збройні сутички українського підпілля з «червоними», німцями, поляками, починаючи від Дивинського району Брестської області на заході і кінчаючи Давид-Городоцьким районом на самому сході Пінської області. Найбільш часто збройні конфлікти трапляються у широкій смузі, яку зараз розділяє білорусько-український кордон на Поліссі (26, с. 84-100). На чільне місце по кількості подій виходить Дивинський та прилеглі до нього райони. Наведемо для прикладу лише деякі факти із досить розгорнутого звіту, складеного бандерівською референтурою:

16.XI.43 р. 14 червоних приїхали в Дивин, забрали 8 коней, напились самогону й повернулись назад;

дивинська поліція разом з німцями втікла в Кобрин;

15.XI.43р. місцева боївка ходила в с.Повітьє, допомогала забрати своє майно сім'ям, які перейшли до УПА, рятуючись від червоних;

у с. Радостово (нині Дорогичинський район) червоні під виглядом УПА виявляють націоналістів;

цілий тиждень місцева боївка стаціонує в Дивині, населення із щирою радістю приймає бойовиків;

1.XII.1943р. німці із Мокран і Ратно і польська поліція вели перестрілку з червоними, спалили 5 хат;

4.XII.1943 р. червоні із Куприка в кількості 20 чол. грабували людей;

22.XI.1943 р. німці спалили Кортеліси і постріляли всіх жителів;

5.XII.1943 р. в с.Бихів приїхали червоні, біля 50 чол., більшість поляки. Сильно пограбували селян;

27.XI.1943 р. в с. Бірки приїхали червоні, застрелили одного господаря з жінкою, господарство спалили, забрали чотирьох своїх сексотів, які ховались від повстанців;

у с. Горки червоні мають свій опорний пункт, це село бомбують німецькі літаки;

6.XII.1943 р. червоні в кількості 180 чол. напали на Дивин, убили повстанську зв'язкову, пограбували селян;

7.XII. 1943 р. в с. Леликове відбулась сутичка повстанської боївки з вп'ятеро переважаючими силами червоних. Боїварі відступили без втрат;

4.XII.1943 р. німецькі літаки бомбували табір червоних у селах Радостове і Сваринь;

20.XII.1943 р. червоні в кількості 150 чол. напали на с. Вілька Пнівненська, пограбували селян. Під Седлищами на них зробив засаду відділ УПА. Червоні залишили 6 возів награваного. Все відбите майно боївка повернула потерпілим людям. З боку повстанців 1 убитий, 5 поранених;

18.XII.1943 р. червоні в кількості 250 чол. напали вночі на с. Ляховичі Дорогичинського району, в якому перебувала бандерівська боївка. Повстанці змушені були вийти із села. Червоні пограбували селян, спалили півсела, вбили 25 чол., 15 поранили, 10 забрали з собою, вбито 1 повстанця;

у Дорогичинському й Антопільському районах німці спалили Новосілки, Гурка, Білки, Закозель та багато інших... (26, с.95-99).

На цій території ще панують німці і червоні, сюди проникають поки що чисельно невеликі повстанські боївки, які не в силі чинити відвертий опір навіть радянським партизанам, не можуть узяти під захист безборонне місцеве населення, яке в цій веремії несе величезні жертви.

Між тим наближався фронт, співвідношення воюючих сторін після «звільнення» цього регіону зовсім зміниться. Влада усвідомлювала, що боротьба із українським збройним рухом буде довгою і непростою. У деяких місцевостях, де проживало польське населення, діяли й невеликі загони Армії крайової. Одним із важливих завдань радянські каральні органи ставлять проникнення в середовище противника. Командуванню партизанських бригад і відділів надходить директива – «насадить свою агентуру в українських и польських націоналістических организациях и соответствующих населенных пунктах... из украинцев и поляков, проживающих на территории Брестской области» (26, с.100).

Ця агентура впроваджувалась різними методами. Забігаючи наперед, відмітимо, що й бандерівська розвідка не дрімала. Виявлені агенти, секоти знешкоджувались. Державні ж інституції, підконтрольні їм засоби масової інформації всіма можливими каналами розповсюджували крикливий пропагандний лемент з приводу «звірячих бандитських убивств мирних радянських громадян».

У міру наближення фронту, близького вже звільнення території Західної Білорусі, зокрема Берестейщини від німецьких окупантів майже як обов'язковий компонент у партизанських звітах присутня інформація про наявність у тих чи інших населених пунктах українських націоналістів, їх кількість, перебування, результати боротьби з ними. Нерідко створюється враження, що основне вістря боротьби було спрямоване проти українських повстанців, а не проти окупантів та їх пособників. Ось деякі фрагменти із тих повідомлень:

«... в с. Деревок прибыло около 150 человек националистов» (26, с.102). Буквально через чотири дні, 8 січня 1944 р., це ж джерело повідомляє: «...националисты украинские находятся в с. Деревок в силе около 200 человек» (26, с.103).

В доповідній записці за січень 1944 р. секретаря Пінського підпільного обкому КП(б)Б «О проделанной работе по уничтожению националистических формирований» констатується, що «украинские националисты засылают свою агентуру на территории Дрогичинского, Ивановского, Жабчицкого и Пинского районов», зокрема «группу своих офицеров до 126 человек для развертывания работы в этих районах» (26, с.104). Далі йдеться про те, що в східні райони Пінської області – Давид-Городоцький, Лунінецький, Ленінський і Ганцевичський «в крестьянской одежде» заслано 18 агентів, із яких 9 були піймані і знищені (26, с.105).

У переможних репортажах про знищення націоналістів вгадуються просто невинні жертви серед мирних селян. Ось, наприклад, 28 січня 1944 р. були «задержаны и разоблачены шпионы националистов 2 чел., возвращались из гор. Бреста в дер. Самары. Отобрано: 11 центн. соли, 30 литров керосина, 10 кг гвоздей, две лошади с упряжью» (26, с. 106). Можна тільки здогадуватися про «шпигунську» долю цих нещасних, які наважились поїхати далеко в місто, щоб дістати й привезти своїм землякам украй дефіцитні в той час товари. В іншій «довідній записці» від 1 квітня 1944 р. констатується, що «в селе Повитье арестовано и расстреляно 6 человек националистов и близких им родственников с конфискацией всего движимого имущества» (26, с.114). Партизанська «спецгрупа» зайшла в село і за чийсь доносом з ходу провела каральну акцію. Але якщо бандерівці виявляли такого донощика й знищували (адже це була війна!), то більшовицька пропаганда на весь світ зчиняла лемент про звіряче вбивство невинних радянських громадян.

Потрібно тут зазначити, що в звітах, доповідних записках командирів, комісарів партизанських загонів учасників українського збройного підпілля називають просто націоналістами, навіть не замовчують факти сутичок німецьких карателів з УПА («начавшиеся экспедиции немецких карательных отрядов против националистов»). Або констатація таких фактів: «... немецкие власти устраивали польские полицейские участки с задачей борьбы против украинских националистов...» (26, с.122); «... появилась банда в количестве 80 человек, которая вооружена советскими автоматами, винтовками и ручными пулеметами...» (26, с. 135). То вже після «звільнення» цієї території офіційні (державні) засоби пропаганди незмінно іменували вояків УПА бандитами, німецькими пособниками, «українсько-німецькими

націоналістами», підкреслюючи, що вони озброєні німецькими фашистами і перебувають у них на службі, є гітлерівськими агентами.

Території Пінської і Брестської областей були звільнені від німецьких окупантів літом 1944 р. (Пінськ – 14 липня, Кобрин – 20 липня, Брест – 28 липня). З цього часу характер боротьби влади з націоналістичним збройним опором, з одного боку, і умови боротьби самої УПА, з другого, стають зовсім іншими. Великого значення, як уже нами зазначалось, каральні органи надавали проникненню в націоналістичне середовище своєї агентури, хоч, як виявляється, це було для них дуже нелегкою справою. У своєму звіті від 17 липня 1944 р. заступник командира партизанської бригади Аюстов визнає: «Наши попытки ввести в среду националистов своих людей не увенчались успехом, т.к. они слишком конспиративны, быстро разоблачали наших людей» (26, с.160).

Звільнення від німецької окупації території Західної Білорусі створило не тільки інші, а й до певної міри несподівані для сторін умови боротьби підпілля з владою. Виникла своєрідна парадоксальна ситуація: радянське керівництво сподівалось, що вогняний вал фронту випалить, очистить від націоналістичних, загалом невеликих за чисельним складом збройних формувань, оскільки навіть їх дислокація на основі розвідданих командуванню фронту була відома нібито загалом. Однак трапилось протилежне: частини УПА в міру наближення фронту добре законспірувались, у результаті в цілому не понесли відчутних втрат особового складу, водночас скористались цим, щоб поповнити свої арсенали: адже зброя, стріливо валялись буквально під ногами. Крім того, звільнились від червоних партизан, які зразу ж були задіяні радянською владою, заліснені й заболочені місця, недоступні для проведення урядовими силами масштабних каральних операцій. Цей своєрідний вакуум став швидко заповнюватись повстанськими силами, їхній вплив став моментально поширюватись. Цьому сприяло й те, що місцеве населення з страхом ставилось до радвлади, розуміючи, що все військовоздатне населення моментально буде мобілізоване й кинуте у вогонь боротьби за режим, який не віщував нічого доброго. І ось в умовах страху, невпевненості, якогось примарного очікування спасіння бандерівські гасла незалежної України, їхні твердження, що більшовицька сила видихнеться, зрештою солдати, побачивши на Заході інше життя, не захочуть далі терпіти комуністичний гніт, лягали на серця посполитого люду.

Найпершим заходом радянської влади, що почала створювати свої структури на щойно звільненій території, була організація т.зв. польових військкоматів, реєстрація чоловіків призовного віку, затим кампанія призиву їх в армію і фактично без належної підготовки відправка на фронт. Наслідки

цього для представників військового відомства, яке до цього мало справу із давно застрашеним радянським населенням східних областей, яке покійно збиралось на призивні пункти і відправлялось ненавченим та необмундированим під німецькі кулі, були вкрай несподіваними: покликані «виконувати свій патріотичний обов'язок» поліщуки – пішли в ліс!

Щоб проілюструвати цей факт, процитуємо деякі з документів під грифом «секретно», донесення спецорганів. Наприклад, у доповідній записці секретаря Дивинського райкому КП(б)Б Індюкова секретарю Брестського обкому М.Тупіцину констатується, що 30 липня 1944 р. «при сборе мобилизованного населения из Дивина Брестской области для отправки из 700 чел. явилось 50 чел.» (26, с.165).

Секретар Брестського обкому М.М.Тупіцин, інформуючи керівництво республіки «про котрреволюційні формування» на території області, вказує і на факти дезертирства. Наприклад, «в Оссовском с/с Дивинского района были вручены повестки 114 призывникам для явки их на призывной пункт. Все они ушли организованно в лес» (26, с.178).

В інформаційній записці (листопад 1944 р.) завідувача оргвідділом ЦК КП(б)Б В.І.Закурдаєва про «действия банд украинских националистов в районах Брестской области» також ідеться про масове дезертирство, наприклад: «В Антопольском районе из 841 человека призвано только 225...» (26, с.191). «Так по Дивинському району из 648 человек, подлежащих призыву на 21 ноября, явилось в райвоенком только 140 человек» (26, с.191).

Слід відмітити, що навіть серед тих, які з'явилися на збірні пункти і вже знаходились у поїздах, що відправлялись на фронт, було немало втікачів. Так, у своїй «інформаційній доповідній записці» секретар Логішинського райкому (Пінської області) Ф.С.Михайлович інформує обласний відділ ЦК КП(б)Б: «На сборные пункты не явилось до 700 чел. военнообязанных, особенно сбежали при движении эшелонов до места назначения, независимо от того, что в период мобилизации проведена и сейчас проводится политвоспитательная работа среди населения» (26, с.170).

Не дивно, що повстанські формування надзвичайно швидко збільшувались, опановували значні частини Пінської та Брестської областей, почувались навіть господарями на цих територіях, встановлювали свою адміністрацію. У багатьох населених пунктах, доповідає Я.У.Індюков, «бандиты появляются ежедневно не только ночью, но и днем» (26, ст.186). «Эти банды открыто появляются в Повитьевском, Осовском, Леликовском и Хабовичском с/советах». В іншому звіті Я.У.Індюков повідомляє «Уничтожают советский актив» (26, с. 164).

У доповідних записках радянських спецслужб та розвідорганів постійно фігурують навіть загрозливі для влади факти. «За последние дни (літо 1944 р.) у них имеется большое пополнение... за счет населения, укрывающегося от мобилизации в Красную Армию», – з тривогою інформує Індюков секретаря Брестського обкому ВК(б)Б (26, с.164). Появились великі повстанські загони, чого раніше не було. Так, командир «спецгруппы» молодший лейтенант держбезпеки В.Я. Тимофєєв у своєму звіті вказує, що «националистическая организация украинцев» у Дивинському районі мала в своєму розпорядженні «вооруженный отряд до 5 тысяч человек» (26, с. 74).

Не зважаючи на те, що були задіяні великі військові сили для боротьби з повстанцями (вишколені карателі проти сільських хлопців, не навчених, не обстріляних), досягти поставлених цілей не вдавалось. Секретар Брестського обкому КП(б)Б М. Тупіцин у доповідній записці на ім'я П.К. Пономаренка (секретаря ЦК КП(б)Б) повідомляє, що «сильная опер-чекистская группа войск НКВД в количестве 300 человек» у серпні 1944 р. розгромила повстанській загін «Орлика». «Но эта группа снова пополнилась за счет местного населения» (26, с.178).

Далі М. Тупіцин відверто визнає, що «у нас недостаточно вооруженных сил для постоянной борьбы с крупными бандитскими формированиями» (26, с. 178). І це при тому, що додатково до 600-700 чол. «оперативного полка войск НКВД... войсковые части выделили около 900 чел.» (26, с.178-179). Тупіцин на основі аналізу оперативної обстановки в Брестській області звертається до керівництва республіки з пропозицією: «В связи с тем, что подпольные украинские националистические формирования... имеют тесную связь с местным населением, которое их поддерживает и укрывает, а также старается сорвать наши мероприятия, мы вносим предложение о проведении массовой операции по выселению всех семей бандитов и связанных с ними...» (26, с.179).

У шифротелеграмі від 31 жовтня 1944 р. секретарю ЦК КП(б)Б П.К. Пономаренкові Тупіцин повідомляє, що батальйон під командуванням Бабанцева у кількості 250 чол. «не мог принять серьезных мер [у Кобринському і Дивинському районах] потому, что бандитов насчитывается около 800 человек» (26, с. 188). Секретар Брестського обкому просить направити в ці райони 265-й полк «с перенесением штаба полка из Бреста в район Кобрина» (там же).

Різні інформаційні звіти та доповідні записки відповідальних осіб, свідчать, що в 1944 р. розгорілись справжні широкомасштабні бойові дії на Пінсько-Брестейському Поліссі, причому з обох сторін брали участь крупні

угруповання. Для ілюстрації сказаного процитуємо деякі фрагменти мовою документів:

«С 18 на 19 ноября с.г. [тобто 1944] банда в количестве 200 человек напала на охрану Белоозерского канала...» (26, с.190).

«В Антопольском районе банда украинских националистов-бульбовцев в количестве свыше 80 человек приблизилась к районному центру – местечку Антополь и завязала бой с воинскими частями» (26, с.191).

«С 24 на 26 октября 1944 г. в с. Черняны... ворвалась банда «Ермака» в количестве 60 человек. Находившиеся в деревне красноармейцы были разогнаны» (26, с.192).

«Банда Ковальчука ворвалась в деревню Повитье и вела сильную перестрелку с находившимся там воинским гарнизоном» (26, с.193).

«22 октября с.г. в 11 часов дня банда в количестве 80 человек разгромила Горбахский сельсовет [Пінської області] и кооперацию» (26, с.196).

У постанові бюро Брестського обкому КП(б)Б від 2 листопада 1944 р. констатується, що «банды, которые насчитывают у себя около 600 человек, хорошо вооруженных, систематически нападают на деревни, сельсоветы, убивают и избивают партийно-советских работников...такое положение создалось в результате чрезвычайно слабой борьбы с бандитскими формированиями со стороны органов НКВД... в районе стоит только один батальон в количестве 230-250 бойцов, в то время как бульбовцев насчитывается около 600 человек, которые безнаказанно действуют в деревнях» (26, с. 198-199).

«15 октября [1944] банда в количестве 100-120 человек появилась в деревне Бельск Новоселковского сельсовета» [Брестської області], где находился уполномоченный райкома партии и райисполкома тов. Сафонов, проводивший в это время совещание с активом» (26, с.205). Актив розбігся, Сафонова затримали, однак йому «удалось бежать».

Із шифротелеграми Тупіцина П.К. Пономаренкові – Голові Раднаркому БРСР:

«18.11.44 г. в 14 часов на участке Радостово Днепробугстроя налетела банда свыше 200 человек». Цього ж дня «в Демидовщинском сельсовете Антопольского района проводился бой с бандитской группой в 80 человек» (26, ст.210).

Чим далі фронт відкочувався на Захід, тим впевненішими, зухвалішими і чисельнішими ставали повстанські загони, які фактично контролювали великі території Пінської та Брестської областей.

Так, М. Тупіцин у звіті Брестського обкому КП(б)Б в ЦК КП(б)Б від 25 листопада 1944 р. пише: «После прихода Красной Армии и восстановления

советской власти на территории Брестской области украинско-немецкие националисты [чи не вперше тут вжито цей абсурдний по суті вираз, який пропагандисти вже вживали в Західній Україні з «легкої» руки Мануїльського] стали на путь террористической бандитской деятельности УНРА, получившие свое распространение под названием «Бульбовцев», проявляют активность в Малоритском, Антопольском, Кобринском районах и особенно в Дивинском, где в целом ряде сельских советов работа сельских органов парализована» (26, с.213).

Серед населення панувало загальне переконання, що «Гітлер і Сталін – дві собаки», не хотіло служити ні одному, ні тим більш другому з них, тому таким масовим було дезертирство, повстанські відділи в сутичках з військами безпеки несли відчутні втрати, але особовий склад їх швидко поповнювався. У цілому непогано були озброєні, оскільки цього добра досить багато було залишено на полях бойових дій Червоної Армії з Вермахтом.

Влада не на жарт була перелякана, на боротьбу «з бандитизмом» були кинуті всі ресурси: крім військ НКВД, які, незважаючи на значну їх чисельність, аж ніяк не могли впоратись з повстанським рухом, були залучені армійські частини, швидко формувались «истребительные батальоны», насаджувалась місцева агентура, створювались «спецбоївки», які діяли під виглядом бандерівців чи бульбівців і виявились на перших порах досить ефективними, поки підпіллям не були розсекречені. Велику увагу державні органи приділяли масово-пропагандній роботі. Тепер уже навіть у засекречених документах ніхто не наважується й згадувати про колишні сутички унівців з німецькими карателями. У згаданому вище звіті Тупіцина фігурують уже, крім «українсько-німецькі націоналісти», і такі вислови: «верные цепные псы германских фашистов», в одну купу він згортає поліцаїв і повстанців, стверджує, що вони (націоналісти) «стоят целиком на позициях германского фашизма», «работают по заданию германской разведки» (26, с.212-213). Ці штампи стали постійними в засобах масової радянської інформації, у виховній роботі пропагандистів з населенням, у навчальних закладах. Наведено тут цікавий приклад того, якої трансформації зазнавали в чекістській інтерпретації випадки сутичок відділів УПА з німецькими карателями. Так, у Дивинському районі під час німецької окупації в повстанську засідку потрапив підрозділ гітлерівців, що поверталися з каральної експедиції. Операція була дуже вдалою, німці зазнали великих втрат, пограбоване ними майно та багато зброї, амуніції (стрілива) попало в руки бандерівців. По всіх навколишніх селах, навіть віддалених районах розійшлась слава про цей успіх, повстанці ним дуже пишались. А ось як командир спецгрупи лейтенант держбезпеки В.Я. Тимофєєв у своєму

донесенні народному комісару держбезпеки БРСР Цанаві зображає цей випадок: «В официальной связи с немецкими властями националисты не были, но власти их поддерживали... Установлен, например, случай в Дивинском районе бегства немцев от малочисленного и плохо вооруженного отряда националистов, и при этом они оставили большой обоз вооружения и боеприпасов. Не исключена возможность, что это было сделано специально с целью вооружить националистические отряды» (26, с.174).

Додуматись до такого: німці спеціально полізли в засідку, щоб бути побитими і внаслідок цього залишити зброю своїм нападникам – українським націоналістам!

Наскільки сильним був повстанський рух протягом 1944 року, свідчать численні документи – звіти, донесення, доповідні записки, постанови та ін. Найбільший клопіт приносив владі порівняно з іншими Дивинський район (нині в складі Кобринського району). 2 листопада 1944 р. була ухвалена Брестським обкомом КП(б)Б спеціальна постанова «О положении в Дивинском районе» (26, с.198-200). Тут констатується, що «банды, которые насчитывают у себя около 600 человек, хорошо вооружены, систематически нападают на деревни, сельсоветы, убивают и избивают партийно-советских работников... взрывают и сжигают мосты, дома и разрушают телефонно-телеграфную связь» (26, с.198). Деякі з них діють за 20 км від Бреста. Керманічі області бідкаються, що батальйон військ НКВД у кількості 230-250 бійців не може справитись з бульбівцями, просять керівництво республіки надіслати «дополнительно один полк внутренних войск НКВД» і дислокувати його в м. Пружани, а 265-й полк, розміщений у обласному центрі, перевести в район Дивина і Кобриня, зміцнити органи НКВД в області «за счет посылки дополнительно оперативно-чекистских работников» у Дивинський, Кобринський, Малоритський та Антропільський райони. З Пінської області в цей час теж надходить у Мінськ прохання «о выделении войск НКВД» (26, с.201).

Коротше кажучи, невдовзі після звільнення території Пінської та Брестської областей від німецьких окупантів весь південь цього великого регіону (Пінсько-Берестейське Полісся) був охоплений повстанським рухом, власне кажучи, він став домінуючим у багатьох місцевостях, навіть достатньо великі урядові збройні сили не в змозі були з ним справитись. Повстанці користувались якнайбільшою підтримкою місцевого люду. До речі, такий стан справ спостерігався саме на території, на якій проживали якраз етнічні українці, хоч вони числились в офіційних документах білорусами. І разом з тим на білоруській етнічній території повстанці, які нерідко заходили й досить далеко на північ білорусько-української межі Поліської розмежу-

вальної лінії (за Володимиром Леонюком) здебільшого не зустрічали приязного до себе ставлення, не мали там такої підтримки. Це надзвичайно цікавий факт! Офіційно вважалось, що берестейсько-пінські поліщуки цілком денаціоналізовані, усвідомлення єдності з усією українською нацією у них згасло. Дійсність довела, що національна свідомість у певних умовах може пробудитись. Той факт, що «хлопці» (тобто вояки УПА) розмовляли місцевою українською говіркою, співали українських пісень, будили в місцевого населення приспану окупантами мрію про свою державу, думку що й ми маємо здобути право «людьми зватись», пробуджували в серцях молоді патріотичний запал, мужність. Оскільки поліщуки – люди, загартовані в боротьбі за виживання в несприятливих природних умовах, то у цій національно-визвольній боротьбі проявляли неабияку стійкість – нерівна війна з величезною, мільйонною гідрою тривала цілих 11 років!

У постанові бюро Пінського обкому КП(б)Б від 30 листопада під грифом «строого секретно» йдеться про те, що групи «бульбовцев» діють в Давид-Городоцькому, Столинському, Жабчицькому, Іванівському, Логішинському та інших районах Пінської області, дезорганізують роботу багатьох сільських рад, уповноважених райкомів та райвиконкомів, сільського активу, зривають державні господарсько-політичні заходи і перешкоджають проведенню мобілізації військовозобов'язаних у Червону Армію (26, с.214). Дійшло до того, що збройні загони проникають навіть у деякі райцентри (Іванове, Телехани, Ганцевичі). Констатується той факт, що в Столинському і Давид-Городоцькому районах, незважаючи на те, що туди надіслана група в 500 чоловік військ НКВД, «бандитские группы открыто действуют, убивают партийно-советский актив» (26, с.215). Партбюро зобов'язує начальника обласного управління НКВД «немедленно мобилизовать находящиеся в их распоряжении войска НКВД, оперативных работников управления и принять решительные меры к ликвидации появившихся бандитских групп», а секретарів Лунінецького, Ганцевичького, Іванівського райкомів КП(б)Б у дводенний строк організувати «истребительные батальоны численностью от 60 до 70 человек из партийно-советского районного и сельского актива (бывших партизан) с отрывом от производства, с сохранением за ними зарплаты» (26, с.215). Очолювати ці формування були призначені колишні партизанські командири. Оскільки сам обласний центр Пінськ виявився під загрозою нападу на нього бульбівців, то для посилення його охорони вирішено також терміново (в дводенний строк) сформувати свій винищувальний батальйон чисельністю в 200 чоловік (26, с.216). Усе це свідчить, наскільки загрозливою була обстановка і в Пінській області та й у самому обласному центрі.

У цей же час секретар Столинського райкому КП(б)Б сигналізує про активну діяльність груп бульбівців на території району, про захоплення ними живими радянських та партійних функціонерів (про їх долю – чи відпущено їх – не сказано), про те, що побили шомполами багато депутатів сільради (з погрозою розстрілу, якщо будуть працювати на користь радянської влади), зірвали роботу по заготівлі та вивозі лісоматеріалів, захопили 4 автомати і дві гвинтівки. «Наличие воинских частей на территории района не обеспечивает нормальной работы с/советов и районных организаций» (26, с.218). Виходить, війська особливого бажання вступати в бій з українськими партизанами не виявляли.

Насиченою цікавими фактами є інформаційна записка секретаря Брестського обкому КП(б)Б Михайла Миколайовича Тупіцина в раднарком БРСР і ЦК КП(б)Б «О действиях бандитских групп на территории Брестской области» за червень-грудень 1944 р., тобто за період, що настав відразу після звільнення області від німецьких окупантів. Тут поданий стислий опис обстановки в охоплених повстанським рухом майже в усіх районах Брестської на той час області, а саме: в Дивинському, Кобринському, Каменецькому, Антопільському, Малоритському Пружанському, Ружанському районах. Не потрапили в цей звіт лише Березівський (хоч тут, як відомо, діяла боївка надрайонового провідника «Конопленка»), Високівський, Шерешовський та Брестський райони. Отже, буквально вся населена фактично українцями (але формально «паспортними» білорусами) область палала.

Ареал поширення українського повстанського руху, про що вже згадувалось вище, в адміністративних межах БРСР дивним чином співпадає з ареалом (ніби згідно з етнографічною мапою видатного білоруського філолога-славіста, етнографа ХХ століття академіка Юхима Федоровича Карського) функціонування українських говірок на цій території – уже на білоруськомовних теренах населення не підтримувало українських повстанців. Якщо вони сюди нерідко і проникали, то зустрічались з неприйняттям.

М.М. Тупіцин, знаючи, напевне, правду, але підлаштовуючись під брехливу на державному рівні пропаганду, просторікує, що ці «банди» складаються із бувших німецьких прислужників – українсько-німецьких та польських націоналістів, для проведення диверсійно-терористичної діяльності їх підготували «немецко-фашистские захватчики». Секретар обкому, наслідуючи принцип «валі кульом», поєднує непоєднуване (німецько-польсько-українські націоналісти!), до того ж сам кількома рядками нижче стверджує, що в перший період (червень-липень, тобто відразу ж після відступу німців) «бандитские группы свою деятельность осуществляли

методом действия одиночек и мелких групп, впоследствии разрослись в крупные банды и в сентябре стали действовать более открыто, производя нападения на сельские советы, терроризируя советских активистов, нападения на воинские гарнизоны...» (26, с.218). Отже, виходить, не німці підготували такі чисельні «бандформування», а радянська влада своїми репресіями в процесі свого становлення на «звільненій» території. Партфункціонер не відчуваючи, що сам себе заперечує, тут же визнає, що ці загони «пополнились за счет местного населения... а также за счет некоторого числа добровольно идущих к ним националистов» (26, с.219).

Серед різних районів Берестейської області в інформаційній записці М. Тупіцина найбільшої уваги приділено Дивинському району. Крім невеликих загонів, повідомляє автор, тут діють групи до 400 чол. (біля села Повітьє), 100 чол. в районі села Оса та ін. На своєму озброєнні вони мали «автоматы, ручные и станковые пулемёты, ротные и батальонные минометы при достаточном количестве боеприпасов» (26, с.219). Уточнимо тут, посилаючись на наші власні спостереження, добра цього по лісах, болотах, полях на Поліссі як під час відступу Радянської Армії в 1941 р., так і під час проходження кровопролитного фронту в 1944 р., було навалом. Ним і скористались передбачливі організатори повстанського руху.

Наведений Тупіциним список «бандпроявлений» у Дивинському районі, порівняно з іншими, найоб'ємніший. Названі псевдоніми деяких командирів (провідників) найбільш активних груп – «Ковальчук», «Бондаренко», «Єрмак».

У Кобринському районі виділялось подіями село Великі Болота. Тут ще в 1940 р. був виявлений спецорганами націоналістичний осередок, це й батьківщина прославленого на всю область повстанського провідника «Єрмака», багато жителів цього села були задіяні в збройному підпіллі.

Одним з найбільш висунутим на північ в області є Каменецький район, але й тут мали місце, хоч і порівняно незначні, сутички – перестрілки невеликих повстанських відділів з представниками влади, збирачами податків, нищення ліній зв'язку. Польське населення району «открыто высказывает свое нежелание быть советскими гражданами» (26, с.222).

Як впливає із розлогого повідомлення Тупіцина, в Антопільському районі діяла «банда Єрмака», іншою групою в кількості 100 чол. розбита Осиповицька сільрада, а в квартиру «секретаря РК КП(б)Б тов. Субботина была брошена граната» (26, с.223). Кілька важливих функціонерів були вбиті в Малоритському районі, в якому діє загін «в количестве 100 чел.» (26, с.223). «Бандпроявления» мали місце і в фактично наполовину білоруських

за національним складом населення Пружанському та Ружанському районах.

А ось буквально через кілька днів надходить донесення в обласні та республіканські кагебешно-партійні інстанції, що в самому райцентрі Дивин «раскрыта контрреволюционная организация под названием ОУН... в количестве 37 человек... руководитель этой организации местная учительница Скращук Елена. В своем большинстве эта контрреволюционная организация состоит из дивинской молодежи, учителей и работников связи» (26, с.225). Ось тобі і оближний міф, розрахований на простачків, про те, що нібито німці формували «націоналістичні банди». Ця виявлена органами НКВД в Дивині організація займалась «вербовкой» «неустойчивого элемента» в УПА, «занималась снабжением бандитов вооружением» [а де ж залишились німецькі фашисти?], розповсюджувала листівки, літературу, готувала захоплення влади в районі, знищення партійно-радянського активу. «С объявлением мобилизации – повідомляє секретар Дивинського РК КП(б)Б Індюков – в первых числах ноября месяца [1944]... со всего района должно явиться 650 человек военнообязанных для направления их в Красную Армию... Из этого количества военнообязанных добровольно ни один человек в военкомат не явился... мужское население скрывается... уходит в лес» (26, с.226). І ось наперекір подібним фактам, які офіційні особи в секретних донесеннях мусили наводити, пропаганда втелешувала в голови своїх громадян ідею, що, мовляв, німці позалишали диверсійні групи.

На території Пінської області не дають владі дихати бульбівці. Тут особливо неспокійними виявились Жабчицький, Іванівський, Дорогичинський райони. Біля села Мотоль Іванівського району «банда» напала на військову частину, яка йшла ловити дезертирів. Серед убитих старший лейтенант та «кандидат у члени ВКП(б)» (26, с.228).

У своїй спільній доповідній Л.П. Берії, Й.В. Сталіну, В.М. Молотову і Г.М. Маленкову від 12 грудня 1944 р. Кобулов, Бельченко і Цанава (НКВД і НКГБ Білорусі) звітують, що «в ходе чекистско-войсковых операций... убито 800 бандитов, задержано 1643 дезертира и 48900 уклоняющихся от призыва в Красную Армию... в Брестской, Пинской и Полесской [нині входить у склад Гомельської] областях, граничащих с Украиной, ликвидировано 11 оуновских групп» (26, с.229). Оскільки обстановка на місцях продовжує бути загрозливою, то за розпорядженням Л.П. Берії додатково надісланим раніше в західні області Білорусі в розпорядження НКВД-НКГБ «опытным оперативным работникам из центрального аппарата направляется еще 200 человек» (26, с.230).

20 грудня 1944 р. секретар Пінського обкому КП(б)Б Олексій Юхимович Клещев телеграмою просить ЦК КП(б)Б надіслати на допомогу полк військ НКВД (26, с.231) у зв'язку із загрозливим становищем в Іванівському, Жабчицькому та Логішинському районах. І це незважаючи на те, що уже «мобілізован партійно-советский актив области и районов».

Секретар Іванівського райкому партії щифротелеграмою у грудні тривожно сигналізує, що «банди» своїми активними діями дезорганізували роботу сільських рад, партійно-радянського активу району, вбили голову Ляковицької сільради, уповноваженого райкому партії, двох бійців винищувального батальйону, а також обеззброїли 20 червоноармійців. Цікавий факт: червоноармійців повстанці роззброїли і відпустили, а не повбивали, про що любили зчиняти лемент пропагандисти.

У кінці грудня 1944 р. подібне тривожне повідомлення надсилає секретар Дорогичинського райкому партії. Партизани фактично господарюють на території району, безкарно вбивають активістів. Військова частина, вислана на проведення каральної акції, «націоналістов не обнаружила» [мабуть, не дуже прагнула їх знайти], хоча «количество бандитов определялось в 160-200 человек. Они были одеты в военную форму(красноармейцев и офицеров), на вооружении имели автоматы, винтовки, несколько пулеметов и совсем небольшое количество боеприпасов» (26, с.240).

Цікавим є документ за підписом секретаря Дивинського райкому партії Індюкова «о деятельности банд в районе с 20 июня 1944 г. по 6 января 1945 г». Найбільшу активність проявляла група «Єрмака» в кількості 60 чол., яка громила сільради, вбивала партійних та радянських активістів, нищила мости, засоби зв'язку, «среди молодежи проводила контрреволюционную агитацию», в с. Черняни червоноармійці «были разогнаны», в с. Радостово ввірвалась «банда в количестве до 300 человек», напала на гарнізон. На хуторі Теребунь «наша группа встретила банду численностью до 200 человек и завязался бой. В результате боя с нашей стороны убиты 29 человек... потери бандитов не установлены» (26, с.247). На ділянці Оса-Мокрани «банда бульбовцев» зрізала 34 телефонних стовпів. Фактично велись безперервні бойові дії на території всього району (26, с.244-248).

Завідділом пропаганди Брестського обкому КП(б)Б В.В. Мельников на основі розвідданих за станом на середину січня 1945 р. констатує, що на території Дивинського району «оперируют 3 бандитские группы украинских националистов», які підтримують зв'язок з націоналістами Волинської області УРСР: перша під командуванням Ковальчука («Бондаренка») і Бриштєня («Батька») в кількості 60 чол. діє на території Повітьєвської сільради. До них приєдналися групи «Чардаша» і «Баса». В цілому

сформувався загін, що нараховує 500-600 чоловік; друга група під командуванням «Орлика» базується в районі сіл Самари, Леликове, Оса, нараховує 100-130 чоловік; у складі третьої групи, яка базується на території Хабовицької сільради, загони «Єрмака» (60 чол.) і «Яра» (100 чол.). Крім цих крупних об'єднань, діють невеликі боївки – їх 5 (26, с.249).

Як на один район, то, виходить, тут зосереджені дуже великі сили повстанців (якщо переляканий інформатор не перебільшує). Не дивно, що вони фактично були господарями району, більшовицька агентура тут оперативно ліквідовувалась.

Звертає на себе увагу документ оглядового характеру під грифом «совершенно секретно» – «справка» Дивинського районного відділу НКВД БРСР за підписом начальника цього відділу Сленцова, про «бандформування УПА и ОУН» на території району з моменту його «визволення» і до середини січня 1945 р. Автор констатує, що в перші дні «восстановления советской власти» в районі (з 23 липня 1944 р.) «существовало полное безвластие», оперувало кілька «бандгруппировок, численность которых достигала 400-500 человек» (26, с.250). Далі називає «главарей группировок»: «Єрмак», 100 чол., діє в Кобринському і Дивинському районах; «Орлик», 150 чол., місце базування – села Леликове, Оса, Самари; третій «главарь банды под кличкой «Бондаренко» – Ковальчук и «Пандырь - Брыштень», чисельність не встановлена. У районі існує ще 5 боївок: повіт'ївська – 35 чол., дивинська – 28 чол., осовська – біля 20 чол., хабовицька і болотська – біля 30 чол. У завдання боївок входить «уничтожение партийно-советских работников и органов НКВД» (26, с. 251).

Сленцов пише про проведені операції проти «бандитов», кількість убитих серед них, своїх втрат не вказує. Однак зазначає, що, наприклад, «после розгрома (убито 55 чол.) банда «Орлик» быстро пополнила свои потери за счет дезертиров, уклоняющихся от мобилизации в Красную Армию» (26, с.251). У цитованій «довідці» наводиться 26 пунктів з описом збройних зіткнень з повстанцями, їх дій у різних населених пунктах, спрямованих на дезорганізацію роботи радянської влади, ліквідацію її функціонерів (агентури) в середовищі місцевого населення. Крім того, на територію Дивинського району перебазувались «банды Босс» численністю до 200 человек, «Чердаш» численністю до 150 чел., «Черноморец» – до 200 чел., «Дубовой» – до 150 чел. конных. Крім того, 13 января неизвестная банда в количестве до 300 чел. появилась на территории Дивинского района ночью, в д. Мтово вела бой с расположенным там гарнизоном Красной Армии» (26, с.255).

Аж з трудом віриться, що такі великі сили повстанців діяли на території одного з районів Брестської області. Хоча нема тут по суті нічого дивного чи несподіваного, якщо взяти до уваги, що майже все військовоздатне населення всіляко уникало мобілізації в Червону Армію, масово поповнювало ряди повстанців. Багато хто не вірить, коли наводиш дані про те, скільки чоловік з того чи іншого села воювало в рядах українських повстанців. Наприклад, у селі Повітьє Дивинського району зареєстровано понад 120 чол., що воювали в рядах УПА!

Власті не дрімали, не дрімала й таємна агентура, яка збирала потрібні для репресивних органів дані, хоча виявлених сексотів бандерівська служба безпеки негайно знищувала. Згаданий Сленцов констатує, що на території Дивинського району «учтено 300 человек» пособників повстанців, а в «самом районном центре Дивин вскрыта подпольная организация ОУН» (26, с.255).

Дивинський район створював немало проблем для радянської влади. Була прийнята 23 січня 1945 р. спеціальна постанова ЦК КП(б)Б «О работе Дивинского райкома КП(б)Б», до якої були спеціально розроблені «Мероприятия по усилению борьбы с украинскими контрреволюционными националистическими подпольными формированиями и бандгруппами в Дивинском районе Брестской области». Ці матеріали наказано розіслати як керівництво до дії по всіх райкомах КП(б)Б «Западных областей Белорусской ССР» (26, с.263).

Повстанський рух на Берестейщині не давав спокою найвищим партійним та гебістським інстанціям не тільки БРСР, а й обговорювався навіть у Кремлі. Так, оргвідділ ЦК КП(б)Б у січні 1945 р. підготував спеціальну довідку секретарю ЦК(б)Б П.К. Пономаренкові про Дивинський район, про діяльність тут «украинских националистов как наемников немецкого фашизма». Тут наводиться довгий список «бандпроявлений», серед них навіть напад «банды Ермака» на військову частину, вбивства радянських активістів (розумій – сексотів). Автори стверджують, що «руководит этими боевками непосредственно ОУН», «часть населения Дивинского, Осовского, Повитьевского, Верхолесского, Новоселковского и Хабовичского сельсоветов оказывает поддержку бандитам» (26, с.268). Виявляється, населення саме регулярно збирає і відвозить «оунівцям» продукти харчування: «каждый двор давал бандитам ежедневно по одному килограмму хлеба». Абсолютное большинство бандитов... являются местными жителями» (26, с.268). Виявляється, що й баптисти «связаны с бандитами и оказывают им всевозможную помощь». Навіть «поп православной церкви м. Дивин Котульский является руководителем дивинской подпольной организации украинских националис-

тов... більшість учасників [ОУН] переважно з молодіж», серед оунівців 7 учителів (26, с.268-269).

Виникає питання: якщо українські націоналісти – «наемники німецького фашизму», то за що їх підтримує місцеве населення, молодь (а також навіть баптисти, священики, вчителі) наперекір смертельній загрозі з боку більшовиків, організовується в осередки ОУН?

Хто був хоч посередньо зв'язаний з повстанським рухом у Північно-Західних Українських Землях (Ровенська, Волинська, Пінська і Берестейська області), пам'ятає ім'я славного військового діяча – представника Головного командування УПА, члена Центрального Проводу ОУН, командира об'єднань на згаданих територіях – Кліма Савура. За його підписом циркулювали різні документи – звернення, заклики до громадян, листівки, накази та інші матеріали. Пригадую, саме це ім'я в моїй уяві асоціювалось з чимось таємничим, владним, якимось органічно пов'язувалось з Поліссям. Воно було у всіх на слуху, виводило з рівноваги окупантів. Нарешті карателям удалося виявити місце перебування командувача і знищити його. Цей факт описаний у спеціальній доповіді від 17 лютого 1945 р. наркома внутрішніх справ УРСР В.С. Рясного Лаврентію Павловичу Берії – головному в СРСР очільнику цього відомства. Наведемо стислий виклад цього документа.

В.С. Рясний повідомляє свого безпосереднього зверхника Берію, що 26 січня 1945 р. біля села Яйно Камінь-Каширського району при проведенні спецоперації був захоплений живим Стельмащук Юрій Олександрович на псевдо «Рудий» – «командуючий північно-західної групи УПА «Заграва» і «Турів», які діяли на півночі Ровенської та Волинської областей і півдні Берестейської. «В момент задержання «Рудой» был тяжело болен тифом, кроме того, в бою был ранен». Коли полонений через два тижні прийшов до тями, то на допиті вказав на місцезнаходження Кліма Савура. 12 лютого 1945 р. «была проведена чекистско-войсковая операция с заданием захвата Кліма Савура... Отрядом 20-й бригады внутренних войск НКВД... была обнаружена [на хуторах Оржів Клеванського району Ровенської області] вооруженная группа в количестве 3 человек... Захватить этих бандитов не представлялось возможным, т.к. они усиленно отстреливались из автоматов и убили одного красноармейца». Усі троє полягли в бою. Серед убитих був опізнаний труп Кліма Савура, двоє залишились невідомими (26, с.277-278).

Це була велика, дуже відчутна втрата для повстанців, у тому числі й морально-політична – загинув талановитий воєначальник, досвідчений організатор і натхненник партизанського руху. Приблизно з цього часу починається перелом у національно-визвольних змаганнях УПА на Північно-Західних українських землях, урядові сили щоразу інтенсивніше проводять

масові каральні операції, міняється тактика боротьби і збройного підпілля: великі загони, з'єднання розформовуються, поділяються на невеликі групи – боївки, які завдяки своїй мобільності, здатності маскуватися стають невловимими для карателів. Це допомогло в надзвичайно складних умовах проводити боротьбу ще довгі роки. З 1945 р. в різних звітах, донесеннях фігурують групи повстанців переважно по 5-10 чол., тільки зрідка в деяких документах зустрічається інформація про більші підрозділи. Так, наприклад, в секретному «спецсообщении» секретаря Брестського обкому КП(б)Б М. Тупіцина секретарю ЦК КП(б)Б П. Пономаренкові 13 травня 1945 р. «О бандитских выступлениях украинских националистов в Дивинском районе в апреле 1945 г .» наводяться й такі факти: «5 апреля в 9 часов вечера банда в количестве 50 человек появилась в деревне Ольховка... 21 апреля банда в количестве до 40 чел. в 5 часов утра напала на Хабовичский сельсовет... хорошо вооруженная банда численностью свыше 50 чел. намеревалась напасть 6-7 мая на райцентр Дивин» (26, с.295-296).

У порядку проведення виховної роботи серед «широких мас» населення, піднесення його «патріотичного ентузіазму» в червні 1945 р. в установах, організаціях, сільрадах, населених пунктах у Дивинському районі, як найбільш загрозливому, проведено обговорення й підписання «листа товаришу Сталіну». Цікаві результати цієї пропагандистської кампанії: у багатьох сільрадах, населених пунктах цей захід був узагалі зірваний повстанцями. У містечку Дивин «крестьяне на собрание не явились». У пожежній охороні НКВД м. Дивин пожежник С. заявив: «Ми нікого не визнаємо, для нас ця влада нічого хорошего не принесла». «В связи с проведенной агитацией украинско-белорусскими националистами большинство крестьян сельсоветов и населенных пунктов отказались от подписей письма товарищу Сталину» (26, с. 303).

У 1945 р., після закінчення війни з Німеччиною, радянськими верховодами були кинуті великі сили на боротьбу із визвольним збройним рухом, вирішено покінчити з ними «раз і назавжди». Згідно із звітом про бойову й оперативно-службову діяльність НКВД Білоруської округи за 1945 р. у цьому році військами було проведено 2609 «чекистско-войсковых операций с охватом 2-3 областей, с привлечением войск от одного полка до двух дивизий» (26, с.327). Правда, тут ідеться не тільки про боротьбу проти УПА на території Брестської, Пінської і Поліської областей БРСР, а й про АК (Армії Крайової) на території Гродненської, Молодеченської та частково Барановицької областей. Згідно з цим документом, усього виявлено й знищено 3154 схрони, ліквідовано 189 «бандгруп» із загальною кількістю 2577 чол., із них убито 958, захоплено в полон 1619 чол. Крім того, «изъято

бандитов-одиночек и участников антисоветского подполья – 3632 чел. бандпособников – 2026 чел.» (26, с.328).

Однак укладачі цього документа визнають, що хоча «нанесен значительный урон основным, крупным формированиям АК, УПА и др. антисоветского подполья», це підпілля, зокрема УПА, перейшло «к более глубокой конспирации, рассредоточению крупных бандформирований, к действиям мелкими законспирированными группами» (26, с.325). Тому в повідомленнях з місць продовжують і далі надходити сигнали типу: «положение в районе [Столинський район Пінської області] не дает возможности нормально работать среди населения» (26, с.323), навіть «на территории Полесской области в декабре 1945 – январе 1946 г. стали появляться проходящие бандитские группы» по 40-50 чол. (26, с.324).

У квітні 1946 р. секретар Пінського обкому КП(б)Б Клещев посилав секретарю ЦК республіки П.К. Пономаренкові тривожну інформацію про часті випадки «бандпроявлений» в Іванівському і Столинському районах. Бюро Брестського обкому КП(б)Б 20 червня 1946 р. приймає спеціальну під грифом «совершенно секретно» постанову «О мерах борьбы с бандпроявлениями в районах Брестской области», якою зобов'язують Дивинський, Антопільський, Малоритський, Кобринський, Березівський районні комітети партії «разработать практические мероприятия, ... направленные на разоблачение... немецко-украинско-националистических формирований». Обком просить ЦК КП(б)Б «об увеличении гарнизонов в районах области... направить в Брестскую область на постоянную работу группу оперативных работников для укрепления ими райотделов» (26, с.339). І це після того, як пройшло півроку після переможної реляції, що сили підпілля зломлені!

Питання боротьби зі збройним підпіллям ще не раз розглядалось на найвищих державних щаблях. Наприклад, 21 серпня 1946 р. міністр внутрішніх справ СРСР С.М. Круглов представив Сталіну, Молотову, Берії, Жданову спеціальну (під грифом «совершенно секретно») доповідь про результати боротьби з націоналістичним підпіллям в УРСР, БРСР, Литовській, Латвійській та Естонській республіках. Сам факт цей надзвичайно цікавий: комуністам на підвладних їм до 1939 р. територіях удалось витравити протестний дух, утихомирити населення, але вони мали великий клопіт з жителями територій, окупованих уже з 1939 р., де вони ще не встигли сформувати «нової людини», податливої до зла, «умиротвореної». На підрадянській до 1939 р. Україні та Білорусі ціле свідоме покоління ще до війни було щільно скошене, а ті, що залишались, були до генного рівня застрашені. Ось чому під час відвоювання окупованих німцями регіонів легко проходила там, на сході, мобілізація польовими військкоматами. Нещасних без підготовки, навчання, навіть

не обмундированих, тут же гнали під німецькі кулі на знищення. Цього не вдавалось здійснити в західних областях України, Білорусі, а також у Прибалтиці.

Цікавим є використання слова і поняття «бандит»: ті, що були носіями й сіячами абсолютного зла, творцями нечуваних досі в історії масових злочинів проти людяності, вигадували інвективи тим, хто хоч як намагався чинити опір ординському нищенню. У цьому ряду йде також гібрид «українсько-німецькі» націоналісти.

Хоч офіційною пропагандою нагнітались жахи про польсько-український конфлікт, чекісти в своїх секретних донесеннях відмічають взаємодію (хоч і нечасту) польських і українських повстанських груп. «Характерно отметить – стверджується в одному із звітів про діяльність НКВД Білорусі, – также наличие связи между бандами УПА и АК» (26, с.326). А про співпрацю УПА з білоруським патріотичним підпіллям може свідчити «спецповідомлення» завідувача оргінструктурським відділом Дивинського райкому партії М. Ігнатовича в Брестський обком КП(б)Б від 3 вересня 1946 р.: в ніч з 30 на 31 серпня «белорусско-украинскими националистами наклеено 50 листовок» на видних місцях (на деревах і телеграфних стовпах) Повітської сільради. «Одновременно сообщаю... – рапортує Ігнатович, – в честь взятия гор. Киева в период гражданской войны петлюровцами белорусско-украинские националисты праздновали этот день» (26, с.343).

Секретар Брестського обкому КП(б)Б І.Д. Богданов 24 вересня 1946 р. інформує ЦК республіки, що «по-прежнему продолжают свою работу подпольные банды украинско-белорусских националистов» (26, с.344). Виявлено 85 листівок, розклеєних у Дивинському та Малоритському районах, затримано двох дівчат, що розповсюджували писані від руки листівки. Листівка-звернення УПА російською мовою до червоноармійців із закликом «не бути сліпим знаряддям у руках Сталіна» була виявлена на залізничній станції Жабинка (біля Бреста).

З 1946 р. активність збройного підпілля пішла явно на спад. Великі з'єднання або були розпорошені й розбиті урядовими силами, або самі вдалились до нової тактики – стали діяти маленькими групами по кілька чоловік, глибоко законспірувавшись, тому в різних партійно-гебістських документах фігурують лише порівняно дрібні факти «бандпроявлений» – розклеювання листівок, вбивства окремих активістів. Наприклад, 17 жовтня 1947 р. у секретній інформаційній записці секретар Кобринського райкому партії Царенков повідомляє секретаря Брестського обкому, що «за последнее время в районе снова начали активизироваться контрреволюционные националистические элементы». У самому Кобрині

виявлена «листовка содержания свежего... приняты меры к поиску распространителя контрреволюционных листовок» (26, с.373-374).

У ніч з 16 на 17 січня 1948 р. в Кобринському районі вбито сільського активіста, який свого часу брав «активное участие в поимке бандита под кличкой «Ермак» (26, с.374). Бандерівці розшукали його й помстились.

Про те, як іде боротьба з націоналістичним підпіллям, цікавились найвищі очільники СРСР. Про це свідчить хоча б доповідь міністра внутрішніх справ СРСР С.М. Круглова Й.В. Сталіну, В.М. Молотову, Л.В. Берії, А.А. Жданову від 17 лютого 1948 р. Боялись, що полум'я національно-визвольної війни розповсюдиться на інші території держави. Не розповсюдилось, бо надто великі втрати були у війні, на фронті, незмірне горе приголомшило й до кінця виснажило народ.

12 січня 1949 р. міністр внутрішніх справ БРСР С.С. Бельченко доповідає секретарю ЦК КП(б) В.М. Зімяніну про результати боротьби з українськими націоналістами на території республіки за станом до березня 1947 р. Між іншим, у доповіді знаходимо такі дані: ліквідовано 92 підпільні антирадянські організації з 1170 учасниками в них; ліквідовано 670 «бандгруп» з кількістю учасників у них – 8502 чол. У боях загинуло 1031 чол. працівників МВД-МГБ і міліції (26 с. 385-388).

Однак незважаючи на такі результати, боротьба продовжувалась. Так, 31 березня 1948 р. начальник Брестського обкому управління гебе в своєму виступі на пленумі обкому повідомляє, що в Каменецькому районі (це північна частина Берестейщини) нарешті знищена «бандгрупа Левчука», яка «тероризувала місцевий актив», а також «бандгрупа Курилюка», яка мала на своєму рахунку «багато терористичних актів». У Кобринському районі «в конце концов ликвидирован» невловимий у минулому «главарь бандгруппы Ющик». «Это перечисление, – стверджує доповідач, – можно было бы продолжить» (26, с.379).

Буквально в цей же час 09.09.1948 р. у спеціально прийнятій розгорнутій постанові Пінського обкому «Об усилении борьбы с националистическим подпольем и бандитскими проявлениями на территории Пинской области» констатується: «Особенно активизировались бандитские проявления в Ленинском, Ивановском, Столинском и Дрогичинском районах... антисоветские элементы... совершают террористические акты над партийными и советскими работниками, сельскими активистами... Некоторые райкомы КП(б) Белоруссии (Ленинский, Ивановский, Логишинский, Столинский и Дрогичинский) недостаточно оказывают помощь органам МГБ...» (26, с.380).

І це, підкреслюємо, маємо в 1948 році – після стількох переможних реляцій каральних органів! Продовжують і в 1949 р. надходити звіти про

«успішну» ліквідацію «банд» (дивно, де вони аж до цього часу ще брались?). Наприклад: «В течение [першого] квартала [1949 р.] было ликвидировано 5 банд, убито 28 бандитов и захвачено 137 бандитов» (26, с.390), – стверджується в звіті 7-ї стрілецької дивізії МГБ СРСР.

Наскільки велика увага приділялась удосконаленню і так всеосяжних методів боротьби зі збройним підпіллям, поширенню «передового досвіду» в цій справі, наскільки попри показні успіхи карателів повстанський рух продовжував жити і діяти, свідчить «описание операции по ликвидации бандгрупп ОУН...» в Столинському районі Пінської області в червні 1949 р.

На території Столинського району на Пінщині з 1944 р. більше п'яти років діяла невловима боївка Рогового на псевдо «Вовк», яка здійснила немало терористичних актів проти «совпарработников, военнослужащих органов МВД-МГБ». Лише за першу половину 1949 р. за нею числилось 5 значних «бандпроявлений». «Банда в районах базирования имеет широкую пособническую базу и информационную сеть» (26, с.395). Боївка «Вовка», стверджується в документі, складалась «из бандитов, имеющих достаточный опыт борьбы при столкновении с войсками, окажет упорное сопротивление».

Далі йде детальний опис складного плану дій Столинського районного відділу МГБ під прикриттям військової групи, як тільки через сексотську службу стало відомим приблизне місце постою боївки. Були тут же сформовані «группа захвата» і дві «охватывающие группы».

«Операция организована правильно и проведена успешно», – говориться у висновках. У бою 22.06 і 28.06.1949 р. загинули всі боївкарі, в т.ч. «главарь бандбоекки, он же подрайонный проводник ОУН Роговой, кличка «Волк» (26, с.398). Ніхто живим не здався.

Командир дивізії полковник Сериков (по асоціації згадується еволюція цього прізвища: Сірик – Серик – Сериков) в своєму «заключенні» зобов'язує підлеглих «Описание операции изучить со всем личным составом частей и использовать как учебное пособие при отработке учебных тем,... отличившихся в операции представить на поощрение правами министра госбезопасности БССР» (26, с.399).

Отже, ще в 1949 р. було гостро актуальним питання боротьби з українським збройним національно-визвольним рухом на Пінсько-Берестейському Поліссі, яке до цього вважалось забутою для України землею, а поліщуки – національно несвідоме відгалуження українського народу, просто етнографічна група. Навіть наприкінці 1949 р. МГБ БРСР готує на основі розвідданих довідку про структуру підпілля ОУН на території республіки, про повстанські сили та їх керівний склад. У кінці документа робиться висновок: «Несмотря на значительный удар, нанесенный нашими органами в 1949 году по

оуновському подполью, главари банд приймають все міри к подняттю на надлежащий уровень станицы (ячейки в селах) как основы организационного построения» (26, с.404).

Підпілля продовжувало боротьбу з окупантом. Правда, це були чисельно дрібні групи, добре законспіровані. Нема потреби зупинятись на численних випадках «бандпроявлений», що наводяться в гебістських донесеннях, звітах, вкажемо, що в довідці МВД БРСР, датованій 3 червня 1953 р.(!), повідомляється про ліквідацію в 1952 р. в Іванівському районі «бандгруппы» ОУН «надрайонового проводника «Сикоры» – Панько Івана, а в районі продовжують скриватись ще 18 «бандитов», які залишились після розгрому значних груп.

11 років безперервної, безкомпромісної жорстокої боротьби! Це була армія, яка не мала ні найменшого фінансового, ні матеріального чи воєнного забезпечення. Усе трималось на героїзмі вояків і безмежній і ризикованій підтримці селян, які ховали, підтримували, як могли, своїх.

Українська вендета. Відчуттям глибокого болю, моторошного трагізму переймаєшся, коли читаєш серію опублікованих у цитованому збірнику «ОУН-УПА в Беларусі» протоколів, зв'язаних із справою «обвинуваченого» Климук Олександра Микитовича, «бандита по кличке «Чайка».

Жила в селі Великі Болоти, що недалеко від Кобриня, велика дружна сім'я, всі четверо братів – Сергій, Володимир, Олександр, Костянтин – трудилися у сільському господарстві. Вибухнула німецько-радянська війна. Вже на другий день Кобринь був зайнятий німцями. Найстарший брат Сергій наприкінці 1941 р. опинився (з справи не видно – добровільно чи примусово) на службі в поліції в Кобрині, а на початку 1942 р. (за чиєюсь наводкою, звісно) під час перебування в рідному селі він попадає в руки радянських партизанів, які його вбивають як німецького прислужника. Невідомо за що партизани вбивають і його брата – Володимира.

Олександр Климук свідчить: «Після вбивства мого брата [Сергія Микитовича] партизанами до мене додому прийшов житель нашого села Климук Карп Михайлович і сказав: «Радянські партизани вбили твого брата і можуть убити тебе, і запропонував мені піти з ним у банду» (26, с.416). Олександр погодився. Так він опинився в українських партизанах у групі, очолюваній «Вороном», отримав псевдо «Чайка». Боївка рейдувала по території Волинської і Брестської областей (Дивинський, Кобринський та Антопільський райони), її особовий склад і командири змінювались залежно від різних обставин – гинули в боях чи переформовувались підрозділи, незмінними залишались збройні сутички протиборствующих сторін, які тягли за собою акти помсти над мирними громадянами, запідозреними в зв'язках з

противником. Одні одних іменували бандитами. Так, весною 1944 р. червоні партизани напали на боївку «бульбівців», трьох убили в сутичці, трьох захопили в полон. Після допиту (відомо, які це були «процедури») полонених розстріляли.

У протоколах наводяться розповіді свідків, зізнання самих «бандитів», тобто «бульбівців», про вчинені ними вбивства «радянських громадян». Але, як впливає із свідчень, усе це були не випадкові «громадяни». Так, бувший партизан загону ім. Суворова Шварко Семен Іванович, виступаючи на суді в ролі свідка і розповідаючи про терористичний акт, вчинений «українськими націоналістами-бульбовцями» під керівництвом «Єрмака» – вбивство семи чоловік на Болотських хуторах весною 1944 р., стверджує: «Все эти убитые бандитами люди ранее были связными партизанского отряда» (26, с. 431).

Люди в селі, як правило, дуже добре знають, хто чим дихає, за ким «тягне руку». Так ось у селі Великі Болоти Кобринського району та в навколишніх хуторах частина односельців співпрацювала з червоною партизанкою, частина підтримувала українських повстанців. Між ними й склались смертельні взаємостосунки, відплатні дії з обох боків. Таких сіл і хуторів на Берестейщині було багато, де шаленіла жорстока вендета. Це страшна правда війни. У результаті перемоги Радянського Союзу над Німеччиною суддями стали колишні червоні партизани, вони кваліфікували своїх противників як бандитів, виносили свої присуди над ними, хоч недавно перед цим їх самих існуюча тоді влада називала не інакше, як «лісовими бандитами». Зрештою саме вони якраз і були ними, якщо не переважно, то дуже в значній своїй кількості. І їм удалося нав'язати обивателю спотворений образ повстанця-патріота, заплямувати його. Голос мала, суд правила лише одна сторона.

Безіменні вояки. Українська Повстанська Армія була не тільки армією без держави, території, тилових служб, але й складалась з безіменних вояків. Кожен, хто ставав у її ряди, повинен був позбутись свого імені-прізвища, покинути обжиті місця, де його знають, перетворитись у невідому, незнану для оточення людину, виступаючи під обраним найменуванням – псевдонімом, аби безжалісний ворог не довідався про його справжнє походження, інакше люто помститься на рідних, близьких людях, познущається над тим, що є в людини найдорожчого. Ось чому в кадебістських документах знаходимо немало нерозшифрованих, не розкритих набутих імен (псевдонімів) як командирів, так і рядових бійців. Коли повстанець гине і ставало відомим карателям його псевдо, то вони немало прикладали зусиль, щоб розпізнати його особистість і спочатку «заклеймить позором» його

близьких і рідних, а з тим «викорінити» «бандитський» рід, знайти «бандпособників», щоб і їх належно покарати.

Кожен повстанець – від рядового і до командира найвищої інстанції – був постійно на передовій, на межі життя і смерті, буквально щохвилино, вдень і вночі, на полі бою чи навіть у схроні очікуючи небезпеку звідусіль. Не завжди були надійними й побратими. Ось, наприклад, стрілець «Чайка», даючи після повторного арешту показання на суді в листопаді 1951 р., повідомив, що вперше був затриманий у жовтні 1945 р. Тоді йому запропонували вбити «Єрмака» (командира загону, в якому служив). Під загрозою смерті він погодився на це, але, відпущений, своєї обіцянки не виконав (26, с.415). Усе ж немало було таких, що заради порятунку своєї шкури йшли на вчинення запропонованого їм злочину. Через зраду гинули найкращі. Саме так був ліквідований головнокомандувач повстанськими силами на північно-західних українських землях «Клим Савур».

Безіменними гинули молоді хлопці, не пошановані, належно не поховані. Лежать їхні останки в лісах, на полях. Влада старанно замітала сліди їх поховання. Як розповіла мені, автору цих рядків, родичка, яка мешкала на хуторі біля села Зьолово, що біля Антополя, в їхній місцевості відбувся бій між повстанцями і енкаведистами. Кілька хлопців загинуло. Їх товариші по зброї нашвидкуруч поховали на узліссі. Вночі прибули солдати, загиблих відкопали й у невідомому напрямку відвезли. Щоб не було й сліду по загиблих. Знали, що може наступити час, коли нащадки будуть ушановувати невідомих героїв-борців за незалежність. Так стиралась пам'ять про правду і насаджувалась оближна брехня. А, можливо, їм потрібні були трупи для впізнання – чиї вони діти? Щоб розправитись і з їх сім'ями.

У збірнику опублікованих документів «ОУН-УПА в Беларусі» зустрічається багато псевдонімів, деякі з них розшифровані, однак є немало й нерозкритих. Слід також додати, що дехто виступав під кількома «псевдами» (саме це слово вживалось у повстанському середовищі, гебісти вживали термін «клічка»).

«Яр» очолював загін УПА, що діяв на території Дивинського, Кобринського районів у 1943-44 роках. Його заступником був прославлений у майбутньому «Єрмак» уже як очільник самостійно сформованого загону. На рахунку «Яра» числиться багато «бандпроявлень», найзначнішими з яких є кілька збройних сутичок з частинами Червоної Армії. Так, у серпні 1944 р. обеззброєно трьох червоноармійців біля села В. Болоти Кобринського району; у жовтні 1944 р. в селі В. Болоти була роззброєна група червоноармійців із 12 чол., з яких троє в перестрілці загинули, два отримали поранення, решту (полонених) відпустили. У кінці жовтня 1944 р. спалено міст між

с. Хабовичі і містечком Дивиним, щоб перешкодити просуванню урядових сил у їх боротьбі з українськими партизанами. Загін «Яра» брав участь у бою біля Антополя проти військової частини 18 листопада 1944 р. 08.10.1944 р. с. В. Болоти були оточені 14 червоноармійців. У перестрілці двоє солдат загинуло, троє отримали поранення. Живих обеззброїли, відпустили.

Вночі 1 грудня 1944 р. загін «Яра» був розбитий і розпорошений на Хабовицьких хуторах значними силами карателів. З частиною повстанців «Яр» відійшов в Україну, із решти стрільців «Єрмак» сформував свою групу, яка продовжувала діяти на Берестейщині.

На півночі Волинської й півдні Брестської обл. (тобто на українсько-білоруському пограниччі) діяв курінь (понад 400 чол.) під командуванням «курінного на псевдо «Лисий». Командирами сотень у нього були: «Крюк» (Красновський Григорій), «Чумак» (Яценюк Микола), «Горіх» (прізвище невідоме) і «Богдан» (Квітковський). У серпні 1944 р. проведена широкомасштабна операція погранвійськ та відділу НКВД по ліквідації усього загону. В боях «Лисий» був убитий, командування куренем перебрав його заступник «Коваленко» (Кирилюк Лука). Однак приблизно через півтора місяця 15 жовтня 1944 р. у запеклих боях загинув і «Коваленко». Рештки куреня об'єднав в одну бойову групу командир сотні «Горіх», який перебазувався в ліси Волинської області. Там цей повстанський загін об'єднався згідно з наказом одного з «видних керівників» УПА «Дубового» з сотнею «Хмари» під командуванням останнього. 15 листопада 1944 р. загін «Хмари» передислокувався на територію Пінської області, де разом з двома іншими групами, що діяли під командуванням «Боза» і «Чорноморця», був сформований курінь (біля 250 чол.) під загальним командуванням «Верховинця». Карателям у квітні 1945 р. курінь «Верховинця», який діяв переважно на території Жабчицького району (поблизу Пінська), вдалося нарешті розбити. Залишки групи перебазувались на територію УРСР. На Пінщині продовжувало діяти кілька невеликих боївок.

На території Пінської і Брестської областей діяла велика бригада УПА під командуванням «Тигра». У склад цього об'єднання входили загони «Хмари» (Алесюк Василь), «Орлика», «Мирового» (26, с.367). Однак діяли ці підрозділи й автономно залежно від обставин. Так, група, очолювана «Орликом», нараховувала в своєму складі до 130 чол. У Малоритському районі в бою 11 серпня 1944 р., як свідчать документи, загін «Орлика» був розбитий «оперативно-військовою групою» (26, с.363). Але й після цього, переформувавшись, повстанський підрозділ продовжував діяти.

Отже, нерозкритий (нерозшифрований) псевдонім якоюсь мірою оберігав сім'ю, рідних стрільця чи повстанського командира від репресій, у

протилежному випадку близькі і рідні «бандита» піддавались нарузі, всілякому приниженню, вивозились до далекого Сибіру несходимого, тому герої воліли боротись і вмирати невідомими.

Уперше Боровець Т. («Тарас Бульба») як керівник антирадянського збройного руху згадується в донесенні начальника Українського штабу партизанського руху Строкача секретарю ЦК КП(б) України від 7 січня 1943 р. про те, що в районах Пінська, Острога, Шумська, Мізоча «имеются большие группы украинских националистов. Кличка руководителя «Тарас Бульба» (26, с.36).

Невдовзі (у липні 1943 р.) начальник Білоруського штабу партизанського руху П. Калінін у повідомленні П.К. Пономаренкові дає дещо ширшу характеристику «бульбівцям»: вони рубають голови полякам, радянським активістам і партизанам, «как при Иване Грозном... бульбовцев насчитывается до 25 тысяч человек» (26, с.50). Дислокуються між Костоподем і Рівним.

У документі оглядово-агітаційного характеру про боротьбу НКВД БРСР з бандитизмом, складеному 1 червня 1944 р., говориться, що Бульба родом із с. Бистричі Людвипольського району Ровенської області, справжнє його прізвище – Боровець (26, с.150). Його організація веде боротьбу проти радянських партизанів у Пінських лісах і болотах (26, с.151).

Повстанські провідники «Єрмак» і «Конопленко». На території Берестейської області високою активністю, що завдавала багато клопоту властям, відзначились групи, очолювані «Єрмаком», «Конопленком».

«Єрмак» став на Берестейщині легендарною постаттю. Справжнє його ім'я – Бойко Андрій Іванович, 1915 року народження, житель села Великі Болоти Кобринського району. Служив у польській армії, брав участь у бойових діях під час польсько-німецької війни у вересні 1939 р. Потрапив у німецький полон. Повернувшись додому після поразки Польщі, недовго займався мирною працею. В 1942 р. став учасником радянського партизанського руху. Невдовзі розчарувався в діях партизанів, які займались вбивствами селян, запідозрених у зв'язках з німцями чи націоналістами, а в основному грабунками. Під час одного з рейдів у «націоналістичний» Дивинський район потрапив у полон до українських повстанців. Розпропагандований, приєднався до них. Спочатку був рядовим стрільцем. За гебістським даними, згодом очолив групу, яка інколи нараховувала до 60 чол. (інформація про його участь у червоній партизанці й переході до бандерівців отримана нами також від Бобко-Мурашкевич Віри Василівни).

Бойко Андрій виступав під різними псевдонімами – «Білий», «Коля», «Єрмак», діяв на теренах Дивинського, Кобринського, Антопільського районів, очолював Кобринський надрайонний провід. В опублікованому

збірнику документів «ОУН-УПА в Беларусі» «Єрмак» порівняно з іншими діячами повстанського руху згадується найчастіше. Він настільки дошкуляв гебешникам, з'являвся там, де його не чекали, що в надрах НКВД БРСР складались на нього окремі розгорнуті «записки».

Уперше про «Єрмака» йдеться в «доповідній записці» НКВД БРСР від 30 серпня 1944 р. на ім'я секретаря ЦК КП(б)Б П.К. Пономаренка. Тут стверджується, що 15 серпня 1944 р. була «проведена боевая операция по ликвидации бандгруппы УПА» в Дивинському районі. Залишилось до 10 чол., які зникли. Однак абзацом нижче знову говориться про зіткнення 18 серпня (тобто через 3 дні) з цією ж «бандою» вже південно-західніше села Болоти, де вбито 15 чол. і взято в полон 4, а самого «Єрмака» поранено (26, с.169). Не пройшло і двох місяців, як уже сам секретар Брестського обкому партії М. Тупіцин тривожно телеграфує в Мінськ, що 24 жовтня «банда «Єрмака» в количестве 60 человек ворвалась в село Черняны Дивинского района, напала на группу красноармейцев» (26, с.188). Це після того, як двічі «банда» була розгромлена! А через два дні (26 жовтня) ця ж «банда» вночі напала на село Хабовичі, спалила три мости по дорозі з Кобрини в Дивин, знищила телефонний зв'язок.

13.VIII. «банда «Єрмака» в селі В. Болоти схопила й забрала з собою 3 військовослужбовців, а 8.X. обстріляла й розігнала 12 бійців військової частини (двох з яких у перестрілці убито). 2.X. «банда «Єрмака» в кількості 32 чоловік увірвалась у с. Добре Антопільського району, обстріляла бійців Червоної Армії.

Як бачимо, загін, очолюваний Єрмаком, надзвичайно мобільний (як ніби одночасно з'являється то в Дивинському, то Кобринському, то в Антопільському районах), успішно здійснює різні акції, викликає немало тривогу в рядах противника. Знищити чи ослабити його поки що не вдається.

В своїх показах на допиті полонений повстанець Литюк свідчить, що «Єрмак» був чотовим з сотні «Яра» (26, с.233). Виходить, він діяв то як незалежний польовий командир окремої групи, то входив у склад інших, більш крупних об'єднань – сотні, куреня.

У довідці Дивинського районного відділу НКВД під грифом «совершенно секретно» від 17 січня 1945 р. стверджується, що в банді «Єрмака» знаходиться 100 чоловік, що вона нападала на військові гарнізони та опергрупи НКВД. Наприклад, у ніч з 11 на 12 серпня 1944 р. загін Єрмака напав у с. Хабовичі на опергрупу в кількості 12 чол. дивинського НКВД, обстріляв її «из минометов, пулеметов, автоматов и винтовок», розігнав її (26, с.252). З різних документів довідуємось, що повстанці відпускали звичайних червоно армійців, роззброївши їх.

У документах наводиться багато випадків розправи повстанців під командуванням «Єрмака» над сільськими активістами та партійними функціонерами. Знищувалась викрита різними способами агентура органів безпеки, йшла безкомпромісна війна. Хоч як влада берегла таємницю своїх сексотів, однак в умовах, коли були прихильники повстанців і в рядах міліції та в радянських установах, таємне ставало явним з відповідними сумними наслідками.

Незважаючи на неодноразові переможні реляції в обласні та республіканські інстанції про розгром «банди Єрмака», в квітні 1945 р. в НКВД БРСР була складена записка – «орієнтовка» на «банду Єрмака», в якій зібрані дані про діяльність цієї групи. Так, тут стверджується, що в серпні 1944 р. із сотні «Орлика» «была выделена» чота «Єрмака», на базі якої він повинен був створити сотню. Загін «Єрмака» мав своїм завданням «зривати заходи, які проводили органи радянської влади, знищувати радянсько-партійний актив та працівників НКВД, здійснювати диверсії» (26, с.290). На озброєнні в Єрмака в той час були 1 ротний міномет, 4 ручних кулемети, автомати та гвинтівки.

15 серпня 1944 р. загін «Єрмака» був розбитий полком внутрішніх військ НКВД у районі Хабовицьких хуторів. Однак незабаром з України був присланий «главарь» «Яр», який, спираючись на залишки загону «Єрмака», сформував із місцевих жителів сотню, в якій «Єрмак» став заступником «Яра». Далі наводиться список «бандпроявлений» сотні «Яра»-«Єрмака». Однак 1 грудня 1944 р. це угруповання, за даними НКВД, було розбите. «Яр» з частиною бійців пішов назад в Україну, «Єрмак» сформував свою групу, яка в останній час почала проявляти свою активність (26, с.289-291).

Однак «в спецсообщении» секретаря Брестського обкому партії в Мінськ від 8 серпня 1945 р. знову йдеться про «банду Єрмака». Значить, після всіх «розгромів» вона продовжувала діяти. Мало того, і 29 квітня 1946 р. в донесенні Індюкова знову йдеться про «Єрмака», що він продовжує нападати на сільські ради, вбивати активістів, в окремих хатах у селах читав для населення листівки, закликав видавати активістів.

У «підсумковому звіті» МВД БРСР за серпень 1947 р. усе ще значиться і «бандгрупа в кількості 50 чол.» під командуванням «Єрмака», яка діяла у Великих і Малих Болотах, що якихось 12 км від самого Кобриня (26, с.364). Дивно: це після стількох донесень, що «бандгрупа «Єрмака» давно розгромлена. Мало того, у повідомленні Гальцева від 26 січня 1948 р. йдеться про те, що в ніч з 16 на 17 січня 1948 р. у Кобринському районі «убит бандитами крестьянин Гордеюк Василий, принимавший активное участие в поимке бандита под кличкой «Єрмак» (26, с.374). Цікавий цей факт: у пресі, в

пропагандних матеріалах представлять цього Гордеюка як простого громадянина – невинну жертву українських націоналістів.

І лише аж 29 червня 1949 р. спецпідрозділові за допомогою сексота (Артемука Семена під кличкою «Молчанова») вдалось вислідити й «ліквідувати» «Єрмака» на хуторі Занив'є Антопільського району. Разом з ним загинули «Шах» (він же «Чорний», «Анатолій», «Толя») – Клиновий Анатолій Петрович, 1921 року народження, родом із с. Облапи Ковельського району Волинської області, та «Оксана» (вона ж «Чорна», «Оля», «Маруся») – активна членкиня ОУН, організатор роботи серед жінок. «Шах» очолював Кобринський надрайонний провід ОУН, який координував діяльність збройного українського підпілля на території Кобринського, Антопільського, Дорогичинського, Березівського та інших районів.

Наведемо тут дещо скорегований та доповнений уривок листа учасниці збройного українського підпілля на Антопільщині Бобко-Мурашкевич Віри Василівни на псевдо «Орися», засудженої військовим трибуналом у Бресті 11 липня 1949 р. на 25 років. Вона в свою чергу посилається і на розповідь Шумила Василя, господаря хутора, де відбулась трагедія – загибель названих вище повстанців:

«Опівдні 28 червня 1949 року група вояків УПА в складі «Єрмака». «Шаха» (Клиновий Арсен з Ковельщини) та «Оксани» (прізвище невідоме) зайшли до хати зв'язкового Шумила Василя – це був хутір поблизу села Занив'є Антопільського району (тепер Дорогичинського). Зайшли за інформацією, підкріпитись та з дороги відпочити. Під самий вечір на цей хутір завітав (як він пояснив), аби зустрітись з братом, що також був у рядах повстанців під псевдо «Варнак», Артемук Семен, студент II курсу Берестейського педучилища, уродженець села Залісся, що під Кобрином, щоправда на цьому хуторі він не раз зустрічався з повстанцями та з братом (за гебітськими даними, його брат Артемук Олександр – «Варнак» загинув 15.XII.1948 р.). Однак прихід Семена на цей раз, як вийшло, мав іншу ціль. Нагодували хлопця, поговорили з ним, та там він і зостався на ніч. Жалівся, що йому, певне, далі вчитися не доведеться, тому що «викликав директор і в присутності чекістів сказав мені, що відраховують через те, що брат в УПА, але даємо тобі шанс – вмовити брата вийти з повинною, то вчитимешся далі. Так що більше мені там нічого робити. Ото ранком піду додому, візьму дещо з одягу та повернусь до вас. Чекайте!»

Ще до сходу сонця Артемук Семен залишив хутір, і на горе ніхто з повстанців не пригадав поговорку «береженого і Бог береже». Ніщо не віщувало лиха. День 29 червня 1949 року був сонячний. І коли вже сонце пере-

скочило зеніт, як біля хати, навкруг якої колосилось жито, сколихнув тишу одинокий постріл, після чого хтось вигукнув: «Сдавайтесь, ви окружені!».

Ким «окружені», і хто до цього причетний, – розгадувати не було часу. Відбиватись з хати, в якій знаходилась родина Шумилів із 6 чоловік, повстанці вважали недоцільним – адже підставили б під загрозу їх життя. Тому через відкрите вікно «Єрмак» і командир загону «Шах» подались у жито. Зав'язався нерівний бій. «Оксана» лишилась у хаті і в крайній розгубленості звернулась до господині: «Що мені робити, тітонько?».

– Не знаю, не знаю, дитинко, – відповіла господиня.

– Видно, нам усім прийшла погибель.

В ту ж мить «Оксана» піднесла щось до рота. І бачила перелякана вкрай господиня, як дівчина, мовби хватаячись за щось невидиме, хитнулась і замертво впала на долівку. Як пізніше з'ясували чекісти: «Оксана» прийняла скородіючу отруту.

А бій повстанців проти цілого взводу з кулеметами сталінських посіпак був короткий. Там же в житі вони двоє і загинули.

Чекісти, вигнавши з хати і поклавши на землю всю родину Шумилів, почали їх катувати. Не витримавши цього, 18-літній син господаря Василя Олександр підхопився із землі і став втікати, але куля нагнала юнака і він упав там же головою в жито.

Чотири трупи чомусь відвезли до Кобрина, та де вони знайшли вічний спочинок, залишилось по цей день таїною. Лежали вони для показу біля музею Суворова, а потім біля банку. Ходили люди дивитись, хто мовчав, хто зітхав, а де в кого в оці блищала боязка сльоза.

А Артемук Семен закінчив і педучилище, і педінститут. Закінчив ціною чорної зради, ціною смерті 4-ох нічим йому не повинних людей. Чому він навчав дітей, ставши вчителем, а навіть директором школи в селі Остромечево біля Берестя?

Хай впаде по його вині пролита кров на голови його нащадків – того бажають йому селяни Залісся, куди він ще осмілюється інколи приїжджати.

Шумило Василь Андрійович, інвалід війни I групи, катований у застінках НКВД, багатолітній в'язень ГУЛАГу, помер 26 червня 1996 р. в селі Торині Дорогичинського району Брестської області».

Така ось інформація Віри Бобко (в заміжжі Мурашкевич) про загибель визначних учасників збройного підпілля на Берестейщині.

Як нерідко розходяться долі і вчинки рідних по крові братів! Один (Артемук Олександр) загинув у бою як герой, чесно виконуючи патріотичний обов'язок, інший (Семен) задля спасіння своєї шкури і нещасного лакомства став хриstopродавцем. Із загибеллю «Єрмака» боротьба його найближчих

соратників, підлеглих по боївці, не припинилась. Як впливає із «справки УМГБ БРСР», залишились ще в діючій УПА три брати Андросюки – Микола (псевдо «Іван»), Олександр («Кутепа»), Анатолій («Галичанин»), усі родом із села Патрики Кобринського району, та Климук Олександр («Чайка») родом із села Великі Болоти Кобринського району.

«Єрмак» брав участь у збройній партизанській війні з 1942 р. по 1949 р. спочатку проти німецьких фашистів, згодом проти більшовиків. Понад 7 років щоденних, щохвилинних небезпек, які підстерігали вояка зусібіч! Про нього можна писати гостросюжетні повісті, знімати фільми. І прийде час на це. Мені, автору цих рядків, пощастило особисто познайомитись із ним, коли він з інспекційною метою перебував у супроводі боївки «Конопленка» в Березівському районі. Це був чоловік середнього зросту, міцної статури, приємної зовнішності, на вид років тридцяти. У його розмові, рухах відчувалась рішуча, владна натура. Підходили й розмовляли з ним вояки особливо пошанно. Це був авторитетний, харизматичний повстанський провідник.

Іншим найбільш відомим у Дивинському, Антопільському та Березівському районах (він досить часто бував разом із боївкою, яку очолював, у хаті моїх батьків, нерідко стаціонував по кілька днів) був «Конопленко» (його справжнє ім'я, яке недавно мені стало відомим з гебітських документів – Доропей Михайло Іванович, родом із села Повітьє Дивинського району).

Із «Справки 1-го отделения Украинских НКВД БССР по борьбе с бандитизмом на банду «Конопленко» (липень 1945 р) довідуємось, що на території Березівського району Брестської області в 1944 р. «організувалась бандгрупа в кількості 12-15 чоловік із українських націоналістів, яку очолив Доропей Михайло Іванович «по кличке «Конопленко» (26, с.311).

Ця група до грудня місяця 1944 р. входила в склад загону «Яра», що перебував у Дивинському районі, перед нею стояло завдання підтримувати зв'язок з боївками, «действующими в Березовском районе из местных жителей» (там же).

Далі в «довідці» перераховуються «терористичні акти», вчинені групою «Конопленка» в Антопільському та Березівському районах, наприклад, розігнали засідання сільради в селі Нова Березівського району, захопили пістолет у голови сільради, в селі Лісковичі Антопільського району розгромили хату-читальню, убито голову Пішківської сільради і т.д. Наводяться дані, кого із групи «Конопленка» вдалось ліквідувати в результаті «чекистко-войсковых операций» – убито п'ятьох, двох затримано. За станом на 1 липня 1945 року в групі «Конопленка», за агентурними даними, числилось 8 чоловік: Доропей М.І («Конопленко»), Базелюк С.Б.

(«Яструб»), Трищейко А.Г. (?), Бандолет А.А. («Матрос») та «Гайдамак», «Веселий», «Чорноморець» (26, с.312-313).

Хтось зблизька знав про боївку! Як розповів мені «Конопленко», у ній короткий, правда, час перебував засланий спецслужбами провокатор, що раніше служив у німецькій поліції, а відтак отримав завдання «искупить свою вину перед родиною». Мені випало один раз його бачити – дуже неприємне враження справив: якесь вицвіле, жовтувате обличчя, водянисті очі. Приставав із запитаннями, чи я комсомолец, що думаю про комсомол, а що про бандерівців і под. Згодом, за словами «Конопленка», вимагав від нього, як від командира, дозволу «ліквідувати» мене як підозрілу особу. Якимось чином проникали такі в середовище повстанців, щоб робити чорну справу.

У «спецповідомленні» секретаря Брестського обкому М. Тупіцина в ЦК КП(б)Білорусі під грифом «цілком таємно» від 1 жовтня 1945 р. йдеться про те, що «бандгрупа» «Конопленка», прибувши з Березівського району, вбила в селі Стара Темра Дітковицької сільради на Антопільщині трьох громадян, двоє з яких колишні радянські партизани (26, с.319).

Міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов у доповіді, адресованій Й.В. Сталіну, В.М. Молотову, Л.П. Берії, А.А. Жданову, про результати боротьби з націоналістичним підпіллям в УРСР, БРСР, Латвії, Литві, Естонії як про важливу подію повідомляє, що 15 липня 1946 р. поблизу села Малеч Пружанського району «убит руководитель Березовского и Антопольского районных проводов ОУН Доропей М.И. по кличке «Конопленко» (26, с.340-341). Це повідомлення свідчить, якої ваги репресивні органи надавали повстанському провідникові «Конопленку».

В досить сумбурному «итоговом отчете МВД БССР по ликвидации антисоветского националистического подполья», складеному в серпні 1947 р., йдеться про організовану «Конопленком» і розкриті органами безпеки націоналістичну сітку в Березівському й Антопільському районах. Слідство встановило, що Савчук Надія, Козлович Яків, Крисюк С., Савчук Н.Ф., Козлович Андрій, Волосевич Надія, Нестерук Йосип та ін. вступили в ОУН в 1945-1946 рр. В їх хатах укривались бандерівці від переслідування з боку органів радянської влади, учасникам збройного підпілля надавалась усіляка допомога, в тому числі й медична, «Конопленко» і його група постачались необхідною інформацією. Козлович Яків Павлович керував ОУНівською організацією на території Пішківської сільради Березівського району, Крисюк Ольга Макарівна – націоналістичною організацією на території Сігневицької сільради. Вони ж займались вербуванням нових членів в організацію з числа місцевого населення.

У процесі слідства по цій справі, як стверджується в документах, виявлено 215 учасників УПА з числа місцевих жителів Березівського, Антопільського, Дивинського і Кобринського районів Брестської області (26, с. 362-372).

Як бачимо, глибоке й розгалужене коріння залишив по собі повстанський провідник «Конопленко» (Доропей Михайло родом із села Повітьє Дивинського району). Про обставини його загибелі ходили в народі різні версії, на яких тут не будемо зупинятися.

Серед моїх односельців, які співпрацювали з ОУН-УПА, варто розповісти про Анатолія Миколайовича Постоялка. Зустрічався я з ним після його повернення із заслання двічі – 3 листопада 1992 р. і 19 травня 1993 р під час мого короткочасного перебування в родичів.

А.М. Постоялко, 1930 р. народження, житель села Батарей Березівського р-ну на Берестейщині, в документах записаний білорусом (як і решта жителів села). На час знайомства з повстанцями (в 1949 р.) закінчував восьмий клас. Протягом навчання (1948-1951 рр.) в Березівській СШ (м. Береза Картузька) вважався одним із найкращих учнів школи, відмінник, громадсько активний, член ВЛКСМ. Разом з тим весь час підтримував контакти з представниками українського націоналістичного збройного підпілля, виконував деякі їх доручення, зокрема розповсюджував листівки. Вважає себе свідомим українцем.

На моє запитання, як відбулось знайомство з повстанцями, а затим спілкування з ними (протягом трьох років), розповів:

– Чув, що є «такі люди», але не бачив їх. Дружив з однокласником Пуховським Костянтином Степановичем з сусіднього села Льовковичі (Велике Міжлісся), часто з ним велись розмови критичного, антирадянського характеру, але без певного спрямування, мети.

Я в той час навчався в Березі Картузькій. Приїжджає одного разу мій батько, Миколай Лукич, здається, весною 1949 р., розповів, що до нас інколи заходять українські партизани, хотіли б вони бачити й мене.

Прибув я додому у вихідний день. Як тільки стемніло, зайшли в хату двоє. Годин 3-4 у нас сиділи, розмовляли зі мною, розпитували про школу, новини, настрої учнів, населення, вчителів. «А хто ж ви?» – запитую. Почали розповідати про себе, про ОУН, УПА, Бандеру, Тараса Чупринку, Андрія Мельника (Анатолій уже чув про Бандеру ще при німцях, йому про нього розповів сусідський Петро), про боротьбу між Бандерою і Мельником. Запитали, чи не хотів би співпрацювати в ОУН? – «Треба подумати», – відповів.

Іншим разом ходив на побачення з ними до батька свого давнього приятеля Петра Омелюсіка – Степана Калениковича, якого по-вуличному звали Мошка. До речі, саме Степан Каленикович Омелюсік і направив бандерівців до Постоялків. «Хлопці», бувало, прийдуть до Мошки і когонебудь посилають за мною [тобто за Анатолієм Постоялком].

Перший раз, як уже говорилося, прийшло двоє, потім ходили по троє, але склад їх мінявся.

Запитую, чи знав Анатолій Конопленка, Єрмака?

– Конопленко? Знаюме ім'я. Появився в наших краях десь у 45-ому чи 46-ому. Бульбаш. Запитували за нього на слідстві, але я його не бачив, не знав. Єрмак? Чув про нього. Загинув десь коло Антополя (їх було троє).

Ці перші двоє відрекомендувались: «Я Гриць. А я Андрій, псевдо «Громобой». Ніяких завдань спочатку не давали, потім приносили літературу, листівки, твори Грушевського, інших українських письменників (заборонених).

Біля 1950 р. повстанське командування вирішило зробити «Суспільно-політичний огляд колгоспів». Цей матеріал і розкрив нас. Пуховський написав про львовський, а я про наш колгосп. Усе це призначалось для якогось аналітичного огляду і мало бути доставлено нібито аж у Львів.

Зв'язкова «Ольга» понесла матеріал на збірний пункт, що знаходився десь біля Пінська, причому навіть на машинці не передрукований. По цьому нас і знайшли: «Ольга» напоролась на засідку, в перестрілці її тяжко поранили. Так вона попала в руки гебістів. На слідстві не витримала тортур, розповіла, що знала. Рукописні тексти, в яких ішлося про конкретні колгоспи, місцеве начальство, дали змогу органам швидко виявити авторів. Наприклад, Березівський КДБ, забравши зі школи учнівські зошити, без зусиль встановив «писарів» – мене, Костю Пуховського. Мені думається: чи не заслані в ряди повстанців агенти хитро спланували, придумали цей захід? Деталі – назви колгоспів, прізвища їх голів та інші конкретні факти вже самі по собі, навіть якби були передруковані чи кимось переписані, локалізували партизанських інформаторів.

Арештували мене й Пуховського Костю в один день. Через кілька днів «Гриць», отримавши інформацію про арешти, цілу ніч біг з Дорогичинського р-ну, повідомив Мошці – передайте хлопцям, щоб признавались, інакше їх будуть дуже катувати.

Як відбувався сам процес арешту? Після закінчення СШ я влаштувався бухгалтером у Львовській школі. Була саме неділя, в цей час я перебував удома, у батьків на Батарейі. Приїжджає конюх зі школи, каже: приїхав заврайвно Карпович, просить, щоб ти з ним поїхав у Березу в райвно і

розібрався з банківськими рахунками, бо бухгалтер заплутався (перед роботою в Львовковській школі я недовго працював у банку в Березі). Нічого не підозрюючи, я поїхав з конюхом у Львовковичі, в школу. Тут ще завраївно Карпович запропонував їхати з ними в Березу на возі. Коло сільського кладовища перегнала нас вантажна машина. Зупиняється. Виходить з кабіни суб'єкт: «А, Карпович! Сідай, довеземо!» Запросили й мене. Карпович і я сіли й поїхали... довели нас саме до МГБ. Там уже чекають працівники держбезпеки. Підходить підполковник Вєрьовкін, не дав мені вийти з машини (Карповича відпустили). Майор Сологуб і полковник Рогов сіли поряд і повезли мене прямо в Брест.

Зробили так, що ніхто ні вдома, ні на роботі, ні в селі Батарей чи місті Березі не знав, куди я дівся. І в машині ніхто нічого нікому не каже, ніяких питань.

У Бресті під'їжджаємо до обласного управління МГБ, заводять у кімнату (чи кабінет). Тільки Сологуб зауважив: «Ну что, Толя, теперь надо тебе крепко подуматъ, как жить дальше» .

Підходить якийсь працівник: «Вас вызывает начальник». Заходимо в кабінет начальника МГБ Химченка разом із Сологубом і Роговим (які стережуть мене невідступно).

– «Подойди», – звертається Химченко. Подає протокол експертизи. – «Я ничего не понял. К чему все это?» – кажу. Після цього начальник дістає той твір про колгосп і мою шкільну «общую тетрадь» з учнівськими творами. – «Это кто писал? А это кто? Неважно, что ты писал, а кому и почему ты отдал? И почему на украинском языке это написал?». І тут же почав погрожувати, говорити по-українськи: «Кому ти віддав це?» Кажу: «Дальше разговора не получится» – «И не надо!»

Кивнув. Майор Сологуб провів мене в маленьку кімнатку. Запитую, чи є вода випити таблетку. Спочатку відмовив, потім дозволив. Сидимо більше години, чую, когось провели коридором. Біля 11-ої год. ночі прийшли, забрали документи. — «Пойдем!» Повели вниз, у внутрішню тюрму. До цього часу пам'ятаю ці кроки.

Далі – шмон: крючки, пояс, ґудзики, все ріжуче, колюче та под. було вилучено. Відчиняють камеру: «Он ложись!»

Ранком підйом, годині о 10-й викликають до слідчого. Сидить Катаргін (про це прізвище я довідався пізніше), заходить грубою російською лайкою. Заходить Сологуб, повели знову до начальника МГБ Химченка.

Одного разу показують протокол допиту Пуховського. Той багато про що сказав. Не витримав тортур: два рази били нещадно, день без свідомості пролежав, на другий відвезли його в санчастину. З 25.01.1952 р. до

27.03.1952 р. я був в одиночці. Про слідчого Рогозіна склалось позитивне враження. Казав: «Не волнуйся, самое главное сей час выжить, потом будет намного легче» .

Слідство намагалось якнайбільше людей заплутати, щоб створити груповий процес. З цією метою формувались і протоколи допитів.

Наша група нічого особливого не зробила: один раз у Березі нарозклеювали й нарозкидали листівок, а то все були зустрічі між собою, з повстанцями, розмови, мрії.

До речі, про листівки. Ми (тобто я, Пуховський Костя та Ольга Драгун) їх розклеїли й нарозкидали в Березі приблизно 21 січня 1951 р. – і то лише один раз. Нам принесли повстанці готові, типографським способом виготовлені (ходили слухи, що підпільники самі друкували на машинці). Тоді всю міліцію підняли на ноги, скрізь ходили, вишукували, визбирували, зі стін здирали. Однак нас тоді не виявили, навіть підозри не впало.

Суд був закритий, грізний, захисників призначили для проформи. Підсудними були: Постоялки – я, мій брат Степан, батько Микола; Пуховські – Степан Маркович (батько), син Костянтин, дочка Марія; Драгуни – сестри Люба й Ольга, брат Сергій, а також зведений брат Драгун Костянтин Максимович (батько Драгунів на цей час уже « сидів»). Всі були причетні до підпілля (меншою чи більшою мірою), тому всім дали по 25 років таборів плюс 5 років «пораження в правах» (як говорили: «25 по ногам и 5 по рогам»).

Решту «причетних» до цієї справи судили пізніше. В цю групу засуджених входили: Постоялко Анна Мойсеївна (моя мати), Андросюк Іван Семенович, Жешко Олександр Степанович, Омелюсік Степан Каленикович, його дружина Євдокія, Пуховська Ксенія (мати Кості і Марії); Демидович Микола, Мироненко Василь Савич. Це все старі люди, судили їх за те, що вони годували, прали партизанам, до речі, Андросюка Івана просто за те, що був сусідом Постоялків і не доніс (дали 10 років).

Нас біля місяця протримали в брестській тюрмі, потім – на етап. Їхали разом Пуховські, Драгуни, Постоялки і рентгенолог Корзан (єврей, якого німці як спеціаліста не вбили, то наші осудили). Завезли в пересильну тюрму в Гомель, потім – у Москву, звідси в Кіровську пересилку, з Кірова – в Новосибірськ, звідси в Тайшет («перший острів архіпелагу ГУЛАГ»). Там величезна пересилка. Тут розподіляли по різних таборах. Частина залишилась у Кірові, в Тайшеті мене поклали в лікарню, де пробув 8 місяців. У 1953 р. святкували в лікарні смерть «вусатого» . Яке це було свято!

16.03.1953 р. мене відправили в робочий табір. А там – кошмар! Це був страшний табір: робота важка (лісоповал), харчували дуже погано, побутові

умови страшні. У таборі перебували представники різних націй. Дуже дружними були між собою українці (всі були причетні по УПА), литовці. Німці – культурна нація, але коли хто заламувався, то опускався до неможливого. Дуже погано ставились конвоїри до німців Поволжя, посилали їх на найважчі роботи. У нашому таборі знаходились лише політичні, побутовиків не було.

Однак у цьому таборі мені нарешті повезло: взяли бухгалтером. А у 1956 р. звільнили.»

Подаємо ще деякі фрагменти з розповіді Анатолія Постоялка 19 травня 1993 р. Так, протягом трьох років співпраці з підпільниками він познайомився і досі пам'ятає «Андрія», «Гриця», «Павла» (міцний, рослий чоловік, ерудований, інженер), «Сікору», який працював по Пінській обл., теж дуже ерудований, прекрасно орієнтувався в політичних справах. Ще зустрічав кількох. Вважає, що конспірація в бандерівців була на дуже високому рівні.

Чув про «Єрмака», що той нібито загинув, здається, в селі Торокань, десь біля Антополя, ймовірно в 1950 р. У хаті було троє повстанців, їх оточили, підпалили хату. Оточені відстрілювались. Уся сім'я господаря хати також загинула (насправді обставини й місце загибелі «Єрмака» були іншими). «Єрмак» інколи, переодягнений у міліцейську форму, заходив у їдальню чи ресторан, залишав записку: «Ніхто не знав, не відав – тут Єрмак обідав». Органи знали, що він десь близько, тому дуже стежили за ним.

Про «Конопленка» також чув, що у 1945 чи 1946 роках командував повстанським відділом. Льоня Жукович розповідав сестрі Анатолія Постоялка, що до них (Жуковичів) десь у 1946 р. заходило чоловік 10, їхній провідник відрекомендувався – «Конопленко».

Про листівки: Анатолій Постоялко і Костя Пуховський (з Льовкович) учились разом у Березі (Костя теж комсомолец, відмінник навчання). З ним разом розкидали листівки в Березі 21 січня, приурочивши подію до Ленінських днів. Але операція була так добре продумана, що їх навіть не запідозрили, у судовому процесі не фігурував цей факт.

Про криївку на хуторі села Марковичі (за Судиловичами) на межі Брестської і Пінської областей. Робилось так тому, що коли була облава, особлива активізація каральних відділів у Брестській обл., то вони переходили на територію Пінської і навпаки (карателі збирались з кількох областей, щоб очистити одну, потім другу).

Там на хуторі жила сім'я Стариневичів, у них і була облаштована криївка, де переховувалась група повстанців. Серед них було дві дівчини, оунівки. Одна з них (псевдо «Женя») захворіла, Анатолій Постоялко возив її двічі до лікаря Макаревича в Березу. Перебувала вона деякий час у Льоні Жуковича в Березі (він тоді працював на санепідемстанції). «Ольга» попала

в руки органів безпеки десь біля Пінська. Ніхто, навіть сусіди, про криївку не чув, поки її чекісти не розкрили.

Про слідство. Чого тільки в протоколах немає. Мене [Анатолія] дуже били в слідчій тюрмі, всіх примушували протоколи підписати. Але там зафіксовані дурниці, ми робили не те, що там записано. Показання не відповідають дійсності, оті слідчі справи, як правило, не відображають правди, на їх підставі не напишеш правдивої історії. У протоколах навіть факти перекручені.

Керівник групи «Громобой» (він же «Андрій» – інше його псевдо), – це той, з яким Анатолій вперше познайомився. Він напоровся на засаду десь за Дорогичинем, можливо, в Іванівському р-ні.

Дівчина «Женя», відчуваючи, що не вилікується, що буде тягарем для себе й товаришів, у криївці застрелилась. Родом вона з Волинської обл., дочка священика. Її поховали в саду Стариновича (с.Марковичі). Її подруга, що пішла на Україну в округову референтуру з документами, потрапила у ворожі руки. Не витримала тортур, виказала Стариновичів, показала криївку.

В самій криївці нікого не захопили. Син Стариновича, який був учасником підпілля, у момент захоплення криївки хотів підірватись гранатою – не вдалось. Потім кинувсь у колодязь, щоб утопитись. Витягли. Судили його як активного бандерівця. Відсидів свій строк, повернувся вже. В тюрмі був в одній камері з моїм братом Степаном.

Петро Омелюсік, Мощин син, 1921 року народження, в останні роки при Польщі вчився у Львові в художній школі, в 1939 р. повернувся. Любив співати українські пісні, говорив по-українськи. Він же потім пішов в УПА, загинув, кажуть, аж на Закарпатті.

У Батарей під час окупації один рік була українська школа (1941 – 1942 рр.). Адаже ця територія відходила до України, кордон проходив – Вигоновське оз., р. Ясельда, на північ від Берези, тобто майже весь Березівський р-н відходив до України. Українську мову в нашій школі вів Михайло Грицук (по-місцевому Михалко). І після, коли німців прогнали, декому говорив, що «ми не білоруси, а українці, але про це не маємо права говорити».

Підтримували зв'язок з оунівським підпіллям не тільки ми, Постоялки (я і мій брат Степан), але й Льоня Жукович, Жешко Олександр (Мощин зять), Омелюсік (по-вуличному Мошка), Андросюк Іван. Мабуть, бували і в Черкаса Ляша. Костя Пуховський зв'язав із упівцями Олю Драгун (родом із села Леошки, розмішене біля самої Ясельди, за 5 км на північ від Берези, тобто північніше села Самойловичі). Одночасно репресували: у Пуховських – Костю (1932 р. нар.), його батька Степана Марковича (1906 р.нар.), матір і

сестру Марію (1934 р. нар.), фактично неповнолітню. Зараз у живих лишилась тільки вона. Постоялків теж усіх: обох братів, батька, матір.

Коли засудили і дали всім по 25 р., то ніхто із засуджених не думав, що відбудуться якісь важливі зміни в суспільстві, ніякої надії на скорочення терміну ні в кого не було. Коли Сталін захворів, то пошепки дехто передавав: «Ты слышал – Гуталинщик (так звали Сталіна) заболел?». І після смерті Сталіна спочатку не було ніякого послаблення, лише при Хрущові з'явилися перші проблиски у пітьмі.

В Озерлазі перебували засуджені представники різних національностей. Під кінець почали в'язні групуватись за національною ознакою. Українців було найбільше і були вони найбільш організовані. Раз українці оголосили масову голодовку, багатьох позавозили в лікарню. Костя Пуховський відбував покарання в Магадані (він повернувся, але вже помер – чотири роки тому). Костіна сестра Марія була в Джеб-Казгані (судили малоліткою, запроторили в дуже страшний табір). Брат Постоялка Анатолія був засланий у Норильськ, Ольга Драгун теж там відбувала покарання.

На слідстві арештовані ведуть себе по-різному: дехто так розгублюється, що ніби в гарячці розповідає все, що знає.

Інколи з'являється думка – а чи потрібна була вся ця боротьба, такі зв'язані з нею страждання? Прийшов час і Союз завалився. Розповів анекдот: «Яка різниця між геометрією і комунізмом? Там щось дано і щось потрібно на основі цього довести, а тут нічого не дано, але щось довести потрібно».

Дуже невтішні спогади Анатолія про місцевих червоних партизанів: жив у Сукачах Гурить – бандюга з великої дороги, був ще Карась із-за ріки, обом було років під 50, насилували жінок, грабували населення. Так отого Карася розстріляли навіть самі комуністи. Гой був хитрішим за тих, став потім головою колгоспу.

Зверхникові «Громобою» дуже багато уваги приділяли слідчі органи. Слідчий казав: «Это очень образованный и опытный человек» .

Постоялко Анатолій мав своє псевдо – «Бігун».

На закінчення розповіді наведу документ, виданий Постоялкові Анатолію:

Справка

Выдана Постоялко Анатолию Николаевичу ...

Приговором военного трибунала войск МГБ Брестской обл. 31 марта 1952 года Постоялко Анатолий Николаевич, 1930 г. рождения, уроженец и житель д. Батаря... на основании статьи 63-1 УК и 76 УК БССР осужден к 25 годам лишения свободы в ИТЛ с конфискацией имущества, с поражением в правах сроком на 5 лет.

Постановлением президиума Брестского областного суда от 29 июля 1992 г. приговор военного трибунала войск МГБ Брестской области от 31 марта 1952 г., определение военного трибунала войск МГБ Белорусского округа от 18 апреля 1952 г. в отношении Постоялко Анатолия Николаевича отменены и дело производством прекращено из-за отсутствия бесспорных доказательств его вины, т.е. он по данному делу – реабилитирован.

Постоялко Анатолий Николаевич находился в местах лишения свободы с 22 января 1952 г. по 27 июля 1956 года.

И.О. председателя Брестского

областного суда

А.А.Солдатенко

Нездоланий дух нації. Радянська репресивна система кинула на придушення національно-визвольного руху всі наявні в її розпорядженні можливості: спеціальні каральні збройні формування (війська МВС), особовий склад Міністерства держбезпеки та Міністерства внутрішніх справ, до масових облавних акцій залучались навіть крупні армійські частини, скрізь на територіях дій УПА були сформовані в порядку мобілізації з місцевого військовоздатного населення «істребительніє батальйони», призначені, як на те і сама назва вказує, на винищення «недобитків німецько-українських націоналістів». Великі надії партійними керівниками були покладені на особливий винахід більшовицьких стратегів – спецбоївки – бандгрупи, що складались з нелюдів і діяли під виглядом бандерівців, чинячи по селах насильства, грабежі, вбивства передусім запідозрених у зв'язках з підпіллям селян нібито від імені бандерівської служби безпеки. На допомогу цим темним силам, що сіяли руїну і смерть, була створена широко розгалужена таємна агентура, яка діяла серед цивільного населення, але нерідко проникала і в ряди повстанців. До всього цього слід додати й могутню пропагандну машину, спрямовану на дискредитацію як у цілому національно-визвольного руху, так і його визначних діячів зокрема.

Під контроль була поставлена буквально кожна сім'я, взято на облік кожну хату чи хутір, кожен лісний масив. Здавалося б, миші ніде сховатись, однак ця велетенська багатofункціональна репресивна машина більше десяти років не могла справитись із збройним опором. Яскраві приклади цього знаходимо і в опублікованих документах, що знаходились у радянських спецхранах.

Найвищі партійні інстанції (зокрема ЦК КП(б)У) постійно вимагали від підлеглих їм репресивних органів покінчити із «залишками українсько-німецьких націоналістів» – див., зокрема постанови ЦК КП(б)У від 4 жовтня 1946 р. (21, с. 252-259), від 27 грудня 1946р. (21, с. 260-265), від 5 квітня 1947р. (21, с. 267-269) та ін. Нерідко фігурують у цих документах конструкції

типу: «Обязать Министра госбезопасности тов. Савченко и первых секретарей обкомов КП(б)У западных областей УССР ежедневно отчитываться перед ЦК КП(б)У о ходе борьбы с украинско-немецкими националистами» (21, с. 269). Перші секретарі обкомів та особисто Савченко були попереджені «об их личной ответственности» за виконання поставлених завдань.

Незважаючи на всеосяжні заходи по боротьбі із «залишками бандитизму», переконливого успіху роками так і не вдавалось досягти. Владі доводилось вишукувати нові методи, кидати на боротьбу з підпіллям нові сили. Так, згідно з постановою секретаріату ЦК КП(б)У від 22 травня 1947 р. в «западные области» направляються нові оперативно-чекістські кадри: «45 человек опытных работников [із обласних управлінь східних областей], проверенных на практической работе, владеющих украинским языком» та із випускників Харківської школи МДБ – 161 чол., які також володіють українською мовою, і 160 чол. «оперативно-чекистских работников из МГБ СРСР» (21, с.271). І це в середині 1947 р. – на четвертому році всеосяжної боротьби за допомогою великих людських сил і технічних засобів із, здавалося б, невеликою кількістю незламних відчайдухів, що звідусіль і щохвилино наражаються на небезпеку, без будь-якої зовнішньої підтримки, не маючи ні запілля, ні постачання амуніцією, продовжують безкомпромісне змагання з безжальним ворогом.

І просто неймовірною в таких умовах може здатись періодична констатація в цеківських постановках фактів незнищенності партизанського руху, подиву гідної героїки вояків УПА. Процитуємо для ілюстрації дещо із згаданих документів:

«...за последнее время ... имели место серьёзные диверсионные акты со стороны банд украинско-немецких националистов» (за 12.05.1947р.; 21, с.269).

«... увеличение количества бандпроявлений за последние месяцы» (за 1.06.1948р.; 21, с.328);

« ... за последние дни террор усилился. Связано это с наступлением весны и ликвидацией Шухевича» (за 22.03.1950р.; 21, с.398). І т.д.

На 23 квітня 1952 р. «по далеко неполным данным, были учтены и разыскивались 1514 вооруженных бандитов» (21, с.454). У цьому ж документі констатується, що в західних областях (незважаючи на великі досягнення в боротьбі з «бандитизмом») за станом на квітень 1952 р. продовжують діяти «84 бандгруппы и 130 бандитов-одиночек» (21, с.457). І це на десятий рік тотальної безкомпромісної боротьби велетенського мільйоннорукого спрута, щупальці якого проникли майже в кожен хату, ділянку території, проти фактично кількісно невеликої когорти безстрашних, готових на найвищий подвиг ціною в життя заради честі і волі нації.

Не будемо ускладнювати текст цитацією інших аналогічних випадків. Звернемо увагу на постанову Політбюро ЦК КПУ від 11 квітня 1955 р.: вище партійне керівництво визнає, що досі (тобто на 13-й рік безперервного «викорінення» і «нищення»!) не вдалось подолати спротиву українських патріотів: «Своєчасно не врахували зміненої тактики, – констатується в документі, причому складеному вже українською мовою, – ворожої діяльності недобитих решток підпілля українських буржуазних націоналістів, які, прагнучи зберегти себе, перейшли до глибоко замаскованої підривної роботи і останнім часом намагаються створити нові націоналістичні організації та групи» (21, с.566).

І яка це була війна для УПА?! Без тилів, без постачання, медичної допомоги. Смерть чигала на кожного повстанця щохвилини і зусібич. І не було йому пощади в катівських підвалах, якщо зненацька, чи в момент розгубленості, чи в стані втрати свідомості попаде в лапи ворога. Вживали, тобто відтягували час загибелі найбільш винахідливі й пильні особи, сміливі й здатні блискавично оцінювати критичну ситуацію і знаходити вихід у момент смертельної небезпеки. Наведемо тут лише два випадки з цілої низки подібних, що наводяться в документах як «недопустимі упущення» в діяльності каральних служб.

Так, «оперативная группа в количестве 12 человек, получив сообщение о находящихся в сарае колхозника спящих бандитах, плохо организовала захват их и в результате проявленной трусости три бандита, убив начальника райотдела МГБ т. Кутицына, тяжело ранив его заместителя т. Милова и сержанта Соколова, скрылись» (21, с.435). Або ще такий випадок: у Вінницькому районі операція «по захвату бандита» в якій брали участь 22 чоловіка, «была провалена, а бандит, ранив четырех человек, скрылся» (там же).

Жаль тільки, що про такі гідні подиву подвиги повстанців ми дізнаємось лише від ворожої сторони, самі ж герої в такому багаторічному змаганні врешті-решт падали смертю хоробрих, нічого не розповівши про себе співвітчизникам. З офіційного слововжитку зникає безглуздий пропагандний термін «українсько-німецькі націоналісти». Партія вкотре вимагає від каральних органів «забезпечити в найкоротший строк остаточну ліквідацію цих бандитів і цілковите викриття оунівського підпілля» (там же, с.659).

Незважаючи ні на що, священна війна за незалежність продовжувалась, набирала нових форм залежно від конкретної ситуації. В партійно-кагебістських документах щоразу частіше з'являється тривожна констатація того, що націоналістичне підпілля перекинулось на східні терени України, що воно охоплює практично весь український ареал, тому вже в згадуваній постанові ЦК КПУ від 11 квітня 1955 р. окремим абзацом наголошується:

«Поліпшити роботу органів КДБ в східних областях по викриттю і присіканню ворожої діяльності українських буржуазних націоналістів» (21, с.569).

Виходить, оці численні вимоги «посилити», «поліпшити» розбивались перед незламним опором українства, національна ідея, незважаючи на шквал репресій, залякувань, продовжувала пробуджуватись у серцях нових поколінь. У цьому контексті красномовним є такий факт: у відповідній записці відділу адміністративних справ ЦК КПУ «Про стан роботи органів державної безпеки УРСР» від 18 вересня 1959 р. стверджується, що за період з 1954 року органами державної безпеки республіки ліквідовано 183 націоналістичних та інших антирадянських організацій... притягнуто до відповідальності 1879 чол... попереджено 45 терористичних актів... вжиті профілактичні заходи по відношенню до 1300 чол.» (21, с.581-582). Далі в цій же записці окремо підкреслюється, що за останні п'ять років [тобто з 1954 по 1959 р.] «припущено створення ворожими елементами 46 антирадянських груп з числа інтелігенції та молоді» (21, с.583). І це в умовах, коли за кожним більш-менш непевним інтелігентом був встановлений нагляд.

Пригадується такий випадок. У січні 1959 р. Є.О. Сверстюк, І.Б. Бровко та автор цих рядків зібрались вечором на квартирі Івана Бенедиктовича в Пущі-Водиці. Говорилося про деградацію сучасного літературного процесу, про шалену русифікацію і под. Через деякий час усім нам довелось пройти через слідчі дії органів безпеки: виявилось, що квартира І.Б. Бровка, тоді доцента КДУ ім. Шевченка, секретаря парторганізації філологічного факультету, прослуховувалась. А ще через деякий час був пущений слух про те, як «органи» в Києві досконало спрацювали: викрили націоналістичну організацію в самому її зародку.

Нібито не можна й припустити, щоб офіцер-відставник, що з боями пройшов усю війну, починаючи з Бреста, партійний вожак на філфаці Київського держуніверситету ім. Т.Г. Шевченка Іван Бровко, був під пильним наглядом чекістів, квартира його прослуховувалась. Ніхто не підозрював цього. Ті з його друзів, що заходили до нього й вели відверті розмови, незабаром «горіли». Пригадується, як при випадковій зустрічі зі мною Халаїм (полковник у відставці, завідувач кафедри в Бердянському педінституті), «костиліав» Бровка, попереджав обходити його десятою дорогою, гадаючи, що він його «заклав».

Однак незважаючи на такий щільний контроль з боку «компетентних органів», за поведінкою та розмовами громадян, процес ішов: якщо лише аж у другій половині 50-х років вдалось приглушити збройне підпілля, то вже незабаром вийшла на авансцену нова хвиля – шістдесятники. Але ще й репресивна машина була в силі, а радянське суспільство вступило, як було

на весь світ оголошено, в «развітої соціалізм», тобто майже в обіцяний ще Леніним комунізм, час настання якого партією і урядом був урочисто проголошений і внесений навіть у програму – 1984 р. Отже, шістдесятництво було придушене, але вже в 70-ті роки, незважаючи на жорстокі репресії, наступив новий підйом боротьби проти тиранії, за національні й соціальні права громадян «країни перемігшого соціалізму», який виявився нічим іншим, як роками застою і деградації. Ця нова могутня хвиля змагань отримала назву – правозахисний рух, дисидентство. На цей раз імперія впевнено прямувала до свого остаточного, як гниле дерево, занепаду. Нехай тепер скажуть, хто переміг, кінець кінцем у жорстокій, безкомпромісній боротьбі між УПА, з одного боку, і велетенською військово-чекіською винищувальною імперською машиною, з другого. Утвердились ідеали, за які вмирили смертю хоробрих герої-повстанці, а також дорогі серцю кожного українця і викорінювані з пам'яті владою символи – жовто-блакитний стяг, тризуб, славень!

Хатинь як символ трагедії села внаслідок організованої більшовиками партизанської війни. Хатинь – невелике білоруське село, жителі якого 22 березня 1943 р. були знищені фашистськими карателями. Хоча час невблаганно відділяє нас від дня цієї трагедії, однак свідчення про неї не перестають хвилювати наші серця, вражати уяву. Це символ безмежного своєю жорстокістю злочину, вчиненого над неповинними людьми.

У стислому викладі перебіг цієї трагічної події був таким. Невеличке білоруське село Хатинь (усього 26 хат, 149 жителів), розміщене між лісами неподалік траси Плещениця-Логойськ за 54 км на північ від Мінська, стало однією з баз, де нерідко стаціонували радянські партизани. 21 березня 1943 р. прибув сюди партизанський загін «Мститель» (біля 150 чол.). Бійців розміщено по хатах на постій і прохарчування. 22 березня 1943 року вранці, після сніданку, «народніє мстителі» по свіжовипавшому снігу пішли на бойове завдання: поблизу Хатині ушкодили телефонний зв'язок між Плещеницею і Логойськом. Негайно о 9³⁰ з Плещениці німцями була направлена ремонтна команда, а для її охорони та для усунення можливих дорожніх завалів 2 взводи 118-го батальйону шуцполіції під командуванням гауптмана Ганса Вельке. По прибулих поліцаях партизани відкрили кулеметний і рушничний вогонь. Після короткої перестрілки вони без втрат відійшли в напрямку на Хатинь.

У цій сутичці вбито німецького офіцера Вельке, двох поліцаїв, ще одного поранено.

Поліцаї за допомогою білоруських зв'язківців негайно викликали з Плещениці решту 118-го батальйону та з сусіднього Логойська батальйон Дірлевангера. Об'єднані сили карателів пішли по свіжих слідах партизанів до

Хатині. Остерігаючись відсічі, при підході до села вони відкрили для остраху вогонь з різних видів зброї. Партизани ж, навіть не виставивши охорони, розмістились у селі на відпочинок. Почувши постріли, чимдуж побігли з хат у ліс. Розлючені карателі оточили село. За розпорядженням своїх командирів зігнали всіх жителів у сарай, підпалили його. Піднявся несамопитий крик, нещасні виламали двері, обгорілі люди кинулись урозтіч. По втікачах відкрито кулеметний і рушничний вогонь. З матеріалів слідства вимальовується справжній армагедон, немислима в своїй потворній жорстокості подія. В цій масакрії загинули майже всі жителі села, лише чудом кільком удалось врятуватись.

Щоб проілюструвати весь жах розправи над жителями села Хатинь, наведемо фрагменти розповіді випадково уцілілого в тому пеклі свідка, семирічного на той час хлопчини – В.А. Желобковича: «В період окупації в нашому районі діяли чисельні партизанські загони, в зв'язку з чим партизани часто відвідували село Хатинь, щоб поновити запаси продуктів і відпочити. 22 березня 1943 року – цей день я запам'ятав на все життя – в селі знову були партизани. Кілька партизанів тоді зупинились і в нашому домі. Приблизно в середині дня, знаходячись з батьком у сараї біля своєї хати, я почув рушничну стрільбу, яка лунала із протилежного боку села. Коли ж ми з батьком вибігли із сараю, я побачив, як один із партизанів, що знаходились у нашому домі, вбрався на стіжок сіна і з висоти крикнув: «Німці!», після чого вистрелив із гвинтівки вгору, подаючи сигнал своїм товаришам. Після того, як партизани покинули наше обійстя, вся наша сім'я сховалась у погребі. Через короткий час двері погреба відчинились і один із карателів жестом наказав нам вийти із підвала наверх... Усіх нас приєднали до інших жителів села... і погнали до центра села... Серед своїх односельців я бачив напівроздягнених дітей, дехто із них були босими, незважаючи на порівняно холодну погоду, карателі нікому не дозволяли одягнутись. Коли ми під конвоєм карателів рухались до центра села, вони допитувались у мого батька російською мовою, скільки партизанів було в селі. Він відповів, що не знає. Тоді карателі на моїх очах стали бити батька прикладами, а коли він упав, продовжували бити ногами. Тільки після того, коли батько за підказкою когось з односельців сказав, що в селі знаходилось біля 100 партизанів, вони залишили його в спокої... Усю нашу сім'ю разом із іншими односельцями карателі загнали в колгоспний сарай, що стояв посередині села і являв собою будівлю із солом'яним дахом розміром приблизно 12×10 метрів... [У сараї були] мій батько, старші брати і сестра ... знаходячись з матір'ю біля входу в сарай, я побачив крізь щілини, як карателі почали підкидати до стін сараю соломі, що знаходилась біля нього, а затим стали поливати з каністр

бензином стіни сараю і соломі, після чого все це підпалили. Коли вогонь охопив дах і стіни, збожеволілі від страху люди, розуміючи, що згорять заживо в огні, кинулись гуртом до дверей сараю, замкнених знадвору дерев'яним засувом... і зірвали двері. Люди, які вибрались назовні із палаючого сараю, попадали під кулі карателів і падали на відстані кількох метрів від сараю. Я разом з матір'ю, знаходячись у другому ряду тих, що вибрались із сараю, якимось чудом подолав ті кілька метрів, що відділяли нас від убитих кулями односельців, живими і неушкодженими. Накривши мене собою, мати шепнула, щоб я не рухався. В цей час я відчув, як куля обпалила моє ліве плече, я повідомив це матері і тут же відчув, як вона сильно здригнулась, по всьому її тілу пройшла конвульсія і вона затихла, не відповідаючи на мої питання: що з тобою, мамо? Я зрозумів, що вона мертва. Від пожарища в мене став тліти одяг. Щоб якимось врятуватись від вогню, я відповз непоміченим карателями на кілька метрів убік і продовжував нерухомо лежати доти, поки не припинилась стрілянина і я не почув віддалений звук труби. Зрозумівши, що карателі пішли із села, я піднявся на ноги. Те, що я побачив, приголомшило мій дитячий розум... На цей час від сараю залишились тільки його вугли, що догоряли. На попелищі трьома групами на віддалі кількох метрів одна від одної в різних позах лежали обгорілі трупи мужчин, жінок і дітей... Деякі з них ще подавали ознаки життя і просили мене подати їм води. Я набирав із найближчої калюжі червону від крові воду і в пригоршнях підносив їм... Із числа 149 жителів села Хатині – 75 були дітьми. Тільки чудом, крім мене, залишились живими – Барановський Антін, Камінський Йосиф, прообраз якого увічнений у пам'ятнику жертвам Хатині, і дві дівчинки...» (43, с.42-43).

До речі, факт, що партизани часто відвідували Хатинь, тут відпочивали і поповнювали харчові запаси, відомий був німцям. Це стверджує в своєму звіті про операцію командир 118-го батальйону Еріх Кернер, адже в шуцполіції служили й місцеві білоруси з ближніх сіл.

Під час наступу на село і проведення акції ні один карателів не постраждав, ніякого їм опору не було вчинено, троє партизан-втікачів були вбиті (Каждан М., Чаних А. і Гіль В.), а п'ятьох поранено (Скрячев Н., Утіуф М., Рижков М., Соколов І., Акула І.). (43, с.10-11).

Але ось як виглядають дії карателів у брехливому донесенні їх командира Еріха Кернера: «Село було атаковане й оточене із всіх сторін. При цьому противник чинив найвпертіший опір з усіх будинків села... У ході бою разом з 34 бандитами було вбито багато жителів. Частина з них загинула в огні пожежі. Більша частина жителів ще за кілька днів покинула Хатинь, щоб не мати нічого спільного з бандитами.» (43, с.23). І це при тому,

що його зверхник – начальник штабу поліції безпеки на території Білорусі штандартефюрер СС доктор Піфрадер у своєму наказі від 18 листопада 1942 р. вимагав від підлеглих повідомляти про акції «негайно і правдиво», звертав увагу на те, що «часто цілі села знаходяться під гнітом банд партизанів, так що їх жителів не слід притягати до відповідальності...» (43, с.18).

Знайомлячись з матеріалами про цю трагічну подію (розповіді свідків, звіти німецької та партизанської сторін, протоколи допиту пійманих після війни карателів), не можна позбутись здивування з дій партизанів відділу «Мститель»: як можна було так підставити безборонних селян! Вийшли по снігу з села і тут же влаштували засідку, а після сутички з фашистами й нанесення їм втрат знову повернулись у це ж село. Фактично привели карателів «на хвості». Усе це свідчить про якусь вражаючу їх безвідповідальність перед населенням. Крім того, навіть для власної безпеки не виставили хоч би якусь сторожу, заслон. Однак у подальшому ні на нарадах, ні на мітингах з приводу цієї трагічної події ці моменти ніде не прозвучали. Доля селян – у дійсності жертв терору з обох сторін – нікого не хвилювала. Схоже було на провокацію. Зрештою, так і могло бути, адже Сталін у своєму наказі від 17 листопада 1941 р. вимагав «уничтожать все без исключения населенные пункты, чтобы противник не мог их использовать». Верховний наказував використати для цього всі можливі засоби, в т.ч. і підпільників, партизан. Згадаймо в зв'язку з цим прославлену Зою Космодем'янську, закинуту в тил німецького фронту для проведення диверсій – підпалу дядьківських хоромів, зібраного ними врожаю.

Радянські партизани, за деякими свідченнями (зокрема й цитованого нами раніше Я. Шираєва), вдавались і до провокацій, щоб викликати відплатні акції окупантів, що в сукупності дестабілізувало ситуацію в регіоні, нерідко сприяло припливу поповнення в ряди месників, давало матеріал для антинімецької пропаганди. З людськими втратами ніхто не рахувався.

Увічнення пам'яті Хатині. Компартиїне керівництво багато уваги приділяло організації вшанування й увічнення пам'ятних місць і подій, пов'язаних з недавньою війною. Робилось це передовсім з пропагандистською метою, це був один з найважливіших засобів виправдання здійснюваного в минулому, а також сучасного політичного курсу партії, понесених у війні величезних людських втрат, прикриття власних масових репресій, виховання в підростаючого покоління, позбавленого правдивих знань про минуле, радянського патріотизму.

У прийнятій 17 січня 1966 р. Постанові Президії ЦК КПБ «Про подальшу роботу по увічненню героїчних подвигів радянських людей у період Великої Вітчизняної війни» в окремому пункті йдеться «про створення

в Логойському районі філіалу Білоруського державного музею Великої Вітчизняної війни і встановлення меморіальних знаків на місці бувшого села Хатинь, усі жителі якого були по-звірячому знищені фашистськими загарбниками» (43, с.137).

Виникає питання, чому саме невеличке село Хатинь удостоїлось такої високої честі в той час, коли окупантами знищено на території Білорусі біля двох сотень сіл, значна частина яких за кількістю населення в багато разів переважала Хатинь? Справа в тому, що саме ця назва (по англійськи Khatyn) давала радянцям шанс ввести світову громадськість в оману – закамуювати власний жахливий злочин, що ставав щораз більш відомим у світі, – Катинь, де розстріляно за розпорядженням самого батька Сталіна біля 17 тис. польських полонених.

З метою реалізації цієї постанови були створені й задіяні різні комісії, наукові та будівельні організації, цією справою займались чільні особи республіки, зокрема перший секретар ЦК КПБ П.М. Машеров. Під будівництво комплексу виділені великі кошти, матеріальні ресурси, залучені найкращі архітектори, скульптори, інженери. Уточнено поіменний список загиблих жителів села та їх рік народження, кількість спалених хат (26), час проведення каральної акції (22.03.1943 р., о 14⁰⁰).

За півсотні кілометрів на північ від Мінська споруджено величний меморіальний комплекс, який нікого з відвідувачів не залишає байдужим. На місці спалених хат височіють пічні труби, на яких закріплені дзвони, що тужливим передзвоном нагадують про людську трагедію, зокрема про загиблих мешканців даної хати, списки яких тут же висічені. Деякі родини були дуже великими: сім'я Барановського Йосифа складалась з 10 чоловік, найменшій Оленці виповнилось 7 років; Новицького Олександра – 9 чоловік, наймолодшому хлопчику було 2 роки; у хаті Желобковича Івана жило 13 чоловік. Усіх одночасно замела мученицька смерть.

30 червня 1969 р. відбулось на території комплексу помпезне дійство – закладка урн із тих сіл, які були «повністю знищені німецько-фашистськими загарбниками і не відроджені після війни». Урочиста траурна церемонія почалась ще в Мінську на площі Перемоги: бронетранспортер у супроводі почесного ескорту робить коло по площі Перемоги і прямує в Хатинь. На церемонію прибули члени ЦК КПБ і всі учасники Пленуму ЦК Компартії республіки на чолі з П.М. Машеровим, відповідальні працівники Президії Верховної Ради БРСР, представники підприємств, колгоспів, радгоспів, письменники, вчені.

Під час мітингу звучали урочисто-траурні мелодії, покладено багато квітів, вінків, з трибуни виголошено промови. Заступник голови Президії

Верховної Ради БРСР І.Ф. Клімов підкреслив, що «ніколи не забудуться звірства, вчинені фашистськими окупантами на нашій землі. Масштаби їх варварства далеко перевершили все, що знало людство. В Білорусії війна забрала 2 млн. 230 тис. чоловік. Це кожен четвертий житель республіки» (43 с. 170). Усе це трансливалось на всю країну. Фанфари, церемонії, пафосні слова мали на меті заглушити також вже ледве чутне відлуння передсмертного стогону сотень тисяч жертв, життя яких від червоної кулі в потилицю обірвалось у Куропатах (теж неподалік від Мінська) та інших облюбованих чекістами місцях масових страт.

Постановою ЦК КПСС від 9 квітня 1970 р. архітекторам Градову Ю.М, Занковичу В.П. та скульптуру Селіханову С.І. присуджена Ленінська премія за створення комплексу «Хатинь».

Про Хатинь, широко відому в Білорусі і світі як символ села-жертви, людської трагедії, жорстокості окупантів та їх прислужників опубліковано немало науково виважених матеріалів. Разом з тим, дехто на кістках невинно убієнних робить свій не гідний звання людини бізнес. Зокрема, в останні роки розгортається підсилувана з Москви бандерофобія, боротьба з українським націоналізмом, який вороги українства хочуть скомпрометувати. Наприклад, у книзі «Карательные акции в Беларуси» (Мінськ, 2008 р.) прямо стверджується, що в знищенні Хатині брали участь «поліцаї із батальйону українських націоналістів під цинічною назвою «Соловей», яким командував Роман Шухевич» (с.61). Про Головнокомандуючого УПА, що загинув у бою з енкаведистами 5 березня 1950 р., повідомляється: «Роман Шухевич став генералом військ СС. У роки Великої Вітчизняної війни зібрав і очолив західноукраїнських націоналістів і командував 118-им батальйоном поліції ... керував знищенням Хатині» (там само). Усе це цинічна брехня, абсолютна вигадка.

Надзвичайно активними очорнителями учасників визвольних змагань є непримиримі вороги української незалежності, серед яких перед ведуть комуніст Петро Симоненко, «прогресивна соціалістка» Наталя Вітренко, штатний ще з радянських часів борець з націоналізмом Вадим Колісниченко, пристрасний («неистовый») великодержавник Ніколай Корнілов та їм подібні. Вони постійно світяться на певного штибу шоу, непогано заробляючи цим на життя. Наприклад, 25-26 лютого 2011 р. на представницькій конференції в Мінську лідерка віртуальної партії «прогресивних соціалістів» Вітренко (в дівоцтві Дубинська), відрекомендувавшись, що вона «доктор економічних наук, академік, професор ...найдосвідченіший політик і відомий учений-економіст», вкотре «гнівно» таврувала жахливі злочини, вчинені колаборантами з ОУН-УПА, навіть посипала по-фарисейськи голову попелом для підсилення в слухачів благородного гніву щодо оунівців: «Мені соромно

перед присутніми тут білорусами – адже вояки ОУН у складі 118-го поліцейського батальйону разом з німецькими нацистами спалили Хатинь». Іншим разом Н. Вітренко для підсилення враження навіть поіменно називає «націоналістів-карателів», вказуючи й на їх «військові звання в УПА»: «курінний Смовський, пан капітан Васюра, чотовий Мелешко».

Пані Наталя, не моргнувши оком, посилається для підтвердження своїх фантазій на виданий у 2009 р. Міністерством юстиції, Національним архівом і Центральним архівом Республіки Білорусь збірник «Хатинь. Трагедія і пам'ять», у якому опубліковані звіти радянських партизанів та рапорти окупаційних очільників, протоколи допитів притягнутих до відповідальності карателів (в т.ч. і з 118-го батальйону) та інші достовірні документи. Але вигадки «прогресивної» пані Вітренко та інших фальсифікаторів вміщеними тут документами, коментарями упорядників та істориків ніде не підтверджуються. Повторюємо, в цьому ґрунтовному історичному дослідженні ні батальйон «Соловей», ні Р. Шухевич, ні ОУН-УПА навіть не згадуються, тому що вони до цієї акції не мали ніякого відношення. До речі, названі Наталією Вітренко Смовський – не «курінний пан отаман», а німецький офіцер, за національністю поляк, заступник командира 118-го батальйону Еріха Кернера (а не Романа Шухевича); Григорій Васюра – начальник штабу цього батальйону, насправді колишній член ВКП(б) (а не ОУН), не «пан капітан», а старший лейтенант 67-ої стрілецької дивізії Червоної армії! (12, с.203).

Якщо згідно з твердженням Вітренко та інших подібних їй фальсифікаторів, 118-й батальйон складався в основному із націоналістів Західної України, то вкрай дивними, зокрема, виглядають їх прізвища: Абдулаєв, Бескандеров, Кнап, Котов, Кремльов, Поляков, Субботін, Філіппов, Хренов, Хачатурян, Шнайдер і т.д. Чи це дійсно українці?! Насправді цей каральний підрозділ (118-й батальйон) сформований з вихованих радянським режимом червоноармійців (а не з оунівців), що потрапили в німецький полон і зголосились співпрацювати з окупантом.

На цьому, вважаємо, досить, щоб кожен читач переконався, до чого доводить «возмущенное безумие» борців з ненависним їм українським націоналізмом.

Трагізм втрат – і сьогодні. З великою помпезністю нинішня промосковська влада в Україні 9 травня 2013 року відзначила «День всесвітньо-історичної перемоги радянського народу над фашизмом у Великій Вітчизняній війні». Відбулись урочисті мітинги, концерти, видовищні бравурні військові паради, демонстрації, присвячені знаменній події. Кругом море червоних прапорів. Виникло відчуття, що на 22-ому році української

незалежності ніби сам Сталін знову удостоїв ці дії своєю присутністю, під його патронатом починається рух до СРСР. Фанфари, потоки галасливо-«патріотичного» славослів'я заглушували трагічну правду про дійсних підпалювачів війни, з вини яких народ поніс неосяжні жертви, зазнав безмежного горя, зрештою і держава, яка пишалась своєю перемогою (скажем – пірровою), в результаті зникла з карти світу.

«Чи збагнули ми досі ту нелюдську, безмежну ціну, завдяки якій Перемогу було здобуто? І хто, власне, використав плоди Перемоги, ціна якої як мінімум 30 мільйонів людських життів радянських громадян (і 8-10 – мільйонів українців), – народ чи кат?» – запитує історик І. Сюдюков. («День», 2013, 14 травня). Обезголовлена сталінською клікою Червона Армія несла порівняно з Вермахтом колосальні втрати. Федір Моргун (колишній очільник Полтавського обкому партії) стверджує, що на «каждого убитого німецького воїна приходиться 14 погибших наших бойців» («Перепаханные поколения». 1999. – С.533). За словами Віктора Астаф'єва, письменника-фронтовика, ми закидали німців тілами наших солдатів.

Варто тут процитувати ще таку вражаючу «ювілейну» інформацію: «Голова Кам'яно-Бузького [Львівська область] об'єднання ветеранів В. Василенко розповів, що в 40-50-х роках у цьому регіоні загинуло 4669 осіб. Із них 170 – від німецьких окупантів, 44 – від рук польських націоналістів. А 4455 осіб загинули від рук «братів-освободителів». 914 осіб загинули в тюрмах із 1863 арештованих і 2496 загинули в Сибіру із 6603 виселених» («Кримська світлиця», 2013, 10 травня).

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, якби в ХХ ст. Україні вдалося уникнути серії катастроф (Першої і Другої світових воєн та спричинених московським більшовизмом громадянської війни, голодоморів, терору та депортацій населення у «віддалені місця» Радянського Союзу) нас, українців, налічувалося б зараз понад 85 мільйонів («День», 2013, 30-31 серпня).

Не забуваймо, що в Кремлі планувалось цілковите знищення нашої нації: 22 червня 1944 р. був підписаний Жуковим і Берією за ініціативою Сталіна секретний наказ про виселення українців на «простори Сибіру». Міністр МВС України генерал В. Рясний розпочав був уже підготовку до здійснення цього злочину, але ця жахлива антиукраїнська акція була призупинена, як гадають, з різних причин: на думку Хрущова, через технічну неможливість у тодішніх умовах післявоєнної розрухи депортувати десятки мільйонів людей. Один із чільних і впливових у минулому партійних діячів Ф. Моргун вважає: «Дуже велика кількість українців у Червоній Армії, дізнавшись про таку акцію проти їх батьків, братів, сестер, дружин і дітей,

відомо як би повелись зі зброєю в руках» («Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу», 2008. – С.8). Гамівною сорочкою для злочинців виявилась і героїчна УПА.

І ось у контексті антиукраїнства слід згадати ще одну специфічну колізію: нещодавно в Луганську споруджено пам'ятник загиблим від рук бандерівців карателям, які в 40-х – 50-х роках «радянлізували» Західну Україну, тобто чинили там насильства, сіяли смерть, заганяючи селян у колгоспи чи вивозили поодинці й цілими сім'ями в Сибір, у концтабори. До речі, зараз в одному із найзловісніших із них – у Карлагу (Казахстан) – відкрито музей жертвам репресій, але й не все в ньому, за свідченням преси, експонують, аби винаходами чекістів надмірно не травмувати психіки відвідувачів. Через систему ГУЛАГу пройшло біля 18 млн. ошасливлених комуністами радянських людей. «Железной рукой загоним человечество в рай», – похвалялись більшовики. Так ось у цих створених ними «райських осередках» лише в 1942 році від непосильної праці і голоду загинуло понад один мільйон людей («День», 2013, 30-31 серпня). Як бачимо, громадяни вшановують пам'ять жертв, нащадки ж і продовжувачі зла – катів! Останні прагнуть повернути любе їх менталітету минуле.

ЛИСТУВАННЯ

Подаємо в цьому розділі вибірково кілька листів із нашої переписки з учасницями визвольних змагань на Берестейщині Вірою Бобко (в заміжжі Мурашкевич) та Паранею Маковською.

Обидві ці українки (як, зрештою, й десятки тисяч інших) зазнали сповненого смертельних небезпек життя підпільниць як під час виконання оперативних завдань своїх побратимів-зверхників, так і в повсякденні. Потрапивши в кошлаті лапи карателів, зазнали катувань, принижень, образ, були засуджені на 25 років концтабірної непосильної праці в умовах сибірського холоду й постійного голоду, однак морально не зламались, не впали в депресію, не зневірились у правоті обраного в юності шляху. Завдяки саме таким жінкам відродилась і міцніє сила нашої нації, хоч «яка біда, яка чума її косила» (П.Тичина). Про це саме й свідчать наведені нижче листи.

Листи В.Мурашкевич

28 лютого 1992 р.

Шановний Василю Тихоновичу!

Листа Вашого, як і книжки, я одержала, за що щиро Вам вдячна. Газети роздобула 1, 3 і 4 номери, а 2, як не помиляюсь, Вам вислали. Книжки передам у школу.

Ви запитуєте мене, як я стала на такий шлях служіння українству? Може я Вас не зовсім зрозуміла. Я не білоруска, ні росіянка, що захотіла чомусь служити українству. Я – українка! І всіма фібрами душі і тіла бачу в цьому моє щастя і обов'язок. Родом – корінна антопільчанка в Кобрині з 1958 року. По фаху – вчителька. Віддала в боротьбі за незалежність України 7 із 25 (в що була оцінена моя до України любов) найкращих років життя. Українську мову я вчила з вересня 1939 року по січень 1940 р. Самоук. Тому не дивуйтесь і пробачте, коли в моєму листі зустрічаються граматичні помилки.

Щодо Шеляговича, то він пан грошовитий, надіється, що за гроші можна зробити все. Є надія, що він одумається і переорієнтується на відродження того, проти чого боролись на протязі віків окупанти усяких мастей.

За Козловського скажу, що ми з ним не маємо нічого спільного, а колись були разом, поки він не заявив про себе як диктатор, славолюб і взагалі людина, яка не має права з своєю поведінкою стояти біля керма організації. Розійшлись. Якщо б у нього хватило порядності відмовитися від головування, що ми йому пропонували в ім'я збереження цілісності організації, то ми були б знов одною організацією, діючою одним фронтом. Він буквально нічого не робить, а на Конгресі хватило у нього свинства відчитатись за мою роботу, мої школи, яким він, окрім шкоди, не зробив нічого доброго. Як Ви ввійшли з ним в контакт? Закінчу. На все добре!

З повагою і вдячністю. Віра

P.S. Шеляговича виключено з Білоруського фонду культури – побіднішає. Для нього це буде відчутний удар. Багато людей йому пишуть, щоб він схаменувся і став на шлях відродження національного, українського. Якщо у Вас виникло б бажання, та дозволив час, то чи не доцільно було б написати йому, вказавши на безефективність його затії. Об'єднавши свої сили з нашими, єдиним фронтом діючи, ми би в дійсності змогли б добитись на перших порах хоч культурної автономії, а це вже багато що було б. Порадьте йому такий варіант.

11 травня 1992 р.

Добрий день, Василю Тихоновичу!

Минулий раз я вислала Вам „Збудінне” № 5, 6, 8. Сьомого не було, висилаю тепер.

У мене труднощі з учителями, і просто не знаю, чи вдасться їх взагалі вирішити. Ті, що викладають українську мову в Кобрині, це жінки офіцерів, які від'їжджають на Україну. Ну в Кобрині може сяк-так утрясу це питання, а як бути з селами? Звернулась листом до завоблвно Яблунчука, щоб підняв питання в Луцькому педінституті про посилку до нас 5-6 молодих випускниць,

то вже більше місяця як ні звуку від нього. Отож, коли, як Ви пишете, є у Вас знайомі у Луцькому педінституті, то, будь ласка, допоможіть нам. Це повинні бути, по-перше, дівчата, а, по-друге, – інженери дитячих душ. Від цього, від їх здібності полонити дитячу душу буде залежати і успіх відродження.

Обласне телебачення 30 квітня зазнімало в Кобрині урок української мови, який покажуть по республіканському телебаченню.

До Козловського у нас одна вимога: передати кермо головування людині, до якої товариство не втратило поваги.

А за себе, що ж, дякую Вам за хороші слова, однак, як мені здається, я нічого такого не зробила надзвичайного, якщо дивитися як на фахівця-вчительку, хіба що з-за того, що започаткувала в Білорусі викладання в школах Кобрини і Дорогичина української мови. І це не без причини. Ця думка родилась у снігах Воркути, куди, відірвавши від студентської лавки, на довгі роки поневірянь закинула мене доля.

Буду рада зустрітись з Вами восени, а поки що на все добре!

З повагою. Віра

31 травня 1992 р.

Шановний Василю Тихоновичу!

Від щирого серця вдячна Вам за Вашу турботу за мене та справу, на шлях якої я встала. Від Орнушина Г.П. я одержала досить щирого та співчутливого листа, але порадами та пропозиціями його навряд чи доведеться скористатись. Він хоче, і дуже, допомогти нам, тільки не знаю, на що зможе спромогтись. Він пише, що навіть без іспитів можна улаштувати на навчання в їхній педінститут 3-4 чоловіки, тільки фінансувати їх немає змоги, оскільки Україна з Білорусією домовленості про взаємне фінансування студентів не підписували. До того не зрозуміло нам, чи зможе випускник їх інституту, окрім права викладати українську мову, викладати (а їй потрібно в тому ж інституті набути) ще якусь дисципліну, наприклад ін.мову, фізкультуру, креслення, співи та інше, тому що уроків української мови лише як таких в одній школі може не набратись.

Ще нас що турбує більше, ніж знайти вчителя. Минулого року я вибила для чотирьох вчительок кошти на поїздку до Львова в інститут удосконалення. Вони повернулись і, окрім тих предметів, які вони викладали, прийняли викладати ще й українську мову. Двоє з них були дружини офіцерів-українців, котрі тепер з чоловіками від'їжджають служити Україні, а мені, окрім вчительських кадрів у місті, потрібно ще 3-4 вчителі на села, де в школах, як допоможе Бог та Україна, надіюсь започаткувати українську мову. Страшно

трудна робота, але я упиваюсь нею, як алкоголь горілкою, і чим гірші створюють мені умови для праці, тим з більшою завзятістю я до її берусь.

Ми контактуємось з Аркушиним, й може туди я поїду сама, тому що Луцьк нам якось і по всьому ближче і зручніше, ніж Київ та Львів. Та і поїздка туди обійдеться мені в мою пенсію, а до Луцька всього 200 км. Ось такі в мене справи. Порою і наплачусь від безсилля, а інший раз і порадуюсь від успіху. Хочеться після себе щось залишити, щоб, оглянувшись на кінці свого життєвого шляху, побачила, що я не дарма жила.

Ви пишете, що одержали сьомий номер „Збудіння”, хіба тільки? Я за раз була вислала Вам № 5-6-8, а потім вже сьомий.

Ви радите писати. Описувати епізоди з життя. Так, воно в мене занадто як у нас кажуть гіркого присмаку, а іноді й гіркотою полині пересичене. Я не володію пером мемуариста, а голі епізоди без художнього опрацювання досить неприглядні. Але хто зна, може коли й поспробую, поки що я веду щоденник моєї роботи. В ньому хоч і радість, і надії, і сльози. Розбалакалась. Закінчу. На все добре!

З повагою і вдячністю, Віра.

21 червня 1992 р.

Добрий день, шановний Василю Тихоновичу!

Написала я лист до Луцька Аркушину, але від нього ні слуху, ні духу. Звичайно, посилати до Луцька було б добре, це зовсім близько, але він же дав ясно до зрозуміння, що Луцький педінститут ніхто не уповноважував приймати з-за кордону абітурієнтів на навчання за рахунок України. Другими словами, приймати можна лише громадян України, будь-якої національності, а наші хлопці та дівчата, яких ми хочемо направити на навчання в Україну, щоб, вивчившись, повернулись сюди і взяли за відродження свого національного, потрібно за науку платили гроші. Додати до цього у мене більше нічого.

Виконую перше Ваше завдання: висилаю №9 „Збудіння” і сторінку з дорогичинської газети, де мова йде про розкол у сім’ї ятвягів, та передачу до суду гіра Шеляговича.

Децо про УПА ми вишлемо Вам в слідуєчому листі, а поки що даю Вам адресу, звідки Ви можете почерпнути дуже цікаві дані щодо діяльності УПА на теренах Берестейщини.

Так ось: у №5 за березень цього року мінська газета „Свободные новости” помістила статтю кандидата історичних наук Володимира Гуленка, в якій викладені усі числові дані щодо одинадцятирічної боротьби УПА на Берестейщині. Коли є у Вас хто у Мінську, або зв’яжіться з ним безпосередньо самі, і ви зможете дістати матеріал – дані, яким не найти

ціни. У нас була ця газета №5, але ми її вислали до Львова, в тов. „Україна” на ім'я Марії Генгало.

Щодо книг, про які Ви в кожному листі запитуете, що нам з них вислати? Шкільні підручники нам вишлють з Ратнівського району Волинської області. Дещо є у нас із художньої літератури, але ніяк не доб'ємось, щоб помістити в міську бібліотеку. Звичайно, помістимо, але це буде нам коштувати нервів. На будь-якій іншій мові беруть: польській, литовській, навіть жидівській, тільки не українській! Видно, одержали таке розпорядження. Ну, а щодо художньої літератури, то коли можете, хоч це зараз дуже дорого і Вам обійдеться в значну суму, то: Старицького, що зможете, Б. Лепкого трилогію „Мазепа”. Перша книга „Мотря” в нас є, щось з княжої доби, з козаччини. Взагалі, щось, де б горів дух нації. На цьому і закінчу.

Всього Вам доброго. З повагою. Віра

1 листопада 1992 р.

Добрий день, шановний Василю Тихоновичу!

З перших слів прошу у Вас пробачення за свою мовчанку. Звичайно, це свинство з моєї сторони, але я так була обтяжена роботою, до того і здоров'я підводить. Після конгресу відхворіла, відхворіла і після святкування 50-річчя УПА, яке відбулося в Луцьку. Робота вимагає душевних та фізичних сил, а роки беруть своє... Тепер чуть свобідніша, отож взялась за ручку. Що можу сказати про події в нашому регіоні? Окрім навчання української мови в школах Кобрин, з вересня вона викладається в трьох школах сільських та в трьох школах Бреста. Правда, там зазвучить українська мова з перших днів другої чверті. Для цього там все підготовлено. Приїжджали до нас у Кобрин представники культури, освіти із Луцька та сам голова вояків УПА. Мене з мужем нагороджено номерним хрестом: 50-річчя УПА. Представники побували на уроці української мови в одній з шкіл Кобрин. Пообіцяли допомагати в усьому. Окрім цього, домовились на повстанських могилах поставити хрести. Новин багато, але про все не напишеш. Так ми ще скерували у Львівський та Івано-Франківський університет двох наших випускників. Поступили, вчаться. Козловський виявився більш підлим, ніж ми думали. В останньому номері „Голос Берестейщини” написав, що на Конгресі в Києві від Берестейщини були присутніми п'ять осіб тоді, коли нас там було восьмеро: троє від „Просвіти”. Має він тую газету і що хоче в ній і друкує, ні перед ким в отвіті. А газету цю фінансує-то Київ. Членом редколегії цієї газети і являється той, про кого Ви запитуете, – Леонюк Володимир Гнатович. Надаю його адресу. Особисто з ним ми не знайомі, не було нагоди. В одному з листів Ви цікавились діяльністю УПА на наших теренах.

Так, тут діяло багато відділів на протязі одинадцяти років. Тут, на Волині, а Берестейщина українськомовна і є частина Волині, УПА і родилась. Висилаю Вам вирізку з газети „Зоря”. Це лише капля з минулого, і то опоганена. Ознайомтесь з нею, і будь ласка, вишліть її мені назад. Я попросила Львівське товариство „Україна” повернути мені статтю Гуленка, то поки повернуть, вишлю її Вам. В ній значно більше. Недавно ми провели спільне зібрання „Просвіти” і товариства репресованих. Це перше зібрання.

Ваші книги (6) одержала, за що Вам щиро вдячна. Одну з них передала в школу Бреста. На все добре!

З повагою, Віра.

22 листопада 1992 р.

Добрий день, Василю Тихоновичу!

Висилаю Вам перший і другий номери „Полищукове слово”, а незабаром вишлю номери третій і четвертий. Вони вже вийшли.

Тепер щодо того, що Вас цікавить правда про УПА і Ви задумали написати статтю про неї, тоді приїжджайте на Кобринщину і я зведу Вас з людьми, які, як кажуть, варились в соку тогочасних подій, сивоголовими лицарями, що винесли на своїх плечах боротьбу з коричневими та й червоними фашистами, табори Колими та Воркути. Вони Вам про таке розкажуть, про що ніхто до сьогодні не розказував правду! З такого матеріалу не тільки статтю написати можна буде, а створити фоліант, де б жила невмируща правда про УПА, в якій плече в плече стояв до загину наш поліщук.

Тепер, коли не секрет, хотіла б довідатись, хто ж мене для Вас хвалив, а також звідки Вам відомо, що у нас виходить газета „Полищукове слово”. Організував випуск цієї газети той же Пусько. Газета добра, одне, що нам у ній не до вподоби, це те, що вона друкується не на чистій літературній мові. На наш погляд, на такій мові можна межи собою розмовляти, та воно так і є в дійсності, але газета, коли вже взяли її друкувати, повинна видаватись мовою літературною. Звичайно, ми йому на це вказували вже, а тепер прийдеться поставити і наголос.

Як Ви знаєте, Дмитро Фальківський, автор знаменитої пісні „Очерет мені був за коліску..”, українець з Кобрини, і от наша міжрайонна „Просвіта” задумала спорудити йому пам'ятник і поставити біля хати в селі Лепеси, що граничать з містом. Для цього потрусили свої кишені, провели збір пожертвувань серед жителів його села і на ці кошти купили гранітну плиту в Малориті, де наш малоритський просвітянин з сином вирубають на ній портрет поета та надпис. А установлювати чи відкривати будемо на Паску. Це на першому етапі, а на другому, по мірі коштів, хочемо поставити і Тарасу

Шевченку в селі Кустовичі, де в своєму маєтку жив тесть Енгельгарда, куди зі своїм паном у 1829 році приїжджав Тарас.

Закінчую. З повагою. Віра

10 січня 1994 р.

Добрий день, шановний Василю Тихоновичу!

Дуже дякую Вам за лист та святкові побажання. Віншуємо Вас взаємно і від усієї душі бажаю Вам здоров'я та успіхів у Вашій праці. З новим 1994 роком!

Хочу вірити, що цей рік принесе Ваші труди в наші терени.

Коротенько о нашій роботі. Хвалитись нічим. Праця наша з боєм продвигається. Змінився у нас в Кобрині зав.райвно, який почав велику атаку на мене та на мою роботу в школах. Подрібно описувати не маю часу та настрою. Вчора провела зібрання репресованих. Зачитала їм новорічні побажання „Просвіти”, серед котрих було і Ваше, та люди з Повіті цікавились, а чому ж нам нічого немає.

Головний наш план на будуче – це святкування Шевченківських днів у березні, мабуть 20.

Цього дуже хотіло б наше начальство, що в Мінську. Але що з цього получится, трудно сказати, бо в мене своя біда. Захворів мій чоловік, уже місяць в лікарні в дуже тяжкому стані. Я більше часу з ним, ніж дома. Страшно лякаюсь і боюсь остатись одній в нашій роботі, оскільки, треба признатись, направляв роботу він, а я в основному по педагогічній лінії, та й до того в українській мові я не великий знаток. Надіюсь, Ви, як земляк, зрозумієте мене.

Тому не судіть мене за мої помилки!

На цьому я закінчу. Бувайте здорові. До побачення. Віра

20 травня 1994 р.

Шановний Василю Тихоновичу!

Сьогодні Трійця. Хоч з запізненням, поздоровляю Вас. Пробачте, що так довго не відповідала – не було в мене „Збудіння” №3-4. Я в той час перебувала в шпиталі з чоловіком і як-то прозивала, а потім не могла знайти. Мені здається, що дуже переймаєтесь за наші кошти на листування і навіть задля цього вислали нам молитовники. Дякую Вам дуже, але не турбуйтеся тим. Робота наша спільна, хочеться надіятись на успіх.

Дуже жаль, що справи на Україні не кращі, ніж у нас. Як пройдуть у президенти у вас Кучма, а у нас Кебич, то знову готова імперія. А знали би

Ви, що тут твориться зараз – словами не розповіси. Насилують людей за Кебича. Попи в церквах, голови колгоспу в колгоспах, на підприємствах – директори і т. д.

Післязавтра вибори. Ні один з них не підходить, але якщо з двох зол вибирати менше, то ми виберемо Позняка, та не віримо, що він пройде.

Поглядаємо на Україну, та й там не краще, тому такий настрої...

Посилаємо цього року двох абітурієнтів у Луцьк. Один в училище культури, другий в пед. Сьогодні відправила, а надія теж не певна. Учні сильні, та хто знає, на кого там попадуть, як здадуть іспити. Будемо надіятись.

Вітайте від мене Маковську та Марійку Скрептович (Лаврів). Читаємо часто в газетах статті Петра Лавріва. За Маковську скажу: жаль, що така людина осіла десь в селі і там, грубо кажучи, зносилась. Має феноменальну пам'ять. Жаль, що не маю змоги використати її матеріал в нашій пресі. Маємо одну цю газету „Голос Берестейщини”, і в цю Козел нас не приймає.

Щодо святкування шевченківських днів, то коротенько розповім. Ніхто не сподівався, що так гучно воно пройде. Зал був переповнений, чого тепер ніяк на можуть добитись, зібрати на любую іншу урочистість у нашому Кобрині.

Були гості з Києва, товариство „Україна”, журналіст, бандуристки-сестри. Ви, певне, читали про це в газеті „Вісті з України”.

З Мінська були АУБ „Ватра”, журналісти газет „Звезда”, „Советская Беларусь”, „Заря”. Художні колективи з Луцька. Любешова, Горохівський дитячий колектив „Кобзарик”. Це заслужений колектив.

Надзвичайним okazaвся колектив бандуристів з Луцька. Цього не описати на одному листочку. Самим страшним показалось нашим владам те, що приїхали члени УПА (3 чол.) в костюмах форменних з головою братства УПА Волині Семенюком М. Він тут на сцені привітав наших школярів з українських груп так від душі, одарив їх дарунками, що весь зал аплодував. Ох і попало ж мені за це! Мовчу. Як кажуть, „мучусь, караюсь, але не каюсь”.

А потім поїхали в Кустовичі. Автобусів ми мали досить. Виглядало як на весіллі. Молодці Брест з Мішою Петруковичем. Козловський отказався. Всього не розповіси

До побачення, Віра.

23 квітня 1996 р.

Добрий день, Василю Тихоновичу!

Христос Воскрес! Сьогодні другий день Пасхи. Бажаємо Вам здоровим бути і щасливо діждати слідуєчої Пасхи.

Давно вже не переписуємось з Вами, навіть не знаю причини. Тільки думаю, що не тому, що в різних організаціях. Я була в Козловського на

зібранні, коли він зачитав Вас членом своєї редколегії. Виглядало навіть досить смішно, як же Ви можете редагувати Козловського газету. Я навіть заявила – це наш чоловік. У в цей день ми приїхали на збори тому, щоб переобрати голову УГКО. Але так уже він підстроїв усе, що пройшов знову. А був навіть згідний з тим, що пора шукати заміну.

Ізжив він себе, вичерпався, і, сидючи так, можна все життя просидіти, не здвинувшись з місця. І тому настала необхідна потреба створити нову організацію. Назвали ми її „Просвіта”, головою якої вибрали юриста Олега Івановича Пархача. Наша кобринська „Просвіта” залишилась філією „Ватри”, але ми входили в правління обласної „Просвіти”. Ми пройшли перереєстрацію юридичну в Мінську і стали на облік в Кобрині. Здається, скоро буду мати свою печатку і свій рахунок в банку.

Стара хвороба українців – роз’єднання. Ще у нас в педуніверситеті Берестейському ведеться українська робота. Є така Дорошко Ліда – доцент. Вона організувала факультатив української мови. Набрала до 60 студентів, а цього року восени буде факультет української мови. І теж не приєднується ні до кого. Козловського, як кажуть, ні на дух. Не вжилась і з новою обласною „Просвітою”. Поки що ми являємось зв’язуючою ланкою. А може Ви напишете їй листа від свого учбового закладу. Може, найшли би спільну мову. Просто на Берестейський університет: бульвар Космонавтів, Дорошко Лідія Савівна.

В Мінську також є декілька організацій українських: „Заповіт”, „Січ”, „Кобзарик”, „Ватра” і посольство, та всі між собою не дружать. Вожу туди свої художні колективи з українським репертуаром, була з ними в Мінську, в Польщі, і ось знову 11 травня в Мінськ, 24–28 в Гродно. Здавалось би, все добре, а ось єдності немає. Я не можу подіяти на ці організації з питань єдності. Певне, на моєму місці мав би бути хтось більш компетентний, розумніший.

Хочу Вам похвалитись – 24 березня знову відсвяткували дні Шевченка. То був просто тріумф по Кобринщині, бо проїхали цілою колоною автобусів, таксівок по селах Кустовичі, Октябр, Городець, Камень, Залісся, Кобрин. І скрізь зустрічали нас з короваями та піснями. Якби так у всіх районах!! А ось Козловського запрошували – не приїхав, навіть не відізвавсь на лист. Зрештою, я Вам вишлю газети, де все буде описано.

Випускаємо газету від обл. „Просвіти”. Туго розходиться, але надіємось, що приживеться. Залізли в великі борги. Не знаю, як виживемо. Нічого не допомагають з України, з посольства. Хочу особисто звернутись у товариство „Україна” Києва до І.Ф. Драча.

На сьогодні все. Пробачте, що довго мовчала. Написала я статтю, як загинув Єрмак, але трохи одшліфую – вишлю. Передайте вітання Маковській. Я,

певно, їй вишлю газети також, і Марії Лаврів. Пишіть в нашу газету. Газета має вже свій індекс 63249. Вона республіканська. На 6 місяців 9 тис. руб. Напишіть, як Ваші труди?

З пошаною. Віра

18 червня 1995 р.

Добрий день, Василю Тихоновичу!

Пробачте, що так давно не пишу Вам – дуже я загружена, та крім цього зі мною сім'я, якій мушу не старістю служити, оскільки впору не влаштували дітей самостійно, та ще маємо якусь ділянку землі – трудимося, як усі тепер.

Думаю, може будете на Батьківщині, то заїдете. Хоча писали, що батька вже немає. Дуже жаль. Але це закономірно.

По ділу. Вийшла газета „Збудінне”, але нічого в ній особливого немає, десь вона загубилась в мене. То Шилиягович видав один номер, бо перся в депутати Верховної Ради та ще своїх видвинув двох. Та ніхто з них не пройшов. Ось і газета була присвячена цій темі. І знову не випускають більше. Одне хочу Вам нагадати – його слова: „Признати тут українську мову – це наша смерть”. Зрозуміло, підставляють білоруси всяку муть, щоб доказати, що тут не українська мова.

Щоб описати Вам нашу роботу, потрібно багато часу. Але хоч дещо. Ви питали про „Єрмака”. Це легендарний герой нашого краю. Я суджу по його ділу, тому знаю про нього, мабуть, все. Знаю не тільки його, але і деяких родичів (жінку, сестер, брата). Збираю потроху матеріал, але не вистачає часу. Ось і сьогодні вислала деякі дані в редакцію Львова Петрові Содолю (що вислав довідник „Українська повстанська армія 1943 – 1949”).

До речі, 27-28 травня їздила в Мінськ на республіканський фестиваль з двома художніми колективами з репертуаром українських пісень, де особисто познайомилась з В.І. Гуленком, кандидатом історичних наук. Дуже багатий матеріал дав він мені з історії УПА. Але вислати його у Львів не можу, оскільки там не все підходить нам. За художні колективи наші: український хор створили в Бересті. Сильний, прекрасний, усі професіонали, але не Козловський. Не можемо позбутись цього ворога. Тормозить він нашу роботу, де і як йому вдається, не хватить бумаги, щоби описати цю війну.

Другий хор тут з села Залісся, також сильний. 16, 17, 18 червня він виступав на міжнародному фестивалі в Іванові. Як удалось мені – це також довга історія. Дуже гучно відсвяткували знову дні Т.Г. Шевченка 24 березня. Були у нас Мареничі – тріо з Луцька, голова братства УПА та і самі ми з чоловіком являємось членами КУНу.

Що Т.Г. Шевченко перебував у селі Кустовичі – це вже тепер кожен малий і великий житель цього села знають. А ось меморіальну дошку не дозволяють ставити.

Не дозволяли виїжджати нам колективно в село, але ми все одно поїхали, де нас зустріли з міліцією. Всього описати також неможливо. До речі, якесь товариство з Донецької області м. Артьомовськ (є таке у Вас?) прислало запит про знайомство з Білорусією і вибрали чомусь Кобрин. Лист прийшов в горвиконком. Наших комуняк це зацікавило. Заведуть знайомство, думали, в противовагу мені, тобто моїй роботі. Вони звертались, по їх словах, у посольство білоруське, що на Україні, і уже підготували ми делегацію. Ось так будуть снувати червоні ниточки з Білорусії на Україну. Якби Ви змогли розвідати ці дороги, переконатись, хто ж сюди звернувся? Яка їх ціль? Більш нічого сказати поки що не можу. Надіюсь на Вас.

25-26 травня підписали угоду Луцький університет з Берестейським педінститутом. Мене запрошували на це зібрання, але я не змогла, оскільки поїхала в Мінськ. Тепер у нас в педінституті є така Ліда Дорошко – доцент. Вона організувала українську мову в інституті. Є група з 60 чоловік. Скоро переіменують педінститут в університет і відкриють також факультет української мови, а поки що на цей рік українська мова вводиться лише в Білоруському державному університеті та в університеті культури м. Мінська на відділенні бандуристів. Ось і зайнята я тепер цією роботою, оскільки не набираються абітурієнти. По-перше, тому що українська мова буде з білоруською, по-друге, пільги-то зовсім ніякі.

Якось Петрукович М.Н., що був заступником у Козловського, зустрічався з Кучмою в Трускавці, так обіцяв нам Кучма зі свого фонду дати в Бересті три квартири для вчителів української мови, щоби ввести в інститут факультатив. Ждемо, добиваємось, та скрізь Козловський на дорозі, як стовп, якого і не звалиш, і не обійдеш.

27-28 травня з Києва приїжджав І.Ф. Драч в Луцьк на зустріч з Берестейщиною та Підляшшям. Запрошували від Берестейщини Козловського, Дорошко і мене. Оскільки це збіглось з тим же республіканським фестивалем, то я не змогла. Дорошко теж була на підписанні цієї пед. угоди, то Козловський там один кидав репліки в наші адреси. Дуже він не хоче йти з „голови”, але уже, здається, 25 червня зможемо його переобрати. Усе підготовлено.

В досить тісному контакті тепер ми з Підляшшям. Здається, буде спільна газета у нас, та якщо піде Козловський, то і „Голос Берестейщини” буде газетою для усіх, не лише на фотопортрети Козловського, оскільки від „Просвіти” нічого він не приймає, а фінансує газету Україна.

Ось на цьому я закінчу. Бувайте здорові. По можливості, передайте привіт
Маковській та Лаврів.

Віра Мурашкевич

27 жовтня 2009 р.

Добрий день, шановний Василю Тихоновичу!

Одержала Ваш довгожданий лист і зрозуміла свою помилку. Дякую. На Ваше прохання, висилаю половину свого життєпису, друга половина відома з „Просвіти”. Знали б Ви, як мені важко це зробити, мій життєпис – це також історія мого краю. Можливо виберете щось з нього, підправите слова, замініте їх чистою, барвистою мовою.

Із зворотної сторони книжки є Ваша знимочка. Я дивлюсь на неї і питаю: Чому серед тих гарних, дуже патріотичних літературних, душевно висловлених поезій немає вірша мого Мурашкевича „Рідна мова”. Невже ж він не барвистий? Дозвольте мені Вам його нагадати. Коли появиться у вас вільна хвилина, прочитаєте його.

Ти мені свята, моя рідна мово,
Чарівніша пісень солов'я.

Ти моє невмирущеє слово,
Ти і радість, і гордість моя.

Як же мені тебе не любити,
Не радіти з того почуття,
Що дала тебе рідная мати,
Як путівку в буремне життя?

На тобі я і плачу, й сміюся,
На тобі я сню мої сни.

І бува, хоч нечасто, молюся,
Та хрещусь від проказ сатани.

На тобі я плекаю надію,
На тобі я співаю пісні,
Сподіваюсь і каюсь, і мрію,
І в щасливі, і в горесні дні.

А тебе вже було осудили,
Як Христа, на Голгофу вели,
Та в корінні твоїм тайні сили
Від розп'яття тебе зберегли.

А тепер вже тебе не здолати
Коли встала ти, мовби із мар,
Переживши загарбників грати

Та знуцання своїх яничар.

Бажаю Вам успіхів у виданні своєї книжки, але в ній повинна бути краплинка душі його, Мурашкевича.

Висилаю Вам і свою знимку, але вона знову ж таки невдала. Розміром за- велика та тьмяна якась. Якщо бажаєте вести переписку з берестейцями, то даю Вам адресу, мабуть, самої важної тепер особи в Бресті, Місіюка Віктора. Він викладає історію в університеті, здається, що він переписується з Вашим братом.

На цьому закінчу. Пишіть про своє життя та про новий Ваш дім. Вітайте від мене Вашу дружину.

До зустрічі. З пошаною. Віра Мурашкевич

27 жовтня 2009 р.

Мій життєпис – це історія мого краю.

Я народилась на Поліссі
В селянській трудовій сім'ї
І буйний вітер в полі, в лісі,
Гойдав мої дитинства дні.

8 серпня 1925 року – день мого народження в нинішнім Дрогичинським районі, в сім'ї селянина. Батько мій, Бобко Василь Артемович, був від Бога скрипач-самородок. З мамою Оленою Максимівною вигодували нас четверо дітей – в поміч своїй селянській прикладній господарці. На нас, вчених, не розраховували. Польська влада не давала такої змоги, хоч старалась ополячувати. Закінчила я 7 класів польської школи. Ще досі я розумію її, читаю, пишу. Навіть маю польську бібліотеку.

В 1939 р. до нас війна прийшла. Закрила польська влада очі і Богу душу віддала. Прийшла Росія-визволитель, та вже з підростків-юнаків взяв намір москаль-учитель зробити русаків. 4 місяці і 4 дні в школах велась українська мова, а затим нас, учнів, „обрадували” – немає українських підручників, будемо поки що вчити на руських та білоруських. Так нам силоміць накинули білоруську мову. Вона показала нам дивною, чужою, навіть смішною порівняно з нашою. Тим часом у місцевій пресі диктують нам: „Гэта ваша матчына мова”. Так зробили з нас „дурнів”, які не знають, хто їх мати.

1941 рік. Вітчизняна війна. Прийшли німці. Вони не стали питати, хто є хто. Всіх місцевих записали українцями. В школи ввели українську та німецьку мови. За їх жорстоке ставлення до людей, за грабіж, вбивства, вивіз в Німеччину більшість молоді ховалась у підпіллі. Я продовжувала вчитись у школі в недалекому містечку Антопіль. Дуже небезпечним стало наше сімейне життя, оскільки житло було розміщене на хуторі села Горищі, яке поляки

були розігнали по хуторах. Небезпечним було те, що по одну сторону нашої садиби був ліс, де росла і міцніла радянська партизанщина, а з другої сторони проходила шосейна дорога та залізниця, якими транспортувались німецькі війська. Центром комісаріату своїм німці обрали Антопіль.

Для виходу до залізниці та розвідки руху німецьких військ потрібні були зв'язкові, які знали добре місцевість. Такими жертвами виявились і я, і мій старший брат. Багато доводилось робити бажаних і небажаних послуг партизанам Білорусії (ось що стало основою мого ветеранства, аж у далекому 2002 р. завдяки високопоставленій особі в Мінську).

А ось перестрілки партизан з німцями зробили наше життя небезпечним. Німці, боячись партизан, підозрювали мешканців домика під лісом. Тому розграбили нас, убили мою бабусю. Після чергової перестрілки німці з бронепοїзда, стріляючи в напрямку лісу по партизанах, спалили наші хорони, всю живність, ранили батька, і чудом лишились ошарпані осколками голі стіни хати. З пожегу вискочив обгорілий кінь. Сім'я наша лишилась голодна, гола, боса. Все, що було, згоріло в захованих скирдах, що стояли на підвір'ї. Рік прожили на подачках односільчан та добрих знайомих. А коня пізніше забрали в колгосп, що був першим пробним.

1942 рік. В наших теренах появилась УПА. Вони діяли тут довгі 11 років. Перед нашою молоддю став вибір. Став вибір, куди визначитись. Це спричинило ворожість між двома воюючими сторонами. В цей самий час „родився” і „Єрмак” – Андрій Бойко з с. Болота (про це я вже колись Вам розповідала).

1944 року я стала студенткою брестського педагогічного училища, склавши екстерном екзамен на другий курс. Жила в гуртожитку. Додому приїжджала рідко.

Як розповідала мама, вояки УПА тут почувались сміло. Люди їх приймали. В нашому розкинутому по хуторах селі Гориці вони побували в кожній хаті, а також і в моїх батьків. Як-то раз мама сказала, що вони хотіли би зустрітись зі мною, але я відмовилась, бо ще не вивітрився з душі страх від білоруської партизанки.

А, видно, вони за мною стежили і підстерегли в один мій приїзд, в час зимових канікул. Зустріч була вимушеною, я зустрілась з ними та їх командиром „Шахом”. Це був Арсен Климовий з с. Облани Ковельського району.

Був він дуже мудра людина. Мав вищу освіту. Його мудрі переконливі слова справили на мене особливе враження. Довго я думала, перевіряла свої можливості і прийшла до висновку, що це мій обов'язок.

Мета була ясна – розповсюдити українську пропаганду серед студентства. На вказаний термін я явилась і прийняла перше, а з тим

наступні доручення. Можливість виявилась сприятлива, оскільки жила в гуртожитку серед студентів різних районів, студентів-друзів.

Запам'ятався такий епізод. З повною сумкою листівок насилу впхалась в переповнений вагон поїзда. Двері закрились, а сумка лишилась за зачиненими дверима. Добре, що видержали руки та ручки сумки і зупинка наступна була не дуже далеко.

Одного разу судили студента, нашого друга з Кобрини Федорука Колю за образу комсомолу, але наше з ним спілкування не виплило. За його рішучу смілу витримку на суді його судили і роздавили трактором в тюремному дворі. (Про це мені з Галиною Дмитрівною з Кобрини з нашої „Просвіти” вдалось надрукувати статтю в газеті „Українець в Білорусії”). Цей процес викликав ще більший поділ серед студентів на тих та інших. Студентами сіялись зерна і по інших районах. Правда, це ще залежало багато від успіхів УПА на місцевих теренах.

Така проводилась робота до закінчення мною педучилища. Нарешті 1948 рік. Без вступних іспитів я перейшла в Брестський дворічний учительський інститут.

Та ось зрада! А зрада все-таки з педучилища. Сталося так. У педучилищі вчивсь на курс нижче Артимук Семен. Перед закінченням останнього курсу стало явно, що він рідний брат повстанця „Варнак” із села Залісся Кобринського району.

Визвали Артимука в КГБ і поставили перед вибором – або ти видаєш повстанців, або відчислимо тебе з педучилища. Він вибрав перше. Як пообіцяв, так і зробив. Поїхав у Дорогичинський р-н, село Занів'є, і зустрівся там з повстанцями в хаті Шумила Василя Андрійовича, на що отримав згоду. А щоб зібратись, поїде в своє село Залісся і збереться. Його відпустили. Навіть господар Шумило (пас раненько коня), побачивши Артимука, який спішив на автобус, душею відчув, що зробили помилку. На його питання – навіщо відпустили, відповіли, що віримо.

А Артимук вернувся, тільки з оравою кобринських військовців. Окружили на хуторі цей дім. Кричали: „Здавайся!”. Хлопці через вікна вискочили в жито за окнами, а дівчина в хаті прийняла отраву і зразу померла. Зав'язався бій, та сили були нерівні. Так загинули „Шах”, „Єрмак” і „Оксана” та господаря син – Шумило Олександр, 18 років, гарний юнак, пробував втікати.

Зате Артимуку дали здати екзамени і поставили директором школи в с. Мотикали Брестського р-ну. Коли буває в Кобрині, скривається, як злодій, від бувших студентів. А їх тут декілька з тих.

9 липня 1949 р. я була арештована у Брестському інституті, взяли з екзаменів, і суджена воєнним трибуналом військ МВД на 25 років. З них відбула 7

з відзнакою ОР-745 на Воркуті до 1956 р. ОР – „особливий режим”, що змінив назву „каторжний”. Деяких з моїх друзів-студентів викликали на допит, але все закінчилось удамо, оскільки я нікого не видала. А ось „домик під лісом” московські катюги знищили під корінь. Розграбили. Сім’ю осудили, розвезли по всьому СРСР. З часом всіх реабілітували, брата посмертно. Мені реабілітація прийшла в 1992 р., але пільг ніяких майже не було до 2002 р.

Ось така історія мого краю і мого життя

Віра Мурашкевич

19 березня 2010 р.

Шановний Василю!

Висилаю Вам простий сімейний знімок. На перший погляд нічого особливого в ньому, але хочу розповісти багатіший зміст цього фото. Як Христос воскрес після своїх мук, так цей знімок вмістив в собі осіб, які воскресли після ізнураючих трудів у Казахстані, Архангельську, Воркуті, на Уралі, у Волковиську та мінському Кричеві.

Так розвезли нашу сім’ю московські катюги за любов до свого рідного краю, материнської мови. Тільки дякуючи брату Василю (Бобко), який повернув з Уралу, зумів з останків розшарпаного „домика з-під лісу”, останків його, опинившись в сусіднім селі, побудувати українську хатину з біленькими стінами, якої видно на знімку правий кут. Хлів та клуню подарила сестра мого батька Онисія. Хороми ці на старому місці, під лісом, побудувати нова влада не дозволила, а відвели місце в селі. Хутори зносили в село. Так виросло село Гориці з його хуторів. На новій садибі 0,8 га посадив Василь сад з новосортних дерев, а в саду розвів бджоли, що видно на знімку – молоді деревця. На подвір’ї цієї селянської краси і зібрав „воскреслих” родичів.

Дивна людина був мій брат Василь Васильович. Хороший з нього спортсмен, любив дуже пчолярство, закінчив пчолярну школу, розводив нові сорти. По спеціальності вчитель. До 1949 року працював у школі села Занив’є.

Ось який випадок трапився з ним в 1947 році. В село надійшли вояки УПА. Хлопці йому незнайомі, хоч знався з іншими з перших їх з’яв. Вони захопили чиновника обласного, який по своїм справам оказався в селі. Разом з чиновником забрали з собою і вчителя сільської школи. Чиновника цього вони вбили, а вчитель „чомусь” повернувся в школу. З цього часу Василь став на підозрі у влади. Але працювати продовжував. В 1949 році був заарештований і засуджений воєнним трибуналом військ МВД м. Берестя на 25 років. Так оказавсь на Уралі. Аж в 1953 р. вийшла амністія (по сталінській смерті). По цій амністії звільнили його. Повернувся в 1955 в рідне село, де

застав вже маму, яка скиталась по чужих хоромах, чужих ділянках, вернувшись з Кричевського табору, що під Мінськом. Застав „дома” батька, що повернувся з Волковиська. Його влаштували сторожем в лісовій колгоспній фермі, де годували свиней. Застав сестру Любу, яка повернулась з Архангельська в Пінськ до сестри Надії, яку, мов з пожеги, в 1949 р. врятував чоловік, будучи в славі ветерана і забрав її в м. Пінськ.

Василь, добившись деяких прав, взявся за побудову житла зі старих останків. Важко прийшлося йому, та збудував українську хату з біленькими стінами, яка, мов квіточка, виглядала в новому саду. Дерев зі 100. А серед них бджіл чудових голос гомонів.

Над рожево-білими садами
Бджіл трудовий голос гомонів.
Він впивався цією красою
І їх чудовий труд благословив.

І ось в цю нову оселю зібрав родину, яку бачите на цьому знімку: сестра Надя зі своїм чоловіком, сестра Люба посередині біля Василя. Чоловік її був тоді капітан теплохода, яким возили руду з Чорнобиля в Польщу. Та на цей раз він, підпивши, заспав. На цьому чудовому знімку і ми помістились, прибувши в гості з Воркути. А ось в правому куточку Шумило Василь Андрійович – випадково зайшов у гості.

Така історія цієї знімки. Здавалось би, живи і тішся, та ні. Василя призвали в військо, оскільки в армії він не був. Службу відбував в Дорогичині. На вихідний день повертав в Гориці. Та в війську було відомо, що він з репресованих. Ось і почались над ним знущання. Мовляв, ворог радянської влади. На кожному кроці – „он хотел перевернуть советскую власть”.

Так це в’їдалось, що не зміг витримати. Одного разу, приїхавши в черговий раз на побивку, вернутись не зміг. Раненько 14 листопада 1960 року, замість вийти на автобус, покінчив з собою. Вмираючи, встиг написати „так жить невозм...”, не встиг дописати слово.

Посмертно прийшла реабілітація. А домік доживає разом з нами. Досі їздимо туди по яблука. Тільки яблуні вже старі, тому яблука вже непершосортні. Літом проживають там пінські мешканці. Декілька років ми з Володимиром там літували. А пасіку продовжувала довго мама, а останній рік я, по можливості. Така трагічна історія моєї родини. Ще хочу описати Вам історію мого села Гориці та домік під лісом.

В першій половині ХХ ст. в селі Торокань, де був кляштор та сільхозакадемія, жив пан Соханський, який розпродав свій маєток. Земля була з пагорками, лісами, болотами. Частину цього маєтку купив і мій дід

Бобко Артем. Поселився, бідно-скромно вигодував п'ятеро дітей, дві доньки і три сини. Одним з них був мій батько Бобко Василь Артемович.

В 1923 році він одружився з моєю мамою Уляною Максимівною з сусіднього села Занив'є, чим міг приписати собі частину землі занивської. Так складалось життя моїх батьків та їх господарки. Побудували вони собі домок під лісом. Польська влада не дозволяла будувати село, щоби гуртом не збирались, не вели якоїсь політики. Тому село Гориці було не село, а хутори.

Шарварками побудували дороги від хутора до хутора та від Гориць дороги до сіл поблизу. Не дивлячись на відстані, люди зустрічались, спілкувались. Дуже часто по таких дорогах лунали українські пісні, чого тепер такого не почувеш. Самим зручним транспортом був ровер та кінь з возом, бричкою, або верхом.

Хочу зупинитись на батьківській господарці. В ній були зайняті і батьки, і діти, оскільки все було своє, як їжа, так і одяг. Та ще до всього мій батько виробляв овечі шкіри, що давало змогу бути трішки заможнішими від других господарів. Копили гроші на будівлю нового дома. Та ось війна. Все пропало: будівельний матеріал, гроші, втрачені сили. А ось домок під лісом став казкою.

З лісу до нього навідувались лісні гості. Ліс гомонів. Хутори стали благодаттю лісовикам. А домок під лісом став скарбом для виходу до залізниці та містечка Антопіль.

Для німців цей домок наганяв страх, оскільки звідти летіли стріли, була війна в війні. Навідались вони раз та, як змогли, розграбували. Не раз від такої перестрілки доводилось самим ховатись. Не раз налітали літаки, бомбили, шукали партизанів. Найстрашніше було ночами.

В 1942 році в такій перестрілці німці з бронепοїзду стріляли в напрямку лісу, спалили хороми та стожки у дворі. Чудом лишився домок з ошарпаними осколками стінами. Сім'я потерпала і голодом, і ранами. Спасались, як могли.

Та ось війна закінчилась. Прийшли „добродії”. Домок під лісом розтягли по-дикуньски. Переживши всі торттури, домок з останків перебудувався в новий, та вже з-під лісу перейшов у село: на сьогодні його стіни валяться, доживають разом з нами.

Як мешканка тих теренів, я зібрала була такі ж списки репресованих та знищених, які з Кобринщини. Та, на великий жаль, я їх втратила. Про свою діяльність я напишу в наступному листі, а сьогодні відправляю цей лист.

Ще відповім на деякі Ваші питання. За Шумила В.В., він жив у селі Занив'є, за селом на хуторі, засуджений в 1949 р. Звільнився також під

шумок сталінської амністії. Навіть прийшла йому реабілітація, по якій виплатили йому компенсацію. Помер. Дати не пам'ятаю.

За „Хмару” конкретно нічого не знаю, але коли в наш КУН приєднався Подайко Антон, то в своїй анкеті він писав, що був у сотні „Хмари”. Але написав „Хмара – зрадник”. Подайко сам з Дивина, але останньо жив у Кобрині. Помер 2 роки тому. На цьому закінчу. Надокучить Вам читати. Про мене багато писати не треба. Я не любитель слави, але рада буду читати там прізвища людей, які я називала.

До побачення. Віра Мурашкевич

30 червня 2010 р.

Добрий день, шановний Василю!

Давно одержала Ваш лист, але не відписувала, все з різних причин, та й для писання і настроїв має бути відповідним. Пробачте.

Висилаю Вам книжку мого Мурашкевича. Не барвистою покажеться вона Вам, але будьте нестрогим суддею. Для мене вона надзвичайно дорога і нагадує мені минулу історію. Особливу увагу привертає обкладинка. Князь київський Володимир і його княгиня. Якийсь історик, прихильник своєї минувшини, в центрі нашого міста порадив поставити цей пам'ятник, який підказує, що початком міста була і є Україна. А для мене – це подвійно дорого, оскільки звільнившись з ув'язнення з Воркути, стало питання, куди вернутись, бо у владі були ще люди ці, які нас судили. І ось запросила я свого чоловіка на мою Батьківщину – Берестейщину. Довго вагався, боявся, але рішив вивчити Берестейщину, і переконався, що це Україна. Спочатку дуже сумував, плакав, чуючи тут українську пісню, але розвідавши, написав:

Тут дише тайнами діброва
Про визвольні буремні дні.
Тут ще не вмерла предків мова,
Тут ще на ній дзвенять пісні.
Тут також гронами калина
Додолу гілки нахиля.
Тут небом дише Україна
І Україною земля.

Цією книжкою ми мовби добились задуманої мети. Книжка ця невеличка. Вибрані твори, які могли пройти в нашій Берестейській редакції „Заря”. Редактором її є наш просвітянин Давидюк. Сам кобринець. Але до друку підготовлений більший збірник, та видати його мусимо десь на Україні. Може в Луцьку, може у Львові, а може десь у Києві. Може, нам щось підкажете? Презентацію цієї книжки обіцяли мені зробити при консульстві. А ще

поззвонили мені з Мінська з посольства. Повідомили, що вони в свою програму культури внесли презентацію книжки Володимира Мурашкевича. Буде це десь в кінці літа. Тираж її 150 примірників. 12 примірників забрала редакція. Із них 10 в Мінськ і дві в облвиконком. І ми розіслали в різні інстанції, також на Підляшшя.

Про місцеві наші справи нового нічого сказати. Обласної української общини так і не створили – не дозволяють. Та й, правду кажучи, немає лідера. Є товариство при університеті. Головою його є Колодюк Наталія – учениця Дорошко Лідії. Але ж закривається в університеті факультет української мови, мовляв ніде використати українських учителів. Сама Колодюк для цього є чужа. Дорошко Л.С. виїхала в Київ. Працювала при міністерстві культури, та чомусь недовго. А тепер десь має якусь неважну посаду. Петрукович має свій бізнес. Консул нам в Кобрині старається допомогти, зокрема хору „Українські передзвони”. Допоміг їм побувати на міжнароднім фестивалі в Гродно цього місяця. Вістки про УПА тепер збирає Ільїн Олександр. Він чомусь з Бреста переїхав у Пінськ. Але я вже не хочу з ним спілкуватись. Ось і все.

До побачення. Віра Мурашкевич

13 серпня 2010 р.

Шановний Василю!

Одержала Вашу „Записку”, в якій запитуєте скільки номерів вийшло „Полищуківського слова”?

– П’ять. Але я вже їх не зберегла. Це творіння І.А. Пуська. На більше в нього не вистачило коштів. Я їх продавала в поїзді на шляху „Брест-Пінськ”.

Ви би хоч описали мені ваш двірець. Уявляю собі Вас в саду, де стоять вулики, пахне медом і ароматними яблуками.

Життєпис? Я вже Вам писала багато про своє життя, думаю, цього вистачить, бо все, що ми робили тут, – це була боротьба за школи, мову та українську культуру.

Коли зі школами нас не підтримали, нам заборонили – перекинулись на мистецькі колективи, але все це не підходить для теми, над якою Ви працюєте. Зате, завершуючи свій трудовий стаж, я дуже рада, що вдалось створити хор, який спочатку звали українським. Керівником хору стала Зоя Василівна Ястремська. Працювала 2 роки з ним безкоштовно. Хор набрав слави і сили, із допомогою консула став зватись „Українські передзвони”. Це моя завершуюча праця і місце моє зайняв Савченко Олександр Михайлович – учасник цього хору.

Висилаю два свої знімки – в юності і в старості. Восьмого серпня виповнилось мені 85 років. Тож день в день навідую нашу поліклініку.

Дописую свій лист через декілька днів.

Довго чекала на реакцію Вашу на мій лист і книжку Володимира Мурашкевича, що видали ми в Білорусії. А вже й презентація пройшла в районній бібліотеці м. Кобрин і досить урочисто. Здавалось мені, що 29.07.2010 р. воскрес мій В. Мурашкевич. Звучали його вірші з дитячих уст та дорослих, що прийшли розділити наше свято. Збирались місцеві поети. Читали вірші свої та висловлювали свої погляди. Особливо прикрасив прибраний стіл портрет В. Мурашкевича та вірш „Білорусь, ти моя друга мати”.

Білорусь, ти моя друга мати.

Я не мачуху бачу в тобі

І не можу осторонь стати,

Коли ти потопаєш в журбі.

Білорусь, я завжди з тобою,

В сяйві сонця і коли чути грім

Я всім серцем моїм, душою

Українця під небом твоїм.

Я з тобою і в щасті, і в горі

Одну і ту ж п'ю чашу до дна.

В Україні і в тебе одні зорі,

Одне сонце і доля одна,

Одні радощі з нею і болі,

Одні друзі, одні вороги.

Ви пліч-о-пліч шли разом до волі,

Даючи друг другу снаги.

1995 р.

До побачення. Віра Мурашкевич

Із листування з П.Маковською

Шановний пане Горбачук!

Листа Вашого одержала. Я з радістю постараюсь описати Вам про ці перші починання українського національно-освідомлюючого руху в Берестейщині. Пишу освідомлюючого, бо в повному розумінні цього слова, національно-визвольного, його ще не можна було назвати. Отже, йшов 1941 рік. Початок німецько-більшевицької війни. У Львові проголошено Актом 30 червня Українську Державу. Доволі численна українська еміграція в Кракові спішно повертається на рідну землю, щоб взяти участь у державотворенні, і

основна маса відправляється у похідних групах на терени Східної України. І так я і подруга Віра Гісяк, з іншими членами ідемо по зв'язках в м. Рівне. З Рівного осінню посилають нас через Ковель-Ратне на Берестейщину. Спочатку добираємось усталеними зв'язками, а потім від села до села принагідно до м. Берестя. В Бересті вже на цю пору був організований УДК (Український Допомоговий Комітет). Прізвище тодішнього голови мені не запам'яталося. Ми прибули на зв'язковий пункт до Гончаріва Степана, котрий повинен був нам допомогти пристроїтися, знайти мешкання і т.п. Що представляв собою Бересть? Переважало населення жидівської національності, яких на той час німці загнали в гето. Були і місцеві українці, що говорили українською мовою, а були і такі, що розмовляли по-російськи, а також було багато приїжджих з Союзу слідом за заняттям більшовиками Берестя і Берестейщини. Не надто численний гурт українців гуртується при УДК. Це була сім'я Шийків, сім'я Тарасюків і інші. Сергій Тарасюк і його сестра Віра, інженер Сергій Пилипчик [нерозбірливо]. І дуже активною щирою україночку була пані Голодова, яка жила в прилежному до Берестя селі, як називалося село, забула. Якщо не помиляюся, то сім'я Голодів були емігрантами з Східної України. Була ще сім'я Олексіюків.

Про відкритий національно-визвольний рух 1941 р. початку 1942 р. ще не було мови у зв'язку з доволі низькою національною свідомістю населення. Щоб нав'язати контакт з селом, я пішла працювати на перших порах в якусь кооперативну організацію: контору закупу і збуту. Об'їздила кілька сіл і познайомила з тодішнім поліським селом. На запитання хто вони – відповідали «тутешні», чи «здешні», но це не характеризувало всіх, бо вже пізніше роком чи двома зустрічала свідоміших дядьків, що називали себе українцями.

В Бересті основною діяльністю була культурно-освітня, якою керував УДК, пізніше її головою був Малюга. Це були гуртки: драматичний, хорівий, в яких залюбки брала участь молодь тодішнього Берестя. Ще хочу зазначити, що душею всіх молодіжних зачинань і імпрез була молода на той час дівчина з поблизького села Тришина – Тамара Яців. Вона разом з Голодовою організували курси крою і шиття. Ще хочу зазначити, що активну участь в музичному оформленні всіх концертів брала Шийко Наталя, яка на сьогоднішній день живе в Києві, пройшла сталінські лагерь. Но була вона в числі тих перших ентузіастів, що без всякої особистої винагороди сприяли поширенню українського культурного руху Берестейщини.

Німці не сприяли українському національному рухові, і уже скоро нависла загроза ліквідації цих перших паростків. Була ще в Бересті заснована місцева газета пронимецького напрямку, українською мовою називалася вона «Наше Слово». Редактором цієї газети був письменник, емігрант із Східної

України, колишній член Центральної Ради – Федір Дудко, автор книжки про Мазепу – «Великий гетьман», а також «Червоний чортополох», «Квіти і кров» та інших. Мушу його ще й тим відмітити, що старався пристроїти і приписати в редакції газети всіх людей підпілля, яким була потрібна легалізація. Машиністкою-друкаркою працювала і я. Як вище згадувала, нас трьох дівчат: мене (Ольга Сумна), Віру (Гісяк) Дякович і Парасю Ясінчук, які були направлені в Берестейщину для ведення роботи серед дівчат і жіноцтва, при кінці 1942 р., відправляють з Берестя в райони: мене в м. Антопіль, де пристроїлася на роботу протоколянткою і народний суд (судив тільки за адміністративні проступки); Віру Дякович в м. Дорогичин; Ясінчук від'їхала на Волинь. В Антополі вдалося мені організувати Шевченківський концерт. Пробыла около п'яти місяців. Шеф району, місцевий поляк, запідозрив мене і доповів гестапо про мене. Но завдяки місцевому начальнику допоміжної поліції я вчасно виїхала і перебувала в Кобрині, де на той час був гурт приїжджих членів підпілля Волині. Відтак ще побувала в селах Дивина, де також діяла сітка підпілля. Опісля прибула в с. Болота, яке вже тоді було опановане підпільним рухом, але й були виступи, чи вірніше напад на село большевицької партизанки, і були жертви наших людей.

В цьому ж часі, весною 1943 р., при виконанні завдання, щоб зорієнтувати цілий відділ «Баудінсту» (відділ охорони маєтку), який повинен був повністю з оружжям перейти в розпорядження УПА, Дякович Віра, передаю записку, яка попадає німцеві в руки. Гестапо арестує Віру Дякович (правдиве її прізвище Гісяк, родом з м. Стрий, 1922 року народження) і сліди про дальшу її долю губляться назавжди.

Тамара Яців пішла у підпілля під псевдом Леся Буревій. А ще хочу згадати місцевого жителя Берестейщини – в'язня Берези Картузької часів польської займанщини, з яким мені доводилося зустрічатися. Точне прізвище його забула. Щось наче Шарко чи Шварко. Його дружина, родом з с. Болота, була вивезена з п'ятьма малолітніми дітьми на Сибір в час першої окупації большевиків.

Весною 1943 р. мене направляють по приказу на Волинь. І тим кінчаються мої відомості і перебування на Берестейщині.

Для Вас, пане Горбачук, вони дуже скупі, багато забулося, бо це п'ятдесятилітньої давності. І це ще не були рейди УПА, а тільки предтечі пізніших знаменних подій, про які більше знає Віра Мурашкевич і є їх учасником.

Отже, пробачте, що мій лист не виправдав Ваших сподівань. Ваша тема про Визвольний Рух є широка і в ній послідуєть конкретні дії.

З повагою до Вас, Маковська.

(Одержав 16.XII.93 р.)

Шановний Пане!

Листа Вашого одержала і машинопис уже давненько, дякую. І ось чому зразу не відписала – нема конвертів ні в поштовому відділенні села, ні в селищі (до якого мені 5 км), а до району 14 км (Борщів), з яким немає жодного контакту, автобус зовсім не ходить, хіба що треба спиняти принагідні машини. Отже, не відомо, коли відправлю, коли придбаю конверти. В тексті Ви поробили позначки, як Вам на них відповісти?

Пишете, щоб більш детально розказати про події з підпільного життя мого і друзів. Отож хочу завернути назад на кілька років. Моє життя – типове життя підпілячки. Немає в ньому нічого геройського, є розуміння і відчуття обов'язку супроти Батьківщини від зарання літ до старості, що доля відміряла мені прожити. Народилася в м. Стрий, Львівської області 10.12.1921 р. Закінчила, на превеликий мій жаль, всього 6 класів польської «повшехної» школи, дальше батько не пустив за браком коштів, бо ж гімназія оплачувалася. Батьки займалися господарством на окраїні міста. В заранні літ увійшла в культурно-освітнє життя українців в час тодішньої польської займанщини. Була членом Доросту при «Союзі українок», членкою «Сокола» – патріотичного спортивно-руханкового товариства, членкою «Молодої Просвіти», учасницею хору, одним словом, брала активну участь в кипучому на той час легальному секторі українських товариств. В 1937 році стала членкою юнацької сітки підпільної організації ОУН. Із цього часу починається для мене зовсім інше життя, повне глибокого змісту. Регулярно, раз на місяць, відбувалися підпільні зустрічі (сходини), які тривали 2 години при будь-якій погоді, в дощ, сніг-завірюху, далеко від стороннього ока, десь на окраїнах міста, без наявних компрометуючих матеріалів чи записок, проходжувались чи присівши, звено, яке складалося з трьох осіб: провідниці і нас двох, т.є. мене і подруги, яку я в першому листі згадала, Віри Гісяк, подруги зі шкільної лавки ранніх літ. Що в ходило в програму ідеологічного вишколу юнацтва?

Отже, основним був Декалог, 10 заповідей життя українського націоналіста Мотто «Я дух одвічної стихії, який зберіг тебе від татарської потопа і поставив на грані двох світів творити нове життя»:

Здобудеш українську державу або загинеш у боротьбі за неї.

Не дозволиш нікому ніколи сплямити честі українського націоналіста.

Будь гордий з того, що ти є спадкоємцем боротьби за справу Володимирового Тризуба.

Пам'ятай про великі дні наших змагань.

Пімсти смерть Великих лицарів.

Про справу не говори з ким можна, лише з ким треба.

Ненавистю та безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів своєї нації.
Не завагайся виконати якнайбільше щодо вимог добра справи.

Ані просьби, не тортури, ні смерть не змусять тебе зрадити тайни.

Змагатимеш до посилення багатства, сили і слави української Держави.

Можливо, Ви їх знаєте. На кожну точку треба було давати своє пояснення і розуміння їх. Це був кодекс життя. А ще 12 прикмет характеру українського націоналіста: 1. Готовий. 2. Безкорисливий 3. Чесний. 4. Карний. 5. Активний, підприємливий. 6. Відважний. 7. Рішучий. 8. Витривалий. 9. Здоровий. 12. Обережний. А ще 44 правила життя українського націоналіста. Кожен член повинен був ґрунтовно вивчити історію України та історію Визвольних змагань. Крім ідеологічного вишколу, були ще конкретні завдання: зв'язок, кур'єрство, друкування на машинці і т.д. Це все сухий матеріал. Ви хотіли б подрібний опис, деталі. Можна окремі уривки, а можна по порядку згадати, розказати. Іменно могла б дещо розказати, головне про людей, дівчат (в ці роки легендарних, яких сьогодні нема в живих, а я вважаю своїм обов'язком розказати про них, а особливо в своїх родинних сторонах, щоб пам'ять про них жила для теперішньої молоді, для майбутніх поколінь. Злочином було б мовчання).

Добре б було, якби Ви змогли приїхати до Тернополя і я би зібралася з силами. І в мене є дві адреси, я би Вам розказувала, Ви би зписали. Багато вже й призабулося, але є такі події, що до смерті залишаться в пам'яті. Так як Ви пропонуєте, частинами, листами, це безконечна і якимось виглядає безнадійна справа. Чи знакомі Ви з журналом політично-репресованих «Зона»?

Одержала Вашого другого листа, дякую.

Відповідаю на Ваші запитання: в 1943 р. в час творення УПА всі або майже всі українці з допоміжної української поліції перейшли в УПА, на їх місце німці понасаджували поляків. А ще треба сказати, що на Волині було багато сіл-колоній з переважним польським населенням, були також чеські колоністи, вони зразу ж поставилися вороже, що і німці використали та дали цим селам певну кількість зброї для конфронтації з українцями. В 1943 році палали села польські і українські, навіть німці бомбили українські села з літаків. Відносно жидів. Німці дуже скоро по окупації масово розправлялися з жидами і ще з кочовими циганами, заганяли їх в гето. Я сама виділа принагідно таке гето циган в Берестейщині: худі, обдерті, з запалими очима циганки з численною купкою напівголих дітей, худющих, зі здутими від голоду животами. Українці займали нейтральну позицію. А в час організованої УПА у відділах були лікарі жиди. Коли мене арештували в облаві і позганяли масово поарештованих і тоді разом з дівчатами загнали також жиди. Чи був він лікар, не знаю. Тільки уривчасто старався сказати: «Я нічого не сказав».

Між нами був конвоїр. А ще розкажу про ось такий факт. Це було у Львові у 1941 р., по приході німців. Німці, очевидно, зганяли жидів в гето. Мені припоручили перенести малу дівчинку десь років п'яти на вказану адресу. Сказали, що це з вдячності, коли в цій сім'ї (жидівській) на момент обшуку скрився підпіляк.

Мені здається, що Ви розпитуєте ще про Бульбу-Боровця?

Мені не доводилося стрічатися на Поліссі з бульбівцями. Вони оперували на Рівненщині в околицях Сарн, а там мені зовсім не доводилося бувати. Но тільки знаю з оцінки наших людей. Їхні акції закрюювалися на отаманщину, не були координовані і влиті в загальну повстанчу УПА. Але я арештована в облаві, досить великій, бо, як казали, що брали участь військові частини чи то червоної армії, чи то КГБ з трьох районів і понад наші сподівання зайшли в глиб лісу. Про облавну акцію ми знали, були приготовані до неї, та не думали, що посунуть в ліс. Це було 30 липня 1944 р. І тому про дальшу долю партизанів Бульби-Боровця нічого не знаю.

На цьому дозвольте закінчити свого доволі довгого та нескладного листа.

З пошаною Ольга (Параня).

19.01.94 р.

Література

1. Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Вид. 2-е, випр. і доп. – Х.: ВД «Школа», 2008. – 608 с.
2. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах) – Т. I. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2003. – 864 с.
3. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах) – Т. II. Кінець XVIII – початок XX ст. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2005. – 760 с.
4. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах) – Т. III. Новий час (1914-2004). Книга перша. – К.: В.д. «Альтернативи», 2005. – 832 с.
5. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах) – Т. III. Новий час (1914-2004). Книга друга. – К.: В.д. «Альтернативи», 2005. – 640 с.
6. Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України. 3-тє вид. доп. і переробл. – К.: Вид. дім «Києво-Мог. ак.», 2010. – 595с.
7. Слюсаренко А.Г., Гусєв В.І., Литвин В.М. та ін. Новітня історія України (1900-2000). Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с.
8. Колпакиди А.И. Ликвидаторы КГБ – М. 2009. – 768 с.
9. Бондаренко А.Ю., Ефимов Н.Н. Утаенные страницы советской истории. – 5-е изд. – М.: 2011. – 352 с.
10. Попович М.В. Червоне століття. – К.: Арт Ек., 2005. – 888 с.
11. Леонід Мосендз. Людина покірна. – К.: 2011. – 164 с.
12. Семененко В.И., Радченко Л.А. Великая Отечественная война: как это было... – Харків-Білгород, 2008. – 416 с.
13. Хільгер Г., Мейер А., Россия и Германия. Союзники или враги? – М., 2008. – 415 с.
14. Мартиросян А.Б. Сталин и репрессии 1920-х – 1930-х гг. (200 мифов о Сталине). – М.: Вече, 2008. – 416 с.
15. Жуков Д., Ковтун И. Русские эсэсовцы в бою. Солдаты или каратели? – М.: Яуза-пресс, 2009. – 320 с.
16. Соколов Б.В. Вторая Мировая: факты и версии. – М: АСТ-пресскнига, 2006. – 432 с.
17. Тимоті Снайдер. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним. – Київ: Грані Т, 2011. – 448 с.
18. Максимов Владимир. Раствление великой империи. – М.: Эксмо, 2010. – 320 с.
19. Пыхалов Игорь. За что Сталин выселял народы? – М.: Яуза-пресс, 2008. – 480 с.
20. Александр Гогун, Анатолий Кентий. Красные партизаны Украины, 1941 – 1944: малоизвестные страницы истории. Документы и материалы. – Киев: Укр. изд. союз, 2011. – 430 с.

21. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943 – 1959. – Літопис УПА. Нова серія, т.3. – Київ-Торонто, 2001. – 650 с.
22. Сергійчук Володимир. Соборна пам'ять України. Календар-альманах. 2012. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2011. – 288 с.
23. Сергійчук Володимир. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС – НКДБ під виглядом ОУН-УПА – Вид. 3-тє, доп. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2011. – 240 с.
24. Сергій Герман. Інґе. – К.: Ярославів Вал, 2012.
25. Патриляк Іван. Перемога або смерть: український визвольний рух в 1939-1960 рр. – К.: 2012 р.
26. ОУН-УПА в Беларусі 1939-1953 гг. Документи и материалы / Сост. В.И. Адамушко и др. – Минск: Выш.шк., 2011. – 528 с.
27. Армия Краева: военные, политические и правовые аспекты деятельности на Беларусі (материалы научной конференции, Минск, 14 апреля 1996 г). – Минск, 1996. – 86 с.
28. Старонкі военной гісторыі Беларусі. – Выпуск 1. – Мінськ, 1992.– 212 с.
29. Зборовський А.І. Історія рідного краю. Приірпіння. – К.: Юніверс, 1998. – 152 с.
30. Берія Л.П. «Без Сталина России не быть!» Тайный архив Берии. – М.: Яуза-пресс, 212. – 288 с.
31. Кершоу Р. 1941 год глазами немцев. Берёзовые кресты вместо железных. – М.: Яуза-пресс, 2009. – 544 с.
32. Кіндер Герман, Хільгеман Вернер. Всесвітня історія. – К.: Знання – Прес, 2001. – 631 с.
33. Леонюк Володимир. Словник Берестейщини. – Львів: «Афіша», 1996. – 360 с.
34. Леонюк Володимир. Словник Берестейщини. – Львів: «Афіша», 2010. – 248 с.
35. Кантер Юлія. Заклятая дружба. Секретное сотрудничество СССР и Германии в 1920 – 1930-е годы. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.
36. Плотницький Володимир. Останні постріли повстанців. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2007. – 208 с.
37. Надбужанщина. Історико-мемуарний збірник. – Т.4. – Львів-Торонто, 204. – 964 с.
38. Пуцук Іван. Берестійщина у міжвоєнний час. 1919-1939 рр. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2006. – 264 с.
39. Пуцук Іван. Українська Повстанська Армія на Берестійщині – Луцьк: ВАТ «Волинська обл. друкарня», 2008. – 237 с.
40. Пуцук Іван. Берестійщина у складі незалежної Української держави. – Луцьк: ВАТ «Волинська обл. друкарня», 2009. – 133 с.
41. NKWD o polskim podziemiu 1944-1948 – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 1997. – 404 с.

Зміст

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ	3
Спогад про зустрічі з вояками УПА (до 50-річчя УПА)	3
Пам'ять свідчить	6
УПА в роки війни	9
Хто на кого, а чорт на попа (Проти очорнювачів УПА)	12
Відповідь ветеранам	12
Бандитизм у західній Україні в 40-ві роки	14
ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ БЕРЕСТЕЙЩИНИ	16
ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ	35
ІМПЕРІЯ ЗЛА І ТРАГЕДІЇ	39
Більшовицький переворот	39
Великий голодомор в Україні	42
Великий терор	51
Радяно-німецька співпраця, її витоки, перебіг і наслідки	59
ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА	62
Московський більшовизм і німецький нацизм	66
Радянсько-німецька (Велика Вітчизняна) війна	68
Колаборантство (співпраця) з німецькими окупантами	72
Донські козаки в складі Вермахту та військ СС	74
Перемоги, що призвели до поразки	77
Єврейське питання	78
РАДЯНСЬКІ ПАРТИЗАНИ НА ОКУПОВАНИЙ НІМЦЯМИ ТЕРИТОРІЇ	81
Партизанський терор, боротьба радянських партизанів проти ОУН-УПА	87
ФОРМИ І МЕТОДИ БОРОТЬБИ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ УПА	101
Обмін досвідом	102
Приманки	104
Реєстрація населення	105
«Групи охорони общественного порядка»	105
Винищувальні батальйони	106
Упирі	106
Про один із специфічних гебістських винаходів	114
Виселення, конфіскації майна	115
Відкриті судові процеси	115

БЕРЕСТЕЙСЬКО-ПІНСЬКЕ ПОЛІССЯ	
ЯК АРЕНА ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНЦІВ	117
Структура УПА на західному Поліссі за даними	
МДБ БРСР	118
Українська вендета	153
Безіменні воюючі	155
Повстанські провідники «Єрмак» і «Конопленко»	157
Нездоланий дух нації	171
Хатинь як символ трагедії села внаслідок	
організованої більшовиками партизанської війни	175
Увічнення пам'яті Хатині	179
Трагізм втрат і сьогодення	182
ЛИСТУВАННЯ	184
Листи В.Мурашкевич	184
Із листування з П.Маковською	203
Література	209

ГОРБАЧУК ВАСИЛЬ ТИХОНОВИЧ

Український повстанський рух на Берестейщині в середині ХХ століття

Спогади, матеріали, листування

Авторська редакція

Макет і комп'ютерна верстка Ю.А. Мусієнко

Підписано до друку 20.11.2013 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. др. арк. 12,43. Обл.-вид. арк. 13,19

Зам. № 589.

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (044) 239-30-26